

**CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE Tütün EKONOMİSİ VE POLİTİKALARI:
AB ÜLKELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA**

ÖZLEM ÖZAVCI

Eskişehir
Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı
İktisat Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir
Temmuz, 2007

İÇİNDEKİLER

Özet.....	v
Abstract.....	vi
Tablolar Listesi.....	vii
Şekiller Listesi.....	xi
Ekler Listesi.....	xii
Önsöz	xii
Kısaltmalar	xiv
Giriş	1

1. BÖLÜM

TÜTÜN BİTKİSİ HAKKINDA

1.1. TANIMI- KEŞFİ VE ÖZELLİKLERİ.....	3
1.1.1. Tütün Bitkisinin Keşfi	3
1.1.2. Tütünün Bitkisinin Kullanım Alanları.....	10
1.1.3. Tütünün Bitkisinin Botanik Özellikleri	13
1.2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TÜTÜN TİPLERİ	16
1.2.1. Kurutma Yöntemine Göre	17
1.2.2. Kullanış Yerine Göre.....	21
1.3. TÜTÜN ÜRETİM YÖNTEMLERİ.....	24
1.3.1. Flue-Cured (Virginia) Tütünleri.....	25
1.3.2. Burley Tütünleri	26
1.3.3. Şark ve Yarı Şark Tütünler	27
1.4. Tütün ve Ekonomi Arasındaki İlişki.....	34
1.4.1. Tütünün Ekonomiye Olumlu Etkileri.....	36
1.4.2. Tütünün Ekonomiye Olumsuz Etkileri.....	38

2. BÖLÜM

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE TÜTÜN İLE İLGİLİ GELİŞMELER VE ANALİZ

2.1. TEKEL KURULUŞU ÖNCESİ DÖNEM (1923–1938).....	42
2.1.1 Osmanlı Dönemi Tütün ve Ekonomisi.	42
2.1.2. Döneme İlişkin Kanunlar ve Etkileri.....	45
2.1.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim.....	50
2.1.4. İstihdam ve Tütün Sanayi	53
2.1.5. Fiyatlandırma.....	55
2.1.6. Dış Ticaret Olanakları.....	56
2.1.7. Tütün ve Vergi.....	57
2.2. TÜTÜN İNHİSARI KANUNU VE TEKEL KURUMU DÖNEMİ (1938- 1960)	60
2.2.1. Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu ve Etkileri	61
2.2.2. Tekel Genel Müdürlüğünün Kuruluşu.....	63
2.2.2.1. Kuruluşun Görev ve Faaliyet Alanı	63
2.2.2.2. Teşkilat ve İşleyiş Yapısı.....	64
2.2.2.3. Türkiye Ekonomisindeki Rolü.....	65
2.2.2.4. Tekel ve Destekleme Alımları	66
2.2.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim.....	67
2.2.4. İstihdam ve Tütün Sanayi.....	70
2.2.5. Fiyatlandırma.....	72
2.2.6. Dış Ticaret Olanakları.....	73
2.2.7. Tütün ve Vergi.....	75
2.3. TÜTÜN DESTEKLEME ALIMLARI VE YENİ TÜTÜN TEKELİ YASASI DÖNEMİ (1960–1980).....	78
2.3.1. Tütün Destekleme Politikaları.....	79
2.3.1.1. Tütünlerin Satış Piyasalarının Desteklenmesi Kanunu	79
2.3.1.2. Tütün Destekleme Politikasında Tekelin Rolü	80
2.3.2. Tütün ve Tütün Tekeli Yasası	82

2.3.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim.....	86
2.3.4. Stoklar	88
2.3.5. İstihdam ve Tütün Sanayi.....	90
2.3.6. Fiyatlandırma.....	92
2.3.7. Dış Ticaret Olanakları.....	95
2.3.8. Tütün ve Vergi.....	97
2.4. TEKELİN PİYASAYA AÇILMASI İLE BAŞLAYAN DÖNEM (1980–1990)	98
2.4.1. Tekel Genel Müdürlüğünün Reorganizasyonu.....	99
2.4.1.1. Çıkarılan Yasalar, Yapılan Düzenlemeler ve Etkileri.....	101
2.4.2. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim.....	104
2.4.3. Stoklar	106
2.4.4. İstihdam ve Tütün Sanayi.....	108
2.4.5. Fiyatlandırma.....	112
2.4.6. Dış Ticaret Olanakları.....	114
2.4.7. Tütün ve Vergi.....	117
2.5. 1990'DAN BUGÜNE TÜRK TÜTÜN EKONOMİSİNE BAKIŞ.....	118

3. BÖLÜM

1990'DAN BUGÜNE T.C. TÜTÜN EKONOMİ POLİTİKALARI: AB ÜLKELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

3.1. 1990'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK TÜTÜN EKONOMİ POLİTİKALARI	121
3.1.1. Çıkarılan Yasalar, Yapılan Düzenlemeler ve Etkileri	121
3.1.2. Tekelin Özelleştirilme Süreci.....	126
3.1.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim.....	131
3.1.4. Stoklar.....	133
3.1.5. İstihdam ve Tütün Sanayi	136
3.1.6. Fiyatlandırma	142
3.1.7. Dış Ticaret Olanakları.....	145
3.1.8. Tütün ve Vergi.....	149

3.2. AB ÜLKELERİNDE TÜTÜN EKONOMİ VE POLİTİKALARI.....	157
3.2.1. AB Ülkelerinde Tütün Programı İşleyiş Mekanizması	158
3.2.2. Tütün Üretim, Tüketim ve Ticaret Miktarları	162
3.2.3. AB Ülkelerinde Tütün Dış Ticareti	165
3.3. TÜTÜNDE ULUSLAR ARASI REKABET	166
3.3.1. Yaprak Tütün Ticareti Bakımından Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması	167
3.3.2. Sigara Ticareti Bakımından Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması	171
3.3.3. Türkiye’de Yabancı Tütün Yetiştirilmesi	175
3.4. KARŞILAŞTIRMA VE ÖNERİLER	176
KAYNAKÇA	181
EKLER	194

ÖZET

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE TÜTÜN EKONOMİSİ VE POLİTİKALARI: AB ÜLKELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

ÖZAVCI, ÖZLEM

Yüksek Lisans – 2007

Danışman: Doç. Dr. A. Mesud KÜÇÜKKALAY

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi itibariyle Türk Tütün sektörü ve 1990 yılı itibariyle AB tütün sektörü incelenmiştir. Türk tütüncülüğünün rekabet edilebilirliği ve AB ülkeleri ile ortak ve farklı yönlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın verileri TÜİK, Tekel, FAO istatistik raporlarından yararlanarak hazırlanmıştır. Çalışmada yöntem olarak tütüne ilişkin kanunlar yorumlanmış ve ekonomiye etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, tütün ile ilgili araştırmalar ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, Türk tütün sektöründe özellikle üretim politikasında eksiklikler saptanmıştır. Bu durumun Türk tütün ticaretini de direkt etkilediği görülmüştür. Ayrıca AB ülkeleri ile Türkiye arasında tütüne ilişkin birçok farklı yönün olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi, AB ülkelerinin tersine, Türk tütününün prim yöntemi ile desteklenmemesidir. AB ile uyum sürecinde alınması gereken önlemlerin alınması ve kaliteli tütün üretiminden ödün verilmemesi, rekabet edebilmenin de temel şartıdır.

ABSTRACT**TURKEY'S TOBACCO ECONOMY AND POLICIES
FROM THE REPUBLIC TO TODAY:
A COMPARISON WITH EU'S COUNTRIES**

ÖZAVCI, ÖZLEM
Master Thesis - 2007

Advisor: A. Mesud KÜÇÜKKALAY, Associate Professor

In this study, the tobacco sectors of Turkish Republic and European tobacco sectors, since 1990, have been analysed. It was aimed to determine what the differences and similarities between Turkey's tobacco sector and EU's tobacco sector are and whether Turkey's tobacco is competitive or not.

This study's data were collected by benefiting from the statistics reports of Turkstat, Tekel and FAO. As a method, the laws related to the tobacco sector have been interpreted and their effects to economy have been evaluated. Moreover, it was benefited from the researches and the books about tobacco.

According to the results of this study; the deficiency in the production policy of Turkey's tobacco sector. It was pointed out that this issue has affected Turkish tobacco trade directly. A lot of differences between Turkish and EU point of view related to tobacco were digged out. The most important of these is Turkey's tobacco is not supported by Premium method unlike EU countries. During the adaptation period of EU, taking necessary measures and not making concession from producing quality tobacco are the indispensable condition of competing.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 2005 Yılı İtibariyle Dünyadaki Tütün Çeşitlerine Göre Üretim Miktarları	18
Tablo 2: Sun Cured Tütünlerin Tasnifi	19
Tablo 3: Bölgelere Göre Türkiye Tütün Üretimi (ton)	32
Tablo 4: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1923–1938).....	51
Tablo 5: Tütün Ürünlerinin Toplam Satış İçindeki Payları (Kg)	52
Tablo 6: Türkiye’de Tütün Üretilen Köy ve Üretici Sayısı	54
Tablo 7: Tütünde Ortalama Alım Fiyatları	55
Tablo 8: Tütün İhracatı ve Elde Edilen Gelirler (1926–1942)	57
Tablo 9: 1935–1937 Dönemi Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL).....	58
Tablo 10: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1939–1960)	68
Tablo 11: Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı	73
Tablo 12: 1946–1951 Yılları Başlıca Ürünlerimizin İhraç Değerleri (Bin TL)	74
Tablo 13: 1938–1948 Dönemi Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL).....	77
Tablo 14: Merkez Bankasından Alınan Krediler (Milyon TL)	81
Tablo 15: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1960–1980).....	87

Tablo 16: 1969–1980 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu	89
Tablo 17: 1960–1980 Dönemi Türkiye’de Köy ve Ekici Sayısı	90
Tablo 18: Ekici Tütün Piyasalarında Oluşan Ortalama Alım Fiyatları.....	94
Tablo 19: Seçilen Yıllar İtibariyle Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı	96
Tablo 20: 1965–1980 Dönemi Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL).....	97
Tablo 21: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1980–1990).....	105
Tablo 22: 1980–1990 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu (Ton)	107
Tablo 23: 1980–1990 Dönemi Tekel Tütün Stok Durumu (Ton)	107
Tablo 24: 1980–1990 Dönemi Türkiye’de Köy ve Ekici Sayısı	108
Tablo 25: Sigara Fabrikalarımızın Kapasiteleri.....	110
Tablo 26: Ekici Tütün Piyasasında Oluşan Ortalama Fiyatlar	113
Tablo 27: Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı	115
Tablo 28: Türkiye’nin Sigara İthalatı (1984- 1990)	116
Tablo 29: Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL)	117
Tablo 30: Tekel’in 1984–1987 Döneminde Savunma Sanayi Destekleme Fonuna ve Toplu Konut Fonuna Katkısı.....	118

Tablo 31: Satış Miktarına Göre Firmaların Pazar Payları (%)	130
Tablo 32: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1991–2005).....	132
Tablo 33: 1992–2004 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu (Ton)	134
Tablo 34: 1990 Sonrası Türkiye’de Köy ve Ekici Sayısı.....	137
Tablo 35: 1990–2005 Yılları İtibariyle Tekel ve Özel Sektör Sigara Üretim Miktarları (Ton).....	141
Tablo 36: 1990 Sonrası Tütün Fiyatları	143
Tablo 37: Tekel ve Özel Sektör Tarafından İhraç Edilen Tütünlerin Miktarları ve Değerleri.....	145
Tablo 38: Türkiye Tütün İhracatı ve Genel İhracat İçindeki Payı.....	147
Tablo 39: Türkiye’nin Yaprak ve İşlenmiş Tütün İthalat Miktar ve Değerleri.....	148
Tablo 40: Yıllara Göre Türkiye’nin Sigara İhracat ve İthalat Miktar ve Değerleri.	149
Tablo 41: Vergi Çeşitleri ve Yerli ve İthal Sigaralardan Alınan Vergi Miktarı.....	150
Tablo 42: Dünya Bankası Sınıflamasına Göre Ülkelerdeki Ortalama Sigara Fiyatları ve Vergiler.....	152
Tablo 43: 2004 Yılı Şubat Ayı İtibariyle ÖTV Miktarları	153
Tablo 44: 2004 Yılı Ağustos Ayı İtibariyle ÖTV Miktarları	154

Tablo 45: Üye Ülkelerin Tütün Üretim Hacmi (ton)	163
Tablo 46: Üye Ülkelerin 2003 Yılı Tütün İle Uğraşanların Sayısı.....	164
Tablo 47: AB Ülkelerinde Tütün İhracat Miktarları (ton)	165
Tablo 48: AB Ülkelerinde Tütün İthalat Miktarları (ton)	166
Tablo 49: Türkiye’de Yaprak Tütün İhracat ve İthalat Değerleri	167
Tablo 50: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Yaprak Tütün İhracatı (ton)	168
Tablo 51: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Yaprak Tütün İthalatı (ton).....	170
Tablo 52: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Sigara İhracat Miktarı (ton)	172
Tablo 53: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Sigara İthalat Miktarı (ton)	174

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1** : 2005 Yılı İtibariyle Dünyadaki Tütün Çeşitlerine Göre Yüzdeler Oranlar . 18
- Şekil 2**: Türkiye’de Tütün Üretimi Yapılan Yerler..... 30
- Şekil 3**: Tütün Ekonomi İlişkisi 35
- Şekil 4** : Türkiye’de Toplam Sigara Tüketimi (1970-2000) 128
- Şekil 5** : Toplam Sigara Tüketimi ve Tekel’in Ürettiği Sigara Miktarı 129
- Şekil 6** : 2000–2004 Yılları Dünya Sigara Tüketimi..... 142
- Şekil 7** : 2000 Yılı Orta ve Doğu Asya Ülkelerinde Toplam Gelirin Yüzdesi Olarak Sigaradan Elde Edilen Vergi Gelirleri 151

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Oriental Sigaraların 1989 Yılı Pazar Payları (%)	194
Ek 2: Blended Sigaraların 1989 Yılı Pazar Payları (%)	194
Ek 3: 1990-2006 Yılları Arası AB Ülkelerine Sigara ve Puro İhracatı.....	195
Ek 4: 1990 İle 2006 Yılları Arası AB Ülkelerine Yaprak Tütün ve Tütün Döküntüleri İhracatı	196
Ek 5: 1990 İle 2006 Yılları Arası AB Ülkelerinde Tütün ve Mamulleri İhracatı....	197
Ek 6: AB Ülkeleri ve Türkiye’de Toplam ÖTV ve Vergi Yüğü	198

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ÇUŞ	:Çok Uluslu Şirket
Da	:Dekar
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
EFTA	:Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FAO	:Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations)
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GTİP	:Gümrük Tarifeleri İstatistik Pozisyonu
Ha	:Hektar
JTI	:Japon Tobacco International
KİT	:Kamu İktisadi Teşekkülü
ÖİB	:Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
TAPDK	:Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu
TEKEL	:Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi
TMMOB	:Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TZOB	:Türkiye Ziraat Odaları Birliği
USDA	:Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı (United States Department of Agriculture)

ÖNSÖZ

Tütün, gerek ticari boyutu ile gerekse Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü ilgilendiren geçim kaynağı olması dolayısıyla sosyal boyutu ile Türk tarımı açısından önemli bir tarım ürünüdür.

Bu çalışmada, Türkiye ve AB'nin tütün ekonomisi ve politikası incelenmiş olup, karşılaştırma yapılmıştır. Bu bağlamda, Türk tütün sektörünün geleceğine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Ayrıca, dünyada, Şark tipi tütün üreticiliği bakımından Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türk tütünü olarak bilinen tütünlerin, kaliteden ödün verilmeksizin, üretim ve ihracat miktarı bakımından, başarısını sürdürülebilir kılmalarının önemli olduğu da vurgulanmıştır.

Cumhuriyet döneminden günümüze Türk tütün ekonomisi ve politikaları incelenirken bu konuda özellikle ekonomi boyutu ile ilgili araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu anlamda, yapılan bu çalışmanın, başka araştırmacılara yardımcı olmasını dilerim.

Öncelikle, tezin konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren ve destekleyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. A. Mesud Küçükkalay'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, hayatımın her aşamasında her türlü desteği ile bu aşamaya gelmemi sağlayan aileme de sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Temmuz, 2007

GİRİŞ

Dünyada keyif bitkileri içerisinde en fazla üretim ve kullanım alanına sahip olan bitki tütündür. Tütün, yeni dünya orijinli bir bitki olup, kısa sayılabilecek bir sürede başta Batı Avrupa olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır. Bugün için dünyada 100 kadar ülkede ziraatı yapılmaktadır. Tütünün değişik kullanma yerleri olmakla beraber, en fazla sigara olarak tüketilmektedir.

Tütün bitkisi, keşfinden itibaren ekonomik ve sosyal yönden önem verilen bir bitki olmuştur. Türkiye’de, Cumhuriyet döneminden itibaren önemi daha iyi kavranan, Türkiye’nin iklim koşullarına da uygun olması dolayısıyla, tüm dünyada haklı olarak üne kavuşan Türk tütünü; istihdam, vergi geliri ve ihracat geliri açısından, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışmada öncelikle, tezin konusunu oluşturan tütün bitkisinin, her açıdan özelliklerinin incelenmesi amacıyla, keşfi, tipleri, botanik özellikleri ile tanıtılmasına birinci bölümde yer verilmiştir. Keşfinden bugüne ekonomik değerini daima koruyan bu bitkinin olumlu ve olumsuz yanları ve ekonomi ile olan ilişkisi de yine birinci bölümde açıklanmaya çalışılmıştır.

Türk tütünleri dünyada, Şark tip tütünler olarak bilinmekte ve özellikle Amerikan tütünlerin harmanlarına belli oranlarda katılmaktadır. Bu nedenle önemli ihraç ürünleri arasında yer almaktadır. Üretilen yaprak tütünlerin yaklaşık olarak yarısı ihraç edilmekte ve önemli ölçüde döviz sağlanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye için ekonomik önemi olan tütünün geçirdiği evreler, Cumhuriyet döneminden günümüze çıkarılan yasalar bakımından incelenerek, bu politikalar aracılığıyla tütün ekonomisinin ne yönde etkilendiği, istihdam, vergi gelirleri, üretim hacmi, verim, ekim alanı, ihracat ve ithalat olanakları, dönemler itibarıyla incelenmiştir. Alınan her kararın, politik etkilerinin ekonomiye yansımalarının daha net görülmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla ikinci bölümde, Cumhuriyet döneminden günümüze Türk tütününü incelenmiş ve kırılma noktası olarak belirleyebileceğimiz yıllar dikkate alınarak, dönemler itibariyle ve her yönüyle tütün incelenmiştir. Cumhuriyet dönemi ile tütünün ekonomik önemi, daha iyi anlaşılmış ve 1960'lı yıllara kadar, dönem dönem dalgalanmalar göstermekle birlikte, ihracat değeri toplam ihracat değeri içinde % 20 ile % 40 arasında değişmiştir (Ceylan, 1995, 182). 1960 ile 1980 yılları arasında tütünde, herhangi bir üretim politikasından bahsetmek mümkün olmamıştır. Bunun dışında, Türk tütüncülüğünün başlıca sorunları aşırı stoklar, kalitenin zamanla düşmesi, sigara endüstrisindeki teknolojik noksanlıklar ve yarım kalan yatırımlar olmuştur.

1980 sonrası ekonominin özel girişime açılması ve serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi ile rekabet ortamı yaratılmaya çalışılmış, şüphesiz bunun Türk tütüncüğüne yansımaları da olmuştur. 1990 sonrası ithalata yönelik vergilerin arttırılması ve yabancı firmaların Türkiye'ye girişi ile sigara üretmeleri sağlanarak 2000 yılı sonrası çıkarılan yasalar sigara ithalatının durmasına yol açmıştır.

1990 sonrası Türkiye'ye yabancı firma girişi ile monopol piyasa ortamı yerini, oligopol piyasaya bırakmıştır. Özellikle 2001 krizi sonrasında Tekel'in özelleştirme kapsamına alınması ile sigara üreticisi firmalar, pazar paylarını giderek arttırarak daha etkin duruma gelmiştir. Ayrıca, tarım kesimindeki nüfus ağırlığının kentlere doğru yayılması sonucu, tütün tarımının desteklenmesindeki politikaların gözden geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Bu gelişmeler ışığında üçüncü bölümde AB tütün ekonomisi ve politikası incelenerek Türk tütün ekonomisi ve politikası ile karşılaştırılıp ortak yönleri ve farklı yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. AB'ye aday olan Türkiye'nin, tütün ekonomisini, Şark tipi tütün yetiştiriciliği bakımından birlik üyeleri ile karşılaştırarak Türk tütüncülüğünün rekabet edilebilirliğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Türk tütününün geleceğine yönelik bakış açılarına değinilerek alınması gereken önlemler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜTÜN BİTKİSİ HAKKINDA

1.1. TANIMI, KEŞFİ VE ÖZELLİKLERİ

Tütün tarımı ve mamulleri olumlu ve olumsuz yönleriyle her zaman tartışılmalı ve gündemi meşgul etmiştir. Tezimizin konusunu oluşturan tütünün, ekonomik boyutunun geçirdiği aşamaları daha iyi anlayabilmek için onun her açıdan özelliklerinin incelenmesi gereklidir. En basitinden yasal bir keyif maddesi olarak tanımlayabileceğimiz tütün, özellikleri nedeniyle, keşfinden bugüne bilinen ve bilinmeyen yönleriyle, alternatifi yine kendisi olduğu için stratejik öneminden dolayı sürekli dikkat çekmeyi başarmıştır.

1.1.1. Tütün Bitkisinin Keşfi

Tütün bitkisi, iklim olarak daha çok sıcak bölgelerde yetişen bir kültür bitkisi olup tarımının ve kullanımının dünyada ilk kez Venezuela yakınlarındaki Antiller'e bağlı küçük bir ada olan Tabago'nun ilk yerlileri tarafından yapıldığı, kırmızı ya da erguvan renkli çiçekler açan bu bitkinin yapraklarının kurutularak dinsel törenlerde kullanıldığı bilinmektedir (Meydan Larousse, 1974, 273).

Bu bölgedeki insanlar güneşe ve ateşe tapınmaları sırasında tütün dumanını kullanmış ve onun keyif verici etkisini farketmişlerdir. Orta Amerika'da yaşayan Maya uygarlığına ait resimlerde bu durumu doğrulayan tarihi eserler mevcuttur. Bu insanlar dua ederken yabancı tütün yapraklarının dumanını, pipoya benzer bir cisimden, güneşe ve dört bir tarafa üflüyorlardı. Bölgedeki rahipler arasında bu bitkinin şifa gücünün olduğu inancı da yaygın idi. O zamanın doktorları olan rahipler, tütünden şifa umarak taze yapraklarını yaralar üzerine koyarlar; öksürük, astım, baş ağrısı, mide ağrıları ve kadın hastalıkları tedavisinde kullanırlardı.

Maya kavmi tütün bitkisini ve içme alışkanlığı Missisipi vadisine götürerek oradaki yerliler arasında yayılmasına neden olmuşlardır. Bu halk kendi Tanrılarında da tütün dumanını kurban etmişler, onunla birlikte özel değer verdikleri ateşe yaklaşmışlar ve nihayet kendi büyük ilahlarının ruhunun tütün dumanında gizli olduğunu zannetmişlerdir. Böylece, zaman içinde rahipler dışındaki insanlarda da alışkanlık yapmaya başlayan tütün, Orta ve Kuzey Amerika’da yaygınlaşmıştır (Caesar, Corti, 1946, 6–8).

Bu dönemlerde Eski Dünya olarak tanımlanan Avrupa, Amerika’nın varlığından haberdar olmadığı gibi, orada asırlardır içilen tütünü de bilmiyordu.

Kristof Kolomb 1492 yılında, Asya’ya ulaşmak için çıktığı yolculukların üçüncüsünde, tesadüfen Antil denizinde, Venezuela kıyılarının açıklarında bulunan Trinidad ve Tobago adalarına varmıştır. Kolomb ve arkadaşları, Tobago adasında yaşayan yerlilerin, bir bitkinin yapraklarını sararak bir çubuğa yerleştirdiklerini, daha sonra sarılmış yaprakları yakarak, çubuk vasıtasıyla içlerine çektiklerini ve bu işe “tobaco” adını verdiklerini farketmişlerdir. Yerliler bu bitkiyi, bilhassa “barış çubuğu tütürme” törenleri gibi özel günlerde kullanmışlardır (Encyclopedia Britannica, 1979, 800).

Yerliler tobacco adı ile bitkinin hem içmek için sarılarak hazırlanan yapraklarını, hem dumanını çekmek için kullanılan çubuğu, hem de bu işin tatbikini kastetmişlerdir. Bazı kaynaklarda yerli halkın bu bitkiye “petun” ya da “petum” adını verdiği de yazılır (Şen, 2003, 204).

Kristof Kolomb’un yeni kıtaya ayak bastıktan sonra, yerli halk tarafından ikram edilen bu bitkiye pek önem vermemesinin özünde yatan nedeni, daha çok altın gibi değerli kaynak bulma amacıyla olmasında aramak yanlış olmaz.

Amerika kıtasının keşfini takip eden yıllarda yeni kıtayı ve sahip olduğu zenginlikleri keşfetmek amacıyla çeşitli seferler düzenlenmiş; bu seferlerde bulunan

Vespuci, Macellan, Cortez ve ekibi, yerliler gibi tütün içmişler ve uzun müddet kullanarak tiryakisi olmuşlardır (Sapan, 1997, 7).

16. yüzyılda Amerika'nın, Avrupalı denizci uluslar tarafından fethedilmesi ve araştırılması, tütünün neredeyse tüm Amerika kıtasında ve kıtanın adalarında kullanıldığını ortaya çıkarmakla kalmamış, birbirinden çok farklı tüketim biçimleri olduğu da gözlenmiştir. Tütün pipolarla ya da puro halinde tütürülmüş, enfiye olarak kullanılmış, çiğnenmiş ve tütün suyu olarak içilmiştir. Bu yaygın kullanıma ek olarak Avrupa, Amerika'da bilinmeyen bir tütün kullanım biçimi üretmemiştir (Bluhm, 2001, 37).

Tütünün tohumları 1543 yılında Fernand Cortez tarafından, ilaç olarak kullanılmak üzere İspanya'ya getirilmiş, yeni keşfedilen bölgelerden gemilerin İspanya'ya gidip gelmesiyle Portekiz ve dolayısıyla Avrupa, tütünü tanıma fırsatı bulmuştur (Caesar, Corti, 1946, 13).

Tütün artık İspanya ve Portekiz'de tanınmış ve 1556'da da Brezilya'dan Fransa'ya getirilmiştir. 1555 yılında Portekiz'de Fransa elçisi olarak bulunan Jean Nicot, Lizbon'da gördüğü tütünü elçilik bahçesine dikmiş ve bunun yapraklarının yakılıp dumanının tütürülmesi, kurutulmuş yapraklarının ufalanıp burna çekilmesinin öksürük, astım, baş ağrısı, mide ve kadın hastalıklarına iyi geldiğinden bahsederek 1560'da Fransa Kraliçesi Catherine de Medicee'ye sunmuştur. Kraliçenin bu bitkiye gösterdiği ilgiye dolayı tütün bitkisi için "Kraliçe otu" tabiri kullanılmıştır.

Daha sonra Jean Nicot'un bu bitkiye gösterdiği ilgiye izafen tütün bitkisine "Nicotiana" ve 1828'de bulunan Alkoloide de "Nicotin" adı verilmiştir (Gür, 1978, 2; Ana Britannica, 1990, 338; Büyük Larousse, 1986, 118; İltter, 1993, 20–21).

Bu noktada tütünün 16. yüzyılda ticari mal olarak değil de, mucizevî bir ilaç olarak değerinin ön planda bulunmasının nedeni sorgulanabilir. Bu sorguda iki güçlü olasılık ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, 16. yüzyılda altın ve gümüşün

cazibe maddesi olmalarıdır. 1520–1540 yılları arasında İspanyol fatihleri ve kolonizatörler büyük miktarlarda altın ve gümüşü toplayıp ülkelerine götürmüşlerdir. Onların ardından diğer Avrupalılar da Atlantik'i aşarak aynı amaca yönelmişlerdir. Avrupa'daki diğer güçler, özellikle İspanyol sömürgelerini ele geçirmek için uğraşmışlardır. 16. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Avrupalıların Yeni Dünya'ya olan ticari ilgisi altın ve gümüş üzerinde odaklanmıştır. Altın ve gümüş üzerine yoğunlaşan bu ilgi, diğer pek çok önemli madde ile birlikte tütünün de önemini ve ekonomik boyutunu gölgelemiştir.

Tütüne karşı ticari ilginin az olmasının bir diğer nedeni de tütün arzının kontrolünün Amerikan yerlilerinin elinde bulunmasıdır. Bu nedenle Avrupa ticari kapitalizminin bu alana girmesi için fırsat olmamıştır. Ama asıl neden Amerikan yerlilerinin pazarı kontrol etmelerinden ziyade, ilk zamanlarda Avrupa Kıta'sında tütün tarımının çok az yapıyor olmasından kaynaklanmıştır. Tütünün Amerikan yerlilerinin malı olmaktan çıkıp, Avrupalı bir mal haline gelmesi, üretim araçlarının uygun hale getirilmesiyle mümkün olmuştur (Erim, 2003, 34–35).

17. yüzyılın ilk dönemlerinde Hollanda ve Londra'da etkili bir şekilde veba hastalığı görülmüştür. Özellikle doktorların, çok tütün içenlerin diğerlerine nazaran bu hastalığa daha az tutulduklarını söylemeleri, bu bölgelerin yaprak tütün ithalatını arttırmıştır. Virginia eyaletinde tütün ihtiyacını karşılayacak kadar tütün yetiştirilmiş ve bu ziraatin çok kâr getirici bir iş olduğu kısa zamanda anlaşılmıştır. Hatta Virginia'da tütün, para yerine, mübadele amaçlı kullanılır olmuştur (Caesar, Corti, 1946, 40).

1660'da tütün üreticisi olan Virginia ve Maryland kolonilerinde kölelik başlamıştır. Sayıları azalan beyaz uşaklar yerini kölelere bırakmıştır. Köle fiyatları tütün fiyatlarına göre belirlenmeye başlanmıştır (WWW doküman: <http://www.ntvmsnbc.com/news/271796asp>). (10/03/2006).

16. yüzyılın sonlarında, yani keşiften bir yüzyıl sonra, tütün Avrupa'nın tamamı olmak üzere Uzak Doğu, Orta Asya, Sibiryaya, Hindistan ve Afrika'ya kadar

yayılmış; üretilen ve tüketimi gittikçe artan, dolayısıyla ticareti yapılan bir bitki olmuştur (Yılmaz, 2003, 4).

1550–1600 yılları tütün üretimi ve kullanımı neredeyse dünyanın tamamına yayılan ve geniş çapta propagandası yapılan bir dönemdir. 17. yüzyıl bu propagandanın sonuçlarının alındığı ve yeni yorumların hızlandığı bir yüzyıldır. 18. yüzyıl ise tütünün, geniş ölçüde tüketime ulaştığı ve ticaretinin bizzat devlet tekeli altında olduğu bir dönem olacaktır (Yılmaz, 2003, 6).

Bir şifa bitkisi olarak insanlık tarihine adımını atan tütün, daima artan ihtiyacı karşılamak amacıyla Amerika'nın yeni keşfedilen bölgelerinden ithal edilerek ticari boyut kazanmış, 17. yüzyılın sonlarından itibaren tütün tarımında kölelerin çalıştırılmaya başlanmasıyla Amerikan sosyal tarihin de önemli belirleyicilerinden olmuştur. Nitekim köleli üretim ile birlikte tütün maliyetlerini düşürmeyi başaran Amerikalılar, dünyanın geri kalan bölgelerine göre önemli üretim avantajları elde etmişlerdir.

17. yüzyılda batıda tütün lehine olan gelişmeler sekteye uğramış, tütünün hızlı yayılımı karşısında kısa süreli yasaklamalara gidilmiştir. İngiltere'de 1604, İsveç ve Danimarka'da 1632, Osmanlı'da 1623–1640 yıllarında, Rusya'da 1634'te, Napoli'de 1637'de, Sicilya'da 1640'da, Wustenburg'da 1651 yılında tütün içmek yasaklanmıştır. Yasaklanma sebebi olarak tütünün zararlı yönlerinin ortaya çıkması, yangınlar ve yangın tehlikesi gösterilmiştir (Yılmaz, 2003, 8). Osmanlı'da bu yasağın dinsel boyutu da bulunmaktadır.

Ayrıca keyif verici olarak kullanılmaya başlamasından sonra tüketimi artan tütünü yasaklamanın uygulanabilirliği açısından devletin ağır vergiler koyarak; hem halkın tütün içmesinin önüne geçmeyi hem de gelir elde etmeyi sağladığı da bir gerçektir. 1625 yılı itibariyle İngiltere'de tütün tekeli uygulanmış, onu 1647 yılında Fransa, 1769 yılında da Japonya takip etmiş, önemli bir gelir getirmesi nedeniyle üretimi hızla artışa geçmiştir. (WWW doküman: [http://members.tripod.com/~dusunce /pages/ tutun.html](http://members.tripod.com/~dusunce/pages/tutun.html)). (04/09/2006).

Kiliselerde de 1630 yılında başlayan ve yaklaşık 100 yıl devam eden bir yasaklama dönemi olmuştur. Kiliselerdeki bu yasaklamanın nedeni, bazı teologların eserlerindeki tartışmalardan anlaşıldığı üzere; tek tanrıya inanan Avrupalıların, kutsal olduğunu söylediği tütünün, tek tanrıya inanmayan, putperest ve dinsizlerin kullandığı bir bitki olduğunu düşünmeleridir.

Bu yasaklama ve tartışmalara rağmen din adamları arasında hatta papaların bile tütün içme alışkanlıkları ve özellikle enfiye kullanımı artarak devam etmiştir. 1725 yılına gelindiğinde kendisi de enfiye bağımlısı olan Papa XIII. Benedict, enfiyenin kullanımını serbest bırakmıştır. Yaklaşık 50 yıl sonra da kilise elemanlarının ihtiyacını karşılamak amacıyla papalık ilk tütün imalathanesini kurmuştur (Yılmaz, 2003, 10).

18. ve 19. yüzyıldaki burjuva devrimleriyle birlikte, yüksek tabakanın baskın tütün tüketim biçimi olan enfiye alışkanlığı da yok olmuştur. Pipo yeniden yaygınlaşmış ve özellikle de en eski tütün içme biçimi olan puro 19. yüzyılın burjuva seçkinlerinin simgesi haline gelmiştir. Tütün çiğneme âdeti de az sayıda meslek gruplarıyla sınırlı kalmıştır. Tütün çiğneyen en önemli meslek grubu denizciler olmuştur. Bu nedendir ki, bu adet daha çok kıyı ülkelerinde görülmüştür (Bluhm, 2001, 76).

Kıyılmış tütünlerin kağıda sarılarak içilmesine 18. yüzyılda Brezilya'da başlanmıştır. Çok rağbet gören bu sigaralara "Papelitos" adı verilmiştir (Gür, 1978, 4; Özyıldırım, 1986, 320).

Güney Amerika ve Brezilya'dan sigaranın Avrupa'ya gelişi İspanyollar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Daha önce tütün pipo şeklinde tüketilirken özellikle 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra sigara şeklinde tütün içimi Avrupa'ya yayılmıştır. Sigaranın el ile yapılabilmesi ve purodan daha ucuz olması savaş koşulları içinde Türk, İngiliz, Fransız ve yerli ordulara mensup askerler arasında sigara kullanımını yaygınlaştırmıştır. 1860 yılında sigaralar iyi tütün ve ince kağıttan imal edilmeye başlanmış ve puro içimi de aynı oranda gerilemiştir (Ceylan, 1995, 9).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli dünya fuarlarında sigara üretim makineleri sergilenmiştir. İşin içine sanayinin girmesi, büyük miktarlarda sigaranın, o zamana kadar tasavvur bile edilemeyen bir hızla üretilmesini sağlamıştır. Öyle ki, 1878 yılında bile bir saatte 3600 sigara üretebilen makineler mevcuttur (Köktener, 1995, 45). Endüstriyel üretim teknikleri yeni fiyat hesaplamalarına, dolayısıyla satış fiyatlarının düşmesine yol açınca, sigara özellikle alt tabakalarda hızla yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda öylesine çeşitlenmiştir ki kadın erkek her tiryakiye uygun sigaranın yanı sıra, günün belirli saatlerinde içilmesi önerilen ve çeşitli olaylara (kutlama, bayram vb.) yönelik olarak da sigara üretilir olmuştur (Bluhm, 2001, 142–143).

Avrupa’da bu denli ünlenen ve çeşitlendirilen tütünün, Amerika kökenli olmadığına dair bilgiler de mevcuttur. Anavatanının neresi olduğu konusunda bir görüş; Amerikan topraklarında yabancı olarak yetişen tütünün, Kuzey Asya kökenli bir topluluk tarafından ekim ve bakımının geliştirildiği, M.Ö. 8000’lerde Orta Asya’dan dünyanın dört bir yanına yapılan göçlerde bazı kavimlerin Bering üzerinden Amerika’ya geçtiği ve sonraları Amerika yerlilerini meydana getiren bu kavimlerin Amerika’ya tütünü, Orta Asya’dan getirdiği şeklindedir (Ketenci, 1977, 22; Türköz, 1995, 7). Diğer bir görüşte ise kökeninin Avusturya olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Büyük Larousse, 1986, 11888).

Bu görüşlere rağmen tütünün Amerika kaynaklı olduğuna dair geliştirilen görüşler daha ağır basmaktadır. Anavatanı neresi olursa olsun, tütünün dünyaca tanınan bir bitki oluşu, Amerika kıtasının keşfi neticesinde Avrupa’ya getirilmesi ve Avrupa’da tanınması sonucunda olmuştur.

Sonuçta, tütün önce bir ibadet, daha sonra şifa ve nihayet keyif verici bir bitki olarak dünyayı sarmakta gecikmemiştir. Zamanla gelişen sigara endüstrisi günümüzdeki boyutlara erişmiştir.

1.1.2.Tütün Bitkisinin Kullanım Alanları

Tütün tanındıktan sonra hızla yayılmış ve “*Nicotina tobacum*” bitkisinin bağımlılık (tiryakilik) yapan özelliği yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bugün sadece sunum şekli değişmiştir. 18. yüzyıl “enfıye”; 19. yüzyıl “puro” çağı olup, 20. yüzyılda ise “sigara” üretiminin yükselişe geçtiği ve bununla birlikte sigara içenlerin sayısının büyük ölçüde arttığı görülmektedir. 21. yüzyılın başlarında yetişkinlerin yaklaşık üçte biri tütün kullanmaktadır (Mackay, Eriksen, 2002, 18).

Belirtilen bu üç kullanım şekli haricinde, tütün, keyif maddesi olarak, “çiğneme tütün” şeklinde de kullanılmıştır. Günümüzde pek tercih edilmemekle birlikte düşük kaliteli tütünlerin tavlano, pestil haline getirilmesi şeklinde kullanılmaktadır. Çiğneme tütünü kadar eski bir kullanma şekli olan “tütsü” den ise tohum ve yapraklarının yakılması ile oluşan dumanın içe çekilmesiyle yararlanılıyordu.

Bazı ülkeler tütün yapraklarını ısıtıp kavurduktan sonra toz haline getirerek içine kireç, nane, biber ve bitkisel yağları katarak, değişik tütün ürünleri yapmaktadır. Örneğin İran, Pakistan ve Afganistan’da kullanılan “Nass”, Güney Doğu Asya ülkelerinde “Betel Quid”, Hindistan ve komşularında “Mishri, Khoni, Shammah”, ağızda emilerek veya çiğnenerek kullanılan tütün ürünleridir (WWW doküman:http://www.toraks.org.tr/sub/sigarasiz/tutun_kullanımının_tarihcesi_Baris.pdf). (21/10/2006).

Kullanım şekli bakımından üçüncü sırada olan “pipo”, kıyılmış tütünün, kokulu ve tatlandırıcı maddelerden oluşan karışımının porselen ve özel ağaçtan yapılmış aletlerle içilmesi şeklinde kullanılmaktadır.

Diğer bir kullanım şekli olan “nargile” ise, yakılan tütün dumanının sudan geçerken yıkanması neticesinde içe çekilmesi şeklinde kullanılır. Kullanımı giderek azalsa da nargilenin vatanı Ön Asya ülkeleri, İran ve Pakistan’dır.

Tütünün en önemli kullanma şekli sigara olup, bu alanda önemli bir endüstri doğmuştur. Tüketim şeklinin diğer şekillere göre kolay ve pratik olması ona bir avantaj sağlamıştır. İlk defa 1650 yılında Brezilya’da kâğıt kullanılarak sigara yapılmıştır. Ancak tütünleri kabadır. Sigaranın atası daha sonra kısmen gelişen Papelitos’dur. En modern sigara 1866 da Avustralya’da görülmüştür. 1881’de Amerika’da yapılan sigara makinesi ile Amerika’nın üstünlüğü başlamıştır.

Sigaralar önceleri filtresiz içilmiştir. 1949 yılında Philip Morris firması tarafından filtre yapılmıştır. Filtre % 30–45 arası nikotini süzmektedir. Bu arada 1850 yılından sonra soslu ve kokulu sigaralar yapılarak geliştirilmeye başlanmıştır. Soslu denilen harmanlar II. Dünya Savaşı’ndan sonra iyice gelişmiştir. Bu gelişmeyle Virginia tütününün dünyada hâkimiyeti artmaya başlamıştır. Sigaraların çeşitli kokulu ve şekilde olanları ve çeşitli boyda olanları yapılmıştır. Sigara sanayisi, Dünya ülkeleri arasında büyük bir rekabet doğurmuştur (Sapan, 1997, 20).

Tütünün “keyif maddesi” olarak varlığının kazandırdığı önem; yan ürün şeklindeki kullanım alanlarını, hem üretim miktarı hem de ekonomik getiri açısından, gölgede bırakmaktadır.

Yan ürün olarak daha çok tütünün yapraklarında bulunan tanen, zambak, nişasta, reçine ve alkaloidlerden yararlanır. Bu kimyasal maddelerden en önemlisi “nikotin” alkaloididir. Saf nikotin 1828 yılında izole edilmiştir. Renksiz, kokusuz, 20°C oda sıcaklığında yoğunluğu 1,0092 olup insanda şiddetli alışkanlık yapan sıvı bir maddedir. Nikotin 730,5 mm cıva basıncı altında 246.1°C’de kaynar. 60°C’nin altında ve 210°C’nin üstünde su ile her oranda karışabilir. (Er, 2001, 39–40).

Tütün, başlıca bileşiği olan nikotin alkaloidinin yanı sıra benzer yapıda bazı alkaloidlerle (zehirlerle) malik asit ve sitrik asit gibi organik asitleri de içerir. Türk tütününde % 2’den az nikotin bulunur. Tütünün çeşidine göre bu oran farklılık gösterir (Ana Britannica, 1990, 338). Örneğin; Samsun tütünlerinde nikotin oranı % 0.23 iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yetişen bazı nikotin oranı yüksek ve hatta

nikotin sülfat elde etmek için yetiştirilen tütünlerde (*Nicotiana rustica*; Deli tütün, Hasankeyf, Mahorka) % 15'e kadar çıkmaktadır (Er, 2001, 40).

Tütünün uyuşturucu ve yatıştırıcı etkisinin nedeni olan nikotin zararlı böceklerle ve asalaklara karşı öldürücü bir zehir niteliğindedir. Bu yüzden, böcek öldürücü ilaçların ve verimi arttırıcı maddelerin hazırlanmasında kullanılır (Gençlik Ansiklopedisi, 1980, 2507).

Endüstriyel olarak nikotin, esas olarak, tütün endüstrisi dışında; günümüzde genel anlamda kullanımı yasaklanan insektisit ve vahşi hayvanların iğne ile yatıştırılmasında kullanılmaktadır (WWW doküman: <http://www.hastane.trakya.edu.tr/sigara.html>). (23/10/2006). Tütün tozu organik gübre olarak da kullanılmaktadır (Durak,Brohi, 1986, 261).

Tütün tohumları yağ bakımından zengindir. Yerli tütünlerdeki yağ oranı % 35–45 kadardır. Tütün yağı boya ve sabun sanayinde kullanılır, zehirli madde taşımaz (WWW doküman: www.ansiklopedi.gen.tr/index.php). (02/09/2006). Tütün bitkisinin sapları ve tohumu selüloz üretimi için kullanılmaktadır. Çiçeklerinden esans ve kolonya, küllerinden potasyum karbonat gibi maddeler elde edilmektedir (Sapan, 1997, 11; Gür, 1986, 51). Veremli hastaların tedavisinde kullanılan “Phytin” maddesi de tütün tohumlarından elde edilmektedir (Er, Yıldız, 2003, 27; Gür, 1984, 91).

Atom Enerjisi Kurumu bünyesinde 2003'te kurulan Librophyt şirketinin müdürü Fransız biyolog Alain Tissier, tütünün genetik değişime uğratıldıktan sonra kanser tedavisinde kullanılan Taxol ve Taxotere gibi bazı molekülleri üretebileceğini savunmuştur. Kanser tedavisinde kullanılmak üzere tütünü seçme nedenini, üretmek istedikleri bazı molekülleri, daha önce aynı sınıftan bir bitkinin üretmiş olması olarak açıklamış, ayrıca tütünün bulunması kolay bir bitki olduğunu, bu nedenle de üretim maliyetinin az olduğunu ifade etmiştir. Bu sürecin “2–3 yıl alabileceği” de belirtilmiştir (WWW doküman: <http://www.orzax.com/haber.asp?pg=62>). (28/10/2006).

Bilinen kullanım alanları ve bilinmeyen ya da ortaya çıkması beklenen yönleri ile tütünün kullanım yerleri gittikçe artmaktadır. Çoğu zaman sağlık bakımından insan vücuduna zarar verdiği yönünde eleştirilere maruz kalsa da çeşitli boyutlarda; ki bilhassa ekonomi boyutuyla olaya yaklaşıldığında vazgeçilmesi oldukça güç bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3.Tütün Bitkisinin Botanik Özellikleri

Alem :Plantae
 Takım :Tubiflorales (Tüp Çiçekliler)
 Familya :Solanaceae (Patlıcangiller)
 Cins :Nicotiana
 Türü :Nicotiana tobacum
 Nicotiana glauca
 Nicotiana rustica
 Nicotiana sanderia
 Nicotiana alata
 Nicotiana sylvestris (Er, Yıldız, 2003, 9)

Tütün; Solanaceae (patlıcangiller) familyasından Nicotiana cinsinden, türlerine ait yapraklarının çeşitli biçimlerde kullanılmasıyla faydalanılan kültür bitkisidir (Voges, 1984, 323).

Tütün orijininde tropikal bir bitki olmasına karşın bugün 56⁰ Kuzey ve 38⁰ Güney enlemleri arasında rahatlıkla yetiştirilebilmekte ve kendisi bir gıda maddesi olmadığı halde dünyada kullanım alanı oldukça yüksek bir bitki olarak büyük önem taşımaktadır (Tekel Genel Müdürlüğü, 1986, 13; Esendal, 1986, 117).

Tütün; kökeni yeni dünya olan ve 60'tan fazla türü olan "Nicotiana" cinsine ait bir bitkidir. Bunlardan; Nicotiana tabacum, dünyada oldukça geniş alanlarda yetiştirilen ve ticari amaçla üretimi yapılan bir türdür. Diğer bir türü Nicotiana

rustica ise; bazı Asya ülkelerinde üretimi olan ve daha çok yerel tüketim amaçlı üretilen ekonomik değeri yüksek olan türlerdendir. Tütün türlerinden bazıları (*Nicotiana glauca*, *Nicotiana glauca*, *Nicotiana glauca*) alımlı çiçeklerinden ötürü süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir (The Encyclopedia Americana, 1979, 801; Ana Britannica, 1990, 338).

Tütün sistematigi üzerinde çalışan bilim adamlarından, Rus bilim adamı Kostoff (1943)'a göre *Nicotiana* cinsine dahil tütünler Amerikan türleri ve Avustralya türleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Avustralya türü olarak sadece *Nicotiana suaveolens* gösterilmektedir. Tütün sistematigi üzerinde çalışan bir diğer araştırmacı Goodspeed (1946) ise tütün türlerinin hem morfolojik hem de coğrafi yayılışlarını dikkate alarak, *Tabacum* cinsini üç alt cinse (*Nicotiana rustica*, *Nicotiana tabacum*, *petunioides*) ayırmış ve bu alt cinslere de 60 kadar türü dahil etmiştir (Er, Yıldız, 2003, 9–11).

Literatürde farklı ya da çeşitli ayrımlara tabi tutulsa da, bugün kültürü yapılan tütün çeşitlerinin büyük çoğunluğu *N. Tabacum* türüne dahil olup *Nicotiana* türleri içinde en çok kullanılanıdır ve bu tür; sigaralık, pipo ve püroluk tütünlerin esasını oluşturur. Tek yıllık bir bitki olmasına rağmen bazı alt türleri çok yıllıktır.

Nicotiana rustica ise; Hasankeyf, Deli tütün ve Mahorka tütünü olarak da adlandırılır. Tek yıllık bitkidir. *N. tabacum*'a göre daha sert iklimlerde yetişen *N. rustica*, çiğneme veya pipo tütünü olarak kullanıldığı gibi, nikotin ve limon asidi üretiminde de kullanılır (Ceylan, 1995, 7).

N. tabacum ortalama 1–2 metreye kadar boylanabilen otsu bir bitkidir. Dalların ucunda bileşik salkımlar oluşturan kendine döllenmiş çiçeklerinin huni biçiminde açık pembe, kırmızı ya da beyaz renkli taçyaprakları vardır (Ana Britannica, 1990, 338).

Tütün sapları genellikle yuvarlaktır. Bitki boyu 50 cm ile 250 cm arasında değişir. Türkiye de yetiştirilen sigaralık tütün çeşitlerinin boyları 80–120 cm

arasındadır. Sapın içi özle dolu olup, üzeri çok ince ve kısa tüylerle kaplıdır. Kültürü yapılan tütünler otsu yapıda olmakla birlikte, büyümenin ileriki dönemlerinde odunlaşmalar ve bundan dolayı sertleşmeler göstermektedir. Bitkinin formu (habitusu) konik, silindirik ve elipsoid olmak üzere üç şekildedir. Tütünün, yaprakları kullanıldığı için dallanma istenmez ve pratikte sap üzerinde oluşan dallar kırılır ya da koparılır. Bu şekilde, yaprakların daha iyi gelişimi sağlanır. Dik olarak büyüyen tütün bitkisi genelde az dallanır. N. tabacum üst kısımlarda N. rustica ise alt kısımlardan dallanmaktadır (Er, Yıldız, 2003, 20).

Yaprak; tütün bitkisinin en önemli ve kullanılan kısmıdır. Yapraklarının şekil ve büyüklükleri çok çeşitli ve farklıdır. Tütünün kalite özellikleri yapraklarında toplanmıştır ki bu özellikler yaprak dokusu, yanma özelliği, koku, tat, renk ve yaprağın kimyasal bileşimidir (Otan, Apti, 1989, 22).

Yapraklar çeşitten çeşide ve bölgeden bölgeye değiştiği gibi, aynı çeşit içinde bitkiden bitkiye ve aynı bölge içinde tarladan tarlaya da değişebilmektedir. N. tabacum türüne dahil kültür tütünlerinde, bir bitkide ortalama 25–30 yaprak bulunur. Yaprak uçları sivri ya da küt olabilir. Tütün yapraklarının rengi yeşilin bütün tonlarını gösterebilir. Yaprak üst düzeyi koyu yeşildir. Yaprakların alt yüzünde yapışkan bir sıvı salgılayan tüyleri vardır. N. rustica türüne dahil olan çeşitlerde ise yaprak yüzü dalgalı olup, orta damar kalıncadır (Er, Yıldız, 2003, 22–23).

Tütünün diğer kültür bitkilerinden farklı bir yerinin olmasının nedeni tütünde bulunan nikotin alkaloidindedir (Esendal, 1986,117; Sapan, 1997, 6; DPT, 2004, 4). Ayrıca proteinler, reçineler ve nikotin maddeleri tütünün rengini etkilemektedir. Genellikle bunların miktarlarının fazla olması renkleri koyulaştırır. Bunlar arasında başta nikotin maddesi miktarının fazla olması, renklerde kırmızı ve koyu kırmızıya doğru bir değişmeye sebebiyet verir. Nikotin oranları düşük olan tütünlerin renkleri açıktır. Nikotin oranı yükseldikçe renkler kırmızıya doğru değişir. Nikotin oranları % 2–8 düzeyine çıkan tütünlerin renkleri çoğunlukla kırmızı olur (Sarıoğlu, 1976, 26).

Ortalama olarak havada ya da ateşte kurutulmuş kara tütünlerde % 4–4,5, puro tütünlerinde % 3,5–4, Maryland tütünlerinde % 2, Türk tütünlerinde ise % 2'den az nikotin bulunur. *N. rustica*'da ise nikotin oranının % 10'a, hatta % 16'a kadar çıktığı bilinir (Ana Britannica, 1990, 338).

Botanikçiler, dünyadaki kültürel tütün tiplerinin yabani halde yetişen türlerinden oluşmuş hibritler olduğu ve bugün mevcut olan tüm tütün tiplerinin de doğal ve yapay biçimde yapılan hibridasyon işlemleri sonunda oluşturulan melezlerin ıslahı ve gelişimi suretiyle meydana gelmiş tütün tipleri oldukları kanısındadırlar. Hibritleşme işlemleri sırasında çeşitli tütün türlerinin soyundan geçen bazı özelliklerin üstün gelmesi ve bunların gelişmesi durumu, yeniden meydana gelen tütün tiplerinin fiziksel ve teknik yönden formasyonunu sağlamıştır.

Tütünün bir bitki olarak kalite değeri önce biyolojik özelliklerine bağlı bulunmaktadır. Türk tütün tiplerinin kalitesini etkileyen biyolojik özellikleri, genellikle kuraklığa dayanıklılık, bitki üzerindeki alt, orta ve üst kuşak yaprakları arasındaki belirli kalite farkları, kimyasal bileşimlerinde karbonhidratlar ve aromatik maddeler oranına göre nikotin ve azotlu maddeler oranının çoğunlukla daha düşük olması, yaprak boylarının küçük ve orta, yanma yeteneklerinin iyi, renk durumlarının çoğunlukla açık oluşu gibi soydan geçme faktörleri olarak sıralanabilir (Sarıoğlu, 1976, 10).

1.2. DÜNYA'DA TÜTÜN TİPLERİ

Dünya'da tütün tiplerini sınıflandırılmasında etkili olan birincil faktör irsi vasıflarıdır. Diğer faktörler ise ekolojik şartlar, uygulanan tarım, hasat, kurutma ve fermantasyon teknolojileri olarak belirtilebilir.

Dünya'da tütün tiplerini sınıflandırılmasında; kullanılış yerleri, üretildiği ülkeler, renkleri gibi çeşitli ölçütler kullanılmış ancak tütünlerin sınıflandırılmasının

taşıdığı önem dikkate alınarak “kurutma metodu, tütünün tipi ve kullanma yeri” esasına dayanan sınıflandırma şekli günümüzde kabul görmektedir (Ceylan, 1995, 10).

1.2.1. Kurutma Yöntemine Göre

Dünya tütün tipleri kurutma yöntemine göre dört ana gruba ayrılmaktadır.

- Flue Cured: Bir ısı kaynağından yararlanarak elde edilen sıcak havanın kullanılmasıyla kurutulan tütünlerdir.
- Air Cured: Kısmen ya da tamamen kapalı mekânlarda, hava ile kurutulan tütünlerdir.
- Sun Cured: Güneşte kurutulan tütünlerdir.
- Fire Cured: Ateşte kurutulan tütünlerdir.

Ayrıca değinilen bu dört ana gruba ek olarak Perique, Black-Fat, Hasankeyf ve Tömbeki gibi tasnif dışı tütünlerle dünya tütün tiplerinin sınıflandırılması tamamlanmaktadır (DPT,2000).

“Isı ile kurutulan” tütünler dünyada en yaygın tütün tipidir. Bu tütünler tütün üretiminin, ithalat ve ihracatının yarısını oluşturmaktadır. Virginia tütünleri bu grupta yer almaktadır. Güneyde Yeni Zelanda’dan kuzeyde Federal Almanya Cumhuriyetine kadar yaklaşık 75 ülkede yetiştirilmektedir. Bu ülkelerin başlıcaları; Çin, ABD, Brezilya, Hindistan, Japonya ve Zimbabve’dir (Tanrıverdi, 1987, 6–7; Gür, 1986, 54).

“Havada kurutulan” tütünlerin başında Burley ve Maryland tütünleri gelmektedir. Bunlar kapalı hangarlarda ve gölgede kurutulurlar. Kurutma sırasında buldukları ortamın nispi nemi oldukça yüksektir (Er, Yıldız, 2003, 60). Burley tütünlerin üreticisi olan ülkeler sıra ile ABD, İtalya, Kore, Meksika ve Japonya’dır.

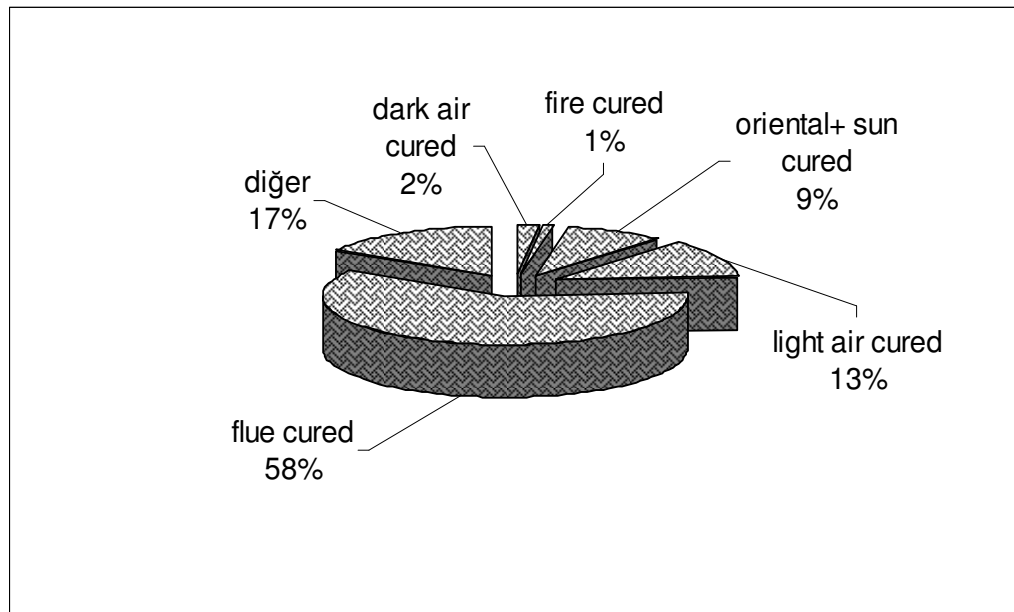
Maryland tipi tütün yetiştiren ülkeler ise sırası ile ABD, İtalya, Madagaskar, Güney Afrika, Japonya ve Pakistan'dır (Sapan, 1997, 17).

Tablo 1: 2005 Yılı İtibariyle Dünyadaki Tütün Çeşitlerine Göre Üretim Miktarları

TÜRLER:	ÜRETİM MİKTARI: (ton)
Flue Cured	3 900 000
Light Air Cured	836 000
Oriental + Sun Cured	600 000
Dark Air Cured	128 000
Fire Cured	50 000
Diğer	1 073 677
Dünya Toplam:	6 587 677

Kaynak:(www.francetobac.com/documents/FT_Le%20tabac%20dans%20le%20monde_2005.pdf). (03/11/2006).

Şekil 1: 2005 Yılı İtibariyle Dünyadaki Tütün Çeşitlerine Göre Yüzdeler Oranlar

Kaynak:(www.francetobac.com/documents/FT_Le%20tabac%20dans%20le%20monde_2005.pdf). (03/11/2006).

“Güneşte kurutulan” tütün tipi, Oriental, semi-Oriental, light sun cured, dark sun cured olarak alt gruplara ayrılmaktadır. Ülkemizde Oriental tip tütünlerin yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu grup tütünlerin ekolojisi diğerleri gibi geniş olmamakla birlikte Oriental tütünlerin yetiştirildiği ülkeler; Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve eski Yugoslavya ile sınırlıdır (Gür,1986, 64). Türk tütünlerini yabancı tütünlerden ayırmak ve bu şekilde değerlendirmek için genel sınıflandırmada Sun-Cured tütün grubu içinde yer alan Oriental tütünler dışında başlıca Sun-Cured tütün tiplerine ve yetiştirildiği ülkelere değinmek gerekecektir. Tablo 2’de Sun-Cured tütün tipleri ülkelere göre tasnif edilmiştir.

Tablo 2: Sun Cured Tütünlerin Tasnifi

Oriental	Semi Oriental	Light Sun Cured	Dark Sun Cured
Türkiye Yunanistan Eski Yugoslavya Bulgaristan	Arjantin Şili Eski Yugoslavya Macaristan Polonya Romanya SSCB Libya Kıbrıs Lübnan Irak İran	Meksika Kostarika Paraguay Cezayir Çin Hindistan Pakistan Güney Kore Japonya	ABD Küba Şili Cezayir Mozambik İran Çin Tayland Pakistan Hindistan

Kaynak: Gür, 1986, 64 (Tekel Genel Müdürlüğü).

Semi Oriental tütün tiplerinin orijini, Oriental tütünlere ve özellikle Basma, İzmir, Samsun ve Trabzon tütünlerine dayanmakta ve Oriental tütünlerle Light Sun Cured tip tütünler arasında bir vasıf taşımaktadır. Bu tütünler her ne kadar dış görünüş bakımından Oriental tütünlere yakın özellikler taşıyalar da koku, aroma, ve içim kalitesi yönünden belirli farklılıklar gösterir (Gür, 1986, 67).

“Fire cured” tütünler, ateşte yakılan aromatik kokulu çeşitli ağaçların dumanına maruz kalmak suretiyle kapalı hangarlarda kurutulan tütünlerdir (Tanrıverdi, 1987, 7).

“Tasnif dışı” tütünlerin ekolojileri ise, Fas, Tunus, Libya, Etiyopya, İran, Ürdün ve Lübnan gibi ülkelerdir. Bu tütünlerde nikotin oranı % 8–15 arasında değişmektedir (Er, Yıldız, 2003, 61).

Yetiştirildiği ortamın ekolojik koşulları kompleksi; tütün tiplerinin, kendilerine özgü fiziksel ve içim karakterinin oluşmasını sağlayan temel faktördür (Erdem, 1988, 11). Burada ekolojik koşulların önemini belirtmek amacıyla, önce dünya çapında, kıtalar ve ülkeler arası geniş üretim sahaları ve büyük ölçüler dikkate alınarak bir sınıflama yapılabileceği gibi ayrıca ülkeler içi ekim bölgeleri ve ekim alanlarına göre de tütünlerin coğrafi bakımdan bir bölümlenmesinin yapılması olanağı vardır.

Örneğin Virginia tütünleri üretildikleri kıtalara göre Amerikan, Hindistan, Japonya, Çin vb. biçiminde adlandırılarak sınıflara ayrılır. Ülkeler içi ölçülere göre de ABD’de Virginia tütünü Auldgold, Carolina gibi türlere ayrılmaktadır. Puroluk tütünleri de, dünya tütün piyasasında, üretildikleri ülkelere göre, Havana, Cava, Sumatra, Brezilya gibi isimleriyle tanınır. Oriental tütünleri denilince Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan vb. ülkelerde üretilen tütün tipleri anlaşılır. Bunların üretildikleri ülke içi bölgelere göre de İzmir, Samsun, Bursa, Trabzon, İskeçe, Filibe biçiminde adlandırılarak türlere ayrılır (Sarıoğlu, 1976, 10).

Dünya genel tütün üretimi ve tüketiminin önemli bir miktarı çeşitli tütün ürünlerinin dumanının içilmesiyle kullanılmaktadır. Bunlar arasında dünyanın her yerinde sigara tüketimi başta gelmektedir. Sigara harmanları genellikle çeşitli tütünlerin tip ve çeşitlerinin karışımından oluşturulur. İçerdikleri tütün tipleri açısından harmanlar (blend) da gruplanabilir. Bu grupları sıralanırsa;

- Tek tip tütünlerden oluşturulan sigara harmanları: Bunlar monotip harmanlardır. Virginia veya İngiliz ve Oriental tip sigaraların harmanları bu gruba girer. Burada harman oluşturan tütünler aynı tipin türleridir. Eskiden Karadeniz bölgesindeki bazı tütün tüccarları, yalnız Bafra ve Samsun gibi kaliteli sigaralık

tütünlerin elleri arasında harman yapmak suretiyle, kişisel ihtiyaçları için sigara yaptırmışlardır.

- Çeşitli tütün tiplerini içeren sigara harmanları: Bunlara politip harmanlar denir. Amerikan harmanı, Virginia harmanı ve Siyah veya Esmer sigara tipi harmanları bu gruba girer.

Sigara fabrikasyonunda uygulanan işlemler bakımından harmanlar iki kısma ayrılır: Cassing (soslar) ve Flavoring (tat,çeşni) gibi katkı maddeleriyle işlem gören sigara harmanları; Amerikan tipi sigara harmanları ile bazı Siyah tip sigara harmanları bu metotla hazırlanır. Katkı maddeleri kullanılmayan sigara harmanları; Virginia harmanı ve Siyah tip sigara harmanlarında bu metot uygulanır.

Harmanları oluşturan çeşitli tip tütünlerin harmana katılma oranları konusunda belirli ve sınırlandırılmış ölçüler yoktur. Ancak, değişik sigara tiplerinin harman reçetelerinin hazırlanmasında bazı önemli hususların dikkate alınması gerekir. Örneğin: Bir Amerikan harmanı tipi sigaranın esasını Virginia ve Burley tipi tütünler oluşturur. Bunların sigara harmanındaki karakteristik içim etkilerinin belirlenmesi için harmana katılma miktarlarının Virginia tipi tütün için % 50–60 ve Burley için % 20–30 dolayında olması ve özel bir fabrikasyon yönteminin uygulanması gereklidir (Sarıoğlu, 1980, 9–10; Tanrıverdi, 1987, 25–26).

1.2.2. Kullanış Yerine Göre

Dark air tütünler sigara ve puro amaçlı kullanılırlar. Sigara için kullanılanlar; koyu renkli, kalın, yağlı bir doku özelliği gösteren tütünlerdir. Bununla beraber bu tütünler Flue cured tütünlere göre yetiştirildikleri toprakların karakteri ve üretim metodlarının farklılığı yönlerinden ayrılırlar. Zengin topraklarda kuvvetli gübreleme ile yetiştirilirler. Dekar verimleri 150–200 kg arasında değişmekte ve tepe kırma yapılarak (12–14 yaprak) hasat edilirler (Gür, 1986, 59).

Sigaralık ve puroluk tütün ekolojileri birbirinden çok farklıdır. Puroluk tütünler, sigaralık tütünlere göre tropik özellikleri çok daha fazla olan bölgelerde iyi yetişirler. Puroluk tütünlerin ekolojileri; Ekvatorun hemen iki yanı ve büyük denizlere yakın karalardır. Bu bölgelerin başında ABD’de Connecticut vadisindeki örtü altı arazileri, Küba ve komşu adaları, Brezilya’nın bazı bölgeleri, başta Sumatra, Cava, Borneo olmak üzere Endonezya adaları, Filipinler ve kuzeybatı Avrupa’daki bazı mikroklimalar gelmektedir (Er, Yıldız, 2003, 60–61)

Puroluk tütünler prensip olarak, üç sınıfa ayrılırlar; iç sargılık, dış sargılık ve dolguluk. Bitkinin en alt yaprakları iç sargılık, orta yapraklar dış sargılık ve üst yapraklar dolguluk adını alırlar. Ancak her bitkiden sargılık alınmaz. Puroluk tütünler ayrıca Amerika puroluk tütünleri; Porto Rico puroluk tütünleri; Havana (Küba) tütünleri, Sumatra tütünleri, Java tütünleri, Filipin tütünleri şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Genel olarak tüm puroluk tipler; organik maddeler ve besin maddelerince zengin topraklarda, kuvvetli gübreleme ile yetişir (Gür, 1986, 59–60).

Sun cured tipi tütünler sigara ve pipo amaçlı kullanılırlar. Dark ve light sun cured tipi tütünler özellikle lokal veya light air cured orijinli tütünler olup kullanım alanına puro da dahildir.

Fire cured tütünler enfiye, çiğneme ve pipo amaçlı kullanılırlar. Enfiye amaçlı tütünler, ateşte yakılan aromatik, kokulu, çeşitli ağaçların dumanına maruz bırakılarak kapalı hangarlarda kurutulurlar. Yeşilken, altında ateş yakılabilen kurutma makinelerine asılan tütünler, kurutulup istenen derecede aroma kazanana kadar dumana maruz bırakılırlar.

Tasnif dışı ürünler ise, daha çok tömbeki, enfiye ve çiğneme tütünü olarak kullanılmaktadır. Bunlardan Perique, kurutma şekli bakımından Light Air Cured’lere benzediği gibi, tip olarak da Light Air Cured tipi bir tütündür. Toprak istekleri de bu tür tütünlere benzemektedir. Bir dizi işlem sonrasında koyu kahve veya siyah renge dönüşür. Yüksek aroma ve tatlı bir koku kazanır. Black-fat; Afrika, Kanarya adaları ve Güney Adalarında çok revaçta olan başlıca çiğneme, pipo ve enfiye yapımında

kullanılır. Hasankeyf tütünleri, tömbekilerle birlikte Rustica cinsinin birer üyesidirler. (Gür, 1986, 67–68).

Tömbekilerin içimleri tatlı serttir. Tiryakileri tarafından beğenilen kendilerine özgü kuvvetli kokuları vardır. Tömbeki tütünleri kalınca (6mm.) kıyıldıktan sonra suyla ıslatılır, sıkılır nargile lülesine yerleştirildikten sonra üzerine kor halinde ateş konulur. Su dolu bir haznededen bir markuç aracılığı ile içe çekilmesi şeklinde içilir (Sarioğlu, 1976, 42).

Dünyada üretimi yapılan tütünün oldukça büyük bir bölümü sigara imalâtında, geri kalanı ise (puro, pipo, vb.) diğer tütün mamullerinin imalinde kullanılmaktadır. Dünya genelinde üretilen sigaralar şu şekilde tasnif edilmektedir.

- Oriental tütünlerin harmanlanması ile üretilen Oriental tip (Maltepe, Samsun vb.) sigaralar.
- Flue-Cured tütünlerinin kendi aralarında harmanlanması suretiyle elde edilen İngiliz tip (Dunhill vb.) sigaralar.
- Flue-Cured, Burley ve Oriental tütünlerinin harmanlanması suretiyle imal edilen Amerikan harmanı (Marlboro, Camel, Tekel 2000 vb.) sigaralar. Bu sigaraların harmanına şişirilmiş tütün, tabaka haline getirilmiş tütün döküntüleri, ezilerek işlem görmüş tütün sap ve damarları yanında ayrıca tat ve aroma kazandırmak amacıyla sos vb. katkı maddeleri ilave edilmektedir.

Dünya’da ulaşım ve taşımacılığın kolaylaşması, ticaretteki bir takım engellerin azalması ve belki de en önemlisi büyük sigara şirketlerinin pazarlama konusundaki başarıları sonucu tüketici tercihlerindeki değişim neticesinde, yerel tip sigaralara olan talep azalırken, Amerikan harmanı sigara talebi artmaktadır (Canyakmaz, 2002, 24–25).

1.3. TÜTÜN ÜRETİM YÖNTEMLERİ

Araştırmanın bu bölümünde Dünya’da üretimi yapılan başlıca tütün tiplerinin nitelikleri; toprak ve iklim istekleri, üretim ve kurutma yöntemleri ele alınarak incelenecektir. Araştırmadaki önemi nedeniyle Türk tütünlerinin üretimi, kurutulması ve fermantasyonu hakkındaki bilgiler diğer tütün tipleriyle de karşılaştırılarak bölüm sonunda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tütün tiplerine göre bu ayrımı yapmadan, tütün tarımının yapılış şeklini ve kullanıma hazır hale gelmesi için yapılan işleme şeklini kısaca özetlemek gerekirse:

Tütün yetiştiriciliği; fidelerin yetiştirilmesi, dikim olgunluğuna gelen fidelerin tarlaya şaşırtılmak suretiyle dikilmesi, olgunlaşan tütün yapraklarının kırılarak toplanması, menşelerine göre değişik metotlarla kurutulması, denklenmesi ve muhafaza esnasında üreticiler tarafından bakım tedbirleri uygulanması işlemlerinin bütünüdür.

İşleme; alıcılar tarafından üreticilerden bir tarım ürünü olarak satın alınan yaprak tütünün el, boyut, renk, doku, yaprak bütünlüğü, arıza ve hastalık durumu gibi fiziksel özelliklerine göre tasnif edilmesidir. Bakım ise, tütünlerin istenilen olgunluk ve kalite açısından sağlıklı doğal fermantasyon ve olgunlaşmasını tamamlaması için gerekli bakım tedbirlerinin uygulanması ve sigara fabrikalarında kullanıma hazırlanmasıdır.

İşleme-bakım evresini geçiren yaprak tütün, şişirilmiş (expanded) tütün ve homojenize (reconstitue) tütün kullanılarak; sigara, puro, pipo, enfiye, nargilelik tütün mamulü, sarmalık kıyılmış tütün mamulü, çiğneme tütünü gibi ürünler elde edilmektedir. Ayrıca tütün ve tütün döküntülerine teknolojik işlemler uygulanması sonucu elde edilen homojenize tütün, şişirilmiş tütün (expanded) ve kıyılmış tütün de sanayi ürünü niteliği kazanmaktadır (DPT, 2006, 10).

1.3.1. Flue – Cured (Virginia) Tütünleri

Dünya tütün tipleri içinde en yaygın tütün tipidir. Dünya tütün üretiminin ve ihracatının yarısını Flue-Cured tütünleri teşkil eder. Orta kuvvette, azotça fakir, fosfat ve potasyumca orta kuvvette veya zengin, geçirgen, sulanabilir topraklarda yetiştirilirler. Harmanlarda tad ve renk vermek için kullanılır (Ketenci, 1986, 91–95). Kimyevi bileşimleri % 1.93 nikotin, % 6.2 toplam azot ve % 22.09 indirgen madde içerir.

İklim olarak vejetasyon döneminde, büyüme hızına göre değişmekle birlikte 120 günden az olmayan doursuz bir süre gerektirir. Bu süre büyüme hızının yavaş olduğu çeşit ve şartlarla 160 güne kadar çıkabilir.

Gündüz ısısı 24–32⁰C, gece ısısı ise 18⁰C'den fazla olmamalıdır. Yıllık toplam yağışın 1200 mm civarında olması beklenir. Flue-Cured tütünler hasat sonuna kadar oldukça yüksek oranda nispi neme ihtiyaç duyarlar. İlk büyüme safhalarında çok daha yüksek olan nispi nem ihtiyacı, bitkinin çiçeklenme döneminde gittikçe azalmaktadır.

Flue-Cured tütünler çok az bir istisna ile Virginia menşelidir. Yüksek şeker oranlarıyla tanınırlar. Bu da yapraklarının tam olgunluk döneminde hasatın kısa sürede tamamlanması ile sağlanmaktadır (Gür,1986, 54).

Tohumlar fideliklere, fideler tarlaya geniş aralıklarla dikilmektedir. Gübreleme ve sulama işlemleri sonrası her seferinde en olgun 3–5 yaprak, bitkinin dibinden tepesine doğru el el yapılır. Fidelerin tarlaya dikilmesinden ilk kırıma kadar geçen ortalama süre 55–70 gün, hasat süresi ise 45–60 gündür.

Kurutma, sıcaklık ve bağıl nemin kontrol edilebildiği kurutma odalarında yapılır. Sıcaklık aşamalı olarak 71–74⁰C'e çıkarılır. Bu süre içinde nisbi nem önce % 93–95 sonra % 20'e düşürülmektedir. Kurutma 6–8 günde tamamlanır. Treshing

(damar alma) ve Redrying (tekrar kurutma) işlemlerinden sonra 1–2 yıl süreyle karton kutu veya tahta fiçılarda ambalajlanır ve olgunlaşmaya (aging) bırakılır. Ayrıca ayrılan bu sap ve damarlar ezilerek sigara imalatında kullanılabilir hale getirilmektedir (Ceylan, 1995, 12).

1.3.2. Burley Tütünleri

Yanma ve koku absorbe etme yetenekleri yüksek olan tütünlerdir. Yaprakları, % 2.91 nikotin, % 21 şeker ve % 3.26 toplam azot içerir. Dünya tütün üretiminin % 10'unu oluştururlar (Ketenci, 1986, 91).

Air Cured bir tütün çeşidi olan Burley Virginia tütününden farklı olarak organik madde bakımından, özellikle azotça zengin, etli-kara topraklarda en uygun yetiştirme ortamını bulmaktadır (WWW Doküman: www.tutuneksper.org.tr/tutunce/turkiye/bucak_yabanci_mense_tutunculugu.doc). (18/01/2007).

Besin maddelerince zengin, nötr veya hafif asidik, verimli, ağır bünyeli, killi-tınlı, derin profilli, koyu renkli, geçirgen ve iyi havalanabilen toprakları sevmektedir. Özellikle, en büyük üretici ülke olan ABD'de tütün yetiştirilen bölgelerdeki topraklar genellikle hafif, kumlu-tınlı topraklardır. Burley hafif topraklarda ince yapraklı renk ve ağırlıkça düşük, zayıf aromalı ve yumuşak içimli yapraklar vermektedir (Er, Yıldız, 2003, 66).

Kurutulmuş Burley yaprağında şeker oranı düşük, nikotin oranı yüksektir. Burley tipi tütünler tat tutucu özelliğe sahiptir. Sigara harmanlarında sos tutma kabiliyeti ve dolguluk özelliği nedeniyle kullanılır (DPT, 2004, 23).

İklim olarak yüksek yağış ve bağıl nem talep eder. 15–27⁰ C arasında normal olarak gelişir. 15⁰C den aşağıda gelişme durur. 38⁰C'den sonra yapraklarda yanıklıklar meydana gelir. Bağıl nem % 60–80 ve yıllık yağış 1150 mm olmalıdır (Gür, 1986, 58; Er, Yıldız, 2003, 64).

Tohum ekimi ve fide dikimi bitkilerin birbirine değmeyeceği kadar geniş aralıklarla yapılır. Bol azotlu gübreleme ve 4–5 kez sulama yapılır. Normal olarak yaprak düzeyi açık sarımsı yeşil renktedir. Bu haldeyken sapı ile birlikte hasat edilir.

Hasat edilen yapraklar kapalı kurutma yerlerine asılırlar ve yapay bir ısı kaynağı kullanılmadan oldukça yüksek rutubetli bir ortamda kurumaya terk edilir. Kurutma 4–8 haftada tamamlanır (Ceylan, 1995, 13).

1.3.3. Şark ve Yarı Şark Tütünler

Nikotin oranı düşük, şeker oranı orta veya yüksek (% 10–25) olan aromatik tütünlerdir. Dünya tütün üretiminin yaklaşık % 10-12'sini oluşturmaktadır. Nikotin miktarının düşük oluşu ve aromatik özellikleri nedeniyle harmanlara katılırlar (Ketenci, 1986, 91).

Türk tütünleri bu gruba girmektedir. Türk tütünleri eğimli alanlarda daha verimli ve kaliteli yetişir. Besin maddeleri ve özellikle azotça fakir topraklarda daha iyi yetişir. Bunun yanında, potasyum ve diğer mineral maddeler bakımından zengin ve orta düzeyde, killi- kumlu tınlı, kalkerli veya kireç bakımından zengin, hafif asitli ve nötr topraklarda çok iyi yetişirler (Demirtaş, Çelik, 2003, 5).

Ege bölgesi tütünleri, kıraç yerlerde yetiştirildiğinde kaliteli tütün elde edilir. Buna karşın puroluk ve tömbeki; Trabzon, Artvin ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun nikotini yüksek, iri yapraklı tütünleri, derin yapraklı, kumlu-tınlı, humusça zengin, kireci az, taban topraklarında yetiştirilir (İncekara, 1984, 6).

Türk tütünlerinde üretim şekli açısından ilk aşama fidelik aşamasıdır. Fideliklere tohum ekim zamanı, yastık türlerine ve bölgelere göre değişmekle birlikte en erken Ocak ayında başlanır. Fidelige tohum ekilmesi, Ege Bölgesi için Şubat ayı iken, Marmara, Karadeniz ve Doğu Anadolu'da daha geç yapılmaktadır. Fidelik aşaması iki ay sürer ve tarla aşamasına geçilir. Bu aşamada, tütün tiplerine göre

dikim aralıkları belirlenir. Örneğin; küçük yapraklı tütün tiplerinde dikim aralığı daha sıktır (Ceylan, 1995, 14–15).

Dikime Ege Bölgesi'nde en erken Nisan ayında başlanır, en geç dikim Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılır. Tütünde olgunlaşan yaprakların hasadına kırım denir. Şark tipi tütünlerde en alttaki birkaç yaprak (dip) koparılıp atılır. Daha üstteki yapraklar ise kırım olgunluğuna ulaştıkça, alt yapraklardan üste doğru sık aralıklarla, dönem dönem koparılır. Bitkide aynı zamanda olgunlaşan yapraklar “el” diye tabir edilir. Kırım el el yapılır. Kırımı yapılan yani bitkiden koparılan yapraklar iğne yardımıyla iplere dizilir ve kurutmaya hazır hale getirilir. Fide ve tarla dönemi ortalama 7–8 aydır (DPT, 2006, 17).

Türk tütünlerinin yetiştirilmesinde gübreleme ve sulama gerekli olmasa da uygulamada oldukça yaygınlık kazanmıştır. Tütün bitkisinin en önemli zararlıları maviküf hastalığı ve piseronlardır. Bunların zararlarına karşı tarla aşamasında mutlaka ilaçlama yapılmalıdır.

Olgunluk belirtisi yaprakların aşağıdan yukarıya doğru sararmasıdır. Hasat işlemi de bu yönde gerçekleşir. Olgunluk gösteren tütün yaprakları 4–6 yaprak halinde el el kırılarak 2,5–3 m uzunluğundaki iplere dizilirler. 1–2 gün gölgelik bir yerde bekletilirler. Türk tütünleri genellikle güneşte kurutulurlar; fakat Doğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi gölgede de kurutulabilirler. Güneşte kurutma 2 haftalık bir süreç alır.

Tütünün kayıp vermeksizin işlenebilmesi (pazarlama aşamasına gelmesi için yapılan tüm işlemler) için yaprak tütünde % 15–18 oranında nem bulunması gerekir. Buna işleme tavı denmektedir. Üreticiler bu tütünleri sınıflarına, boyutlarına ve su tutma özelliklerine göre denk yaparlar (Ceylan, 1995, 16).

Ülkemizde üretilen Oriental (şark) tipi tütün, esas itibariyle Yunanistan, Bulgaristan, Eski Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nde yetiştirilmekte olup dünya da üretilen toplam Oriental tipi tütün miktarının yaklaşık olarak % 65'i Türkiye, % 25'i

Yunanistan, % 10'u da Bulgaristan ve Eski Federal Yugoslavya Cumhuriyetinde üretilmektedir (<http://www.aeri.org.tr/pdf/bks/6-11.pdf>). (22/03/2007).

Tütün ekim alanları iklim ve toprak özellikleri dolayısıyla Ege, Karadeniz, Marmara, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülmektedir. Tablo 3'te Türkiye'de tütün üretimi yapılan yerler gösterilmiştir.

Türkiye'deki Oriental tipi ve Semi Oriental (yarı şark) tipi tütün üretiminin toplam üretim içindeki oranı % 95,2'dir (DPT, 2006, 16). İhraç edilen tütünlerin büyük çoğunluğu Ege bölgesi tütünleridir. Ayrıca iklim ve toprak istekleri uygun olan yörelerde Virginia, Burley, Puro, Tömbeki ve Hasankeyf tütünleri sınırlı da olsa yetiştirilmektedir.

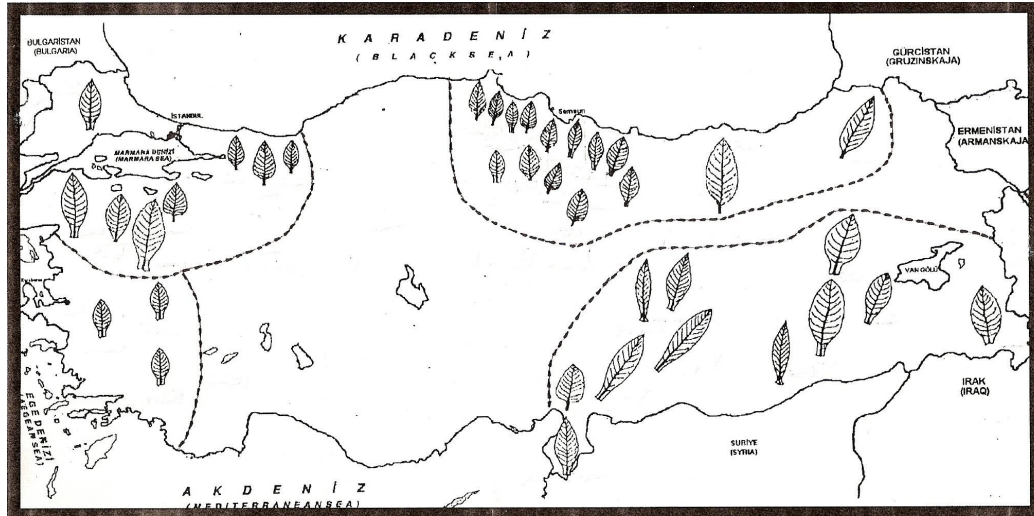
1984 yılında Türkiye'de Amerikan tipi tütün yetiştirme çalışmalarına başlanmıştır. Başlangıçta Adapazarı, Düzce ve çevresi ile Manyas ve Gönen'de başlatılan üretim bugün Adapazarı, Düzce ve Kırklareli çevresinde devam etmektedir. Artan Amerikan harmanı sigara üretimi nedeniyle, Virginia ve Burley tütün üretimimiz (yaklaşık 6 bin ton) gereksinimi karşılayamamaktadır. Ancak, yatırım masraflarının (kurutma fırını ve hangarları) ve işletme maliyetlerinin yüksekliğinin bu tütünlerin tarımını engellediği görülmektedir. Artan talebi karşılayamayan bu tütünlerin ithalat miktarlarının da giderek arttığı bir gerçektir (Özgüven, Sekin, vd, 2004, 5-6).

Yabancı tip tütünlerden Virginia tipi tütünlerin tohumları fideliklere Mart ayı başında ekilmektedir. Bitkiye tepe kırma ameliyesi yapılmakta ve bitki üzerinde 20-22 adet yaprak kalmaktadır. Olgunlaşan yapraklar el el kırılarak hasat tamamlanmaktadır. Kırımlar Ekim ayının ortalarına kadar devam etmektedir. Kırımı müteakip, fırın içerisinde bir ısı kaynağı kullanılarak elde edilen sıcak havanın asılı, yığılı veya dizili bulunan yaprakların arasında dolaştırılarak tütünün kuruması sağlanmaktadır. Fırınlarında soldurma, renk sabitleme, kurutma ve nemlendirme aşamalarından sonra tütünlerin kurutulması işlemi tamamlanmaktadır. Bu süreç yaklaşık 8 günde tamamlanmaktadır.

Burley tipi tütün, derin profilli ve daha kuvvetli topraklarda yetiştirilmektedir. Bitkide tepe kırımı yapılmaktadır. Bu işlem neticesinde bitki üzerinde 20–22 adet yaprak kalmaktadır. Türkiye’de üretilen Burley tipi tütünlerden, Gönen üretim merkezinde üretilenler el el, Sakarya ilinde ise sakla hasat edilmektedir. Tütünler üreticiler tarafından kurutma hangarında sıralı kancalara veya saklara çakılan çivilerden ızgaralara sakla takılmakta, 6–8 haftalık bir sürede kurumaktadır. Türkiye’de üretilen Virginia ve Burley tipi tütünlerin ortalama dekar verimi 270–290 kilodur. Yabancı menşeli tütünlerde yetiştirme süresi 10–11 aydır (DPT, 2006, 18).

Virginia ve Burley tipi tütünler üreticiden satın alındıktan sonra depolarda kalite, yaprak ve renk durumuna göre ambarlanır. İşlemede önce tütünlere tav verilir ve açımı sağlanır, ardından damar ayırma işlemi uygulanır. Ayırma işlemi ile farklı renkteki tütünler ayrılır ve tütünler yeniden kurutulup, yeniden rutubetlendirilerek suni fermantasyon geçirmesi sağlanır. Tütünlerin işlenmesi neticesinde, ana ürün olarak lamina, yan ürün olarak uzun ve kısa damar, kırık (ince ve kalın) ve fiber (lif) elde edilir. Ana ve yan ürünler karton kutulara alıcıların belirlediği ağırlıklarda paketlenir. Kutular 48 saat soğutulduktan sonra depolara aktarılır. Fümige edildikten sonra alıcıya sevk edilir (DPT, 2006, 19).

Şekil 2: Türkiye’de Tütün Üretimi Yapılan Yerler

Kaynak: Gencer, 2001, 10 (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı).

Tütünün üretildiği bölgelerin farklı ekolojik özelliklere sahip olması nedeniyle gerek yetiştirme gerekse kalite bakımından farklı tip ve özelliklerde tütünler bölgelere ve yörelere göre farklılıklar taşımaktadır. Bölgeler bazında kısaca incelenirse:

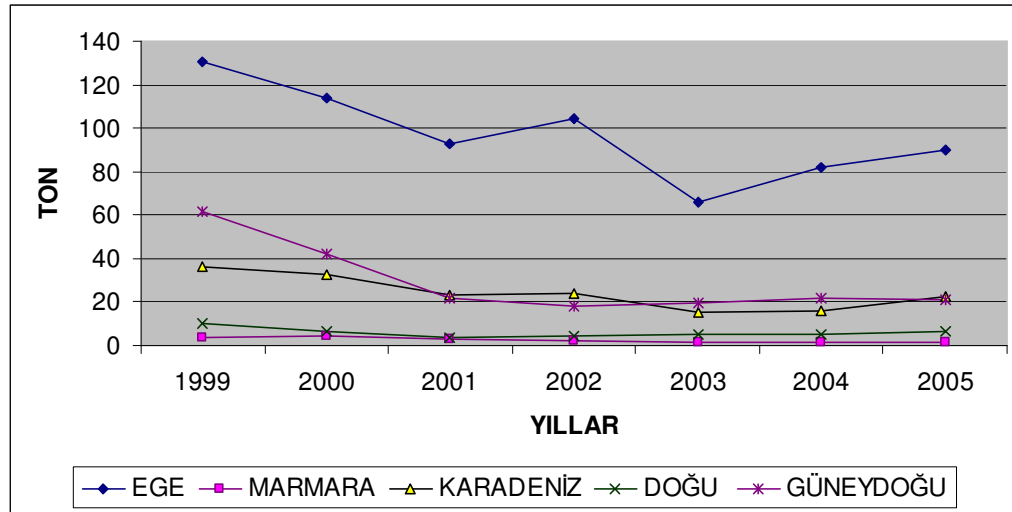
- Ege Bölgesi; Çanakkale, Afyon, Antalya illeri ile Ege denizi kıyılarını kapsar. Piyasada İzmir tütününü olarak tanınırlar. Bu bölgede üretilen tütünler, küçük yapraklı, sapsız, açık sarı renkli ve kuvvetli bir dokuya sahip olup, sert karakterli harmanların sertliğini azaltma, yavan içimli harmanları tatlılaştırma ve nötr harmanlara koku verme özellikleri nedeniyle Türk tipi ve Anglo-Amerikan tipi sigara üreten yabancı alıcılarca aranan bir türdür (Yılmaz, 1997, 23; Gür, 1986, 72). Bu bölgedeki tütünler kıraç ve hafif eğimli fakir topraklarda yetiştirilir (İncekara, 1984, 74).
- Karadeniz Bölgesi; Orta Karadeniz bölgesi tütünleri (Samsun, Bafra, Gümüşhacıköy), İç Karadeniz bölgesi tütünleri (Taşova, Tokat, Erbaa, Niksar), Doğu Karadeniz bölgesi tütünleri (Trabzon, Akçaabat, Artvin) olarak üç grupta toplanmaktadır. İç ve Orta Karadeniz bölümünde yetiştirilen tütünler harmanlara tatlılık ve renk vermek için kullanılan küçük veya orta boyutlu, sarı veya açık kırmızı renkli tatlı ve tok tütünlerdir. Doğu Karadeniz tütünleri ise; harmanlara sertlik vermek ve yanma kabiliyetini arttırmak için kullanılır (Gür, 1986, 73).
- Marmara Bölgesi; Bursa, İzmit grubu ile Trakya ve Balıkesir grubu olarak iki grupta toplanmaktadır. Bu bölgede yetiştirilen tütünler yanıcılık vasıfları iyi olan tütünlerdir. Genellikle Türkiye'nin kendi harmanlarında kullanılır.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi; benzer özellikleri nedeniyle Adıyaman, Malatya, İskenderun, Yayladağ, Bitlis ve Silvan tütünleri olarak gruplandırılır (Gür, 1986, 74). Orta büyüklükte, kısmen açık, renkli, kaba bünyelidir. Kendilerine göre aromaları olan bu tütünlerin içim karakterleri genellikle serttir (Yılmaz, 1997, 24–25).

Ege bölgesi ve kısmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yetiştirilen tütünler, kurak bölge tipleridir. Özellikle Ege Bölgesi tütünleri, kuraklığa dayanıklı ve yaprak dokuları kalıncadır. Oysa Karadeniz tütünleri, yağış ve nem oranı yüksek olduğundan daha ince dokuludur. Özellikle Trabzon ve Artvin tütünlerinin yaprakları daha büyük ve dokuları daha incedir (İncekara, 1984, 5).

Türk tütünleri güneş doğmadan veya sabahın ilk saatleri ile akşam saatlerinde toplandığından yapraklarında yüksek oranda şeker oluşur. Bu nedenle Türk tütünleri kolayca eriyen karbonhidratları ihtiva etmekte ve bu da tütünün kalitesini arttırmaktadır. Özellikle İzmir tütünleri karbonhidrat bakımından zengindir (Sapan,1997, 48).

2003 yılı verilerine göre; tütün üretiminin % 64'ü Ege, % 14,5'i Karadeniz, % 2,9'u Doğu, % 14,2'si Güneydoğu ve % 4,2'si de Marmara Bölgesi'nde gerçekleşmektedir. Tablo 4'te bölgelere göre üretim gösterilmiştir.

Tablo 3: Bölgelere Göre Türkiye Tütün Üretimi (Ton)

Kaynak: DPT, 2006 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tütün üretiminin % 50'sinden fazlasını üreten Ege Bölgesi'nde, 80'e yakın üretim merkezi mevcuttur. Tablo 3 incelendiğinde, en fazla üretimin yapıldığı bölge

Ege Bölgesi olarak görülmektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tekel'in Destekleme Alımları'nın kalkmasından sonra, üretimin giderek azalması ile 2003 yılında, Karadeniz Bölgesi tütünleri ile miktar olarak aynı düzeye geldiği görülmektedir.

Türk tütünleri kalite özellikleri ve kalite özelliklerini etkileyen yetiştirme ve bakım koşulları yönünden Virginia ve Burley Tütünlerine göre farklı özellikler gösterir. Türk tütünü potasyum bakımından zengin topraklarda yetiştiğinden yanmayı kolaylaştıran maddeler (potasyum karbonat, organik asit) içerir ve bu özelliği ile diğer tütünlerden ayrılır. Amerika menşeli Virginia ve Burley tütünleri fide yerleri makine ile hazırlanır, fide dikimi, çapalama, ilaçlama yine makine ile yapılır. Türk tütünlerinde ise tarla döneminde tüm bu işlemler insan emeğine dayalı olarak yapılır. Toplama, kurutma, dizme, denkleme işleri elle yapıldığından hem çok zor hem de zaman alıcı olmakta doğal olarak bu durum maliyetlere de yansımaktadır. Virginia ve Burley tütünleri ise kasalara dizilerek kurutma merkezlerine taşınıp, kasalar içinde kurutma fırınlarında ve hangarlarda kısa sürede kurutulur. Bu nedenle hem zaman hem de maliyet azalmaktadır (Sapan, 1997, 49–50).

Türk tütünleri genelde besince zengin olmayan kır, kırtaban topraklarda yetiştirilir. Gübreleme tütün yetiştirilen her bölgede yapılmakta iken, sulama sadece Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılır. Bu nedenledir ki yapraklar küçük ve ince damarlıdır ve Virginia ve Burley tütünlerine göre birim alandan elde edilen tütün verimi daha düşüktür. Sulama ve bilinçsiz gübreleme ile yaprak büyüklükleri ve verim arttığı halde kalite özellikleri gerilemektedir. Sayılan bu özellikler nedeniyle Türk tütünlerinin kalite özelliklerinin korunabilmesi için:

- Üretim alanlarının taban araziye kaymasının önlenmesi,
- Bilinçsiz gübrelemeden kaçınılması,
- Kaliteyi yükseltecek gübrelemede, gübreleme zamanı konusunda yapılacak araştırmaların bulgularına göre davranılması,
- Güneydoğu Anadolu Bölgesinde aşırı sulamadan kaçınılması,

- Ekici depolarında uygun bakım ve fermantasyon koşullarının sağlanması gerekmektedir (DPT, 1990).

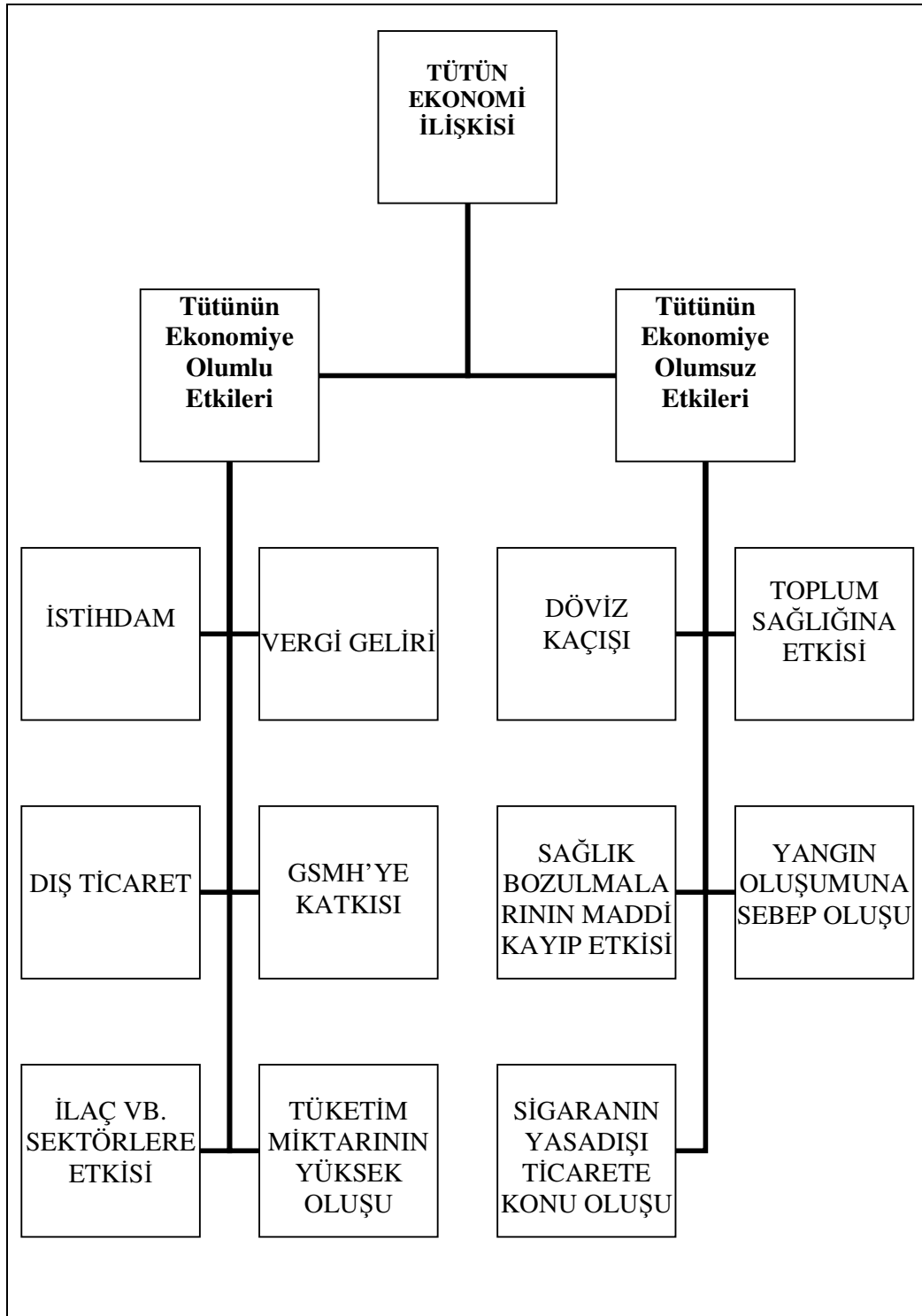
1.4. TÛTÛN VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tütünün ticaret hayatındaki en önemli geçmiŐi, 31 Haziran 1619 tarihli Virginia Meclisi kararıyla resmen para olarak kullanılması ve hatta vergilerin tütünle ödenmesinin kabul edilmiş olmasıdır. Ayrıca 1727’de mevduat sertifikaları niteliğinde tütün sertifikaları çıkarılmış ve her türlü borcun bu sertifikalarla ödenmesi kanunen mümkün kılınmıştır. Tütün, para niteliğinde kabulü 1619’lardan başlayıp, İkinci Dünya Savaşı sonunda Alman Hiperflasyonu sırasında sigaranın para yerine kullanılmasına kadar mübadele vasıtası olma özelliğini muhafaza etmiştir.

Daha önemlisi; 1862 yılında çiftçilerin tütün ekimi yapması için Amerika’da Virginia Eyaleti’nde devlet üreticilere, üretim maliyeti üzerinde para ödeyince (altın para), tütün üretimi çok artmış, kendisi bizzatıhi para olan tütünün artması başka bir ifade ile tütünün diğer mal ve hizmet üretiminden daha fazla artması, enflasyona sebep olmuş, tütün üreticilerinin Őikâyeti üzerine bir kanun çıkarılarak bazı kişi ve kuruluşların tütün üretimi, bir yıl yasaklanmıştır. Kanun gücü yeterli olmamış, halk tütün plantasyonlarını tahrip etmiştir (Güven, 1990, 51).

Tütünün geçmişten bugüne süregelen değeri ve ekonomilere katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye’nin ekolojik koşullarına uygun nitelikte bir ürün olan tütün, yüzyıllardır çeşitli bölgelerde daha çok aile tarımı şeklinde yetiştirilmekte, başta ihracat olmak üzere istihdam, vergi gelirleri ve ulusal gelir açısından Türkiye ekonomisine oldukça önemli katkıları bulunmaktadır. Fakat bunun yanı sıra ekonomiyi olumsuz etkileyen yönlerini de görmek gerekir. Bilhassa toplum sağlığını bozması dolayısıyla sağlık harcamalarını tetiklemesi, ithalat harcamaları dolayısıyla döviz kaybı yaratması gibi nedenlerle olumlu yanlarını gölgeleyen yönleri de bulunmaktadır. Sekil 3’de de görüleceği üzere, tütünün ekonomiye katkıları kadar olumsuz etkilerine de bu kısımda değinmek gerekmektedir.

Şekil 3: Tütün-Ekonomi İlişkisi

1.4.1. Tütünün Ekonomiye Olumlu Etkileri

Türkiye’de tütün tarımı büyük ölçüde aile işgücü ile yürütülmektedir. İş yoğunluğunun olduğu dönemlerde üreticilerin birbirlerine yardım etme nedeniyle, yabancı işgücü kullanımı düşük düzeydedir. Tütün tarımının her evresine yoğun işgücü gereksinimi ve tütünde kalite sorunu, ekiciyi kendi işini bizzat yapmaya zorlamaktadır. Bu nedenle tütün işletmelerinden ekici ve aile bireylerinin mevsimine göre günde 14–15 saat çalıştıkları saptanmıştır.

Türkiye’de yirmi sekiz farklı üründe işgücü kullanımı üzerine yapılan bir araştırmada incelenen ürünler içinde, dekara kullanılan işgücü en yüksek olan ürünün tütün olduğu görülür. Tütün tarımında dekara kullanılan erkek işgücü birimi 1994 yılında 24,59’dur. Bu değer şeker pancarı tarımı için kullanılan işgücünden yaklaşık 3 kat, pamuk için kullanılan işgücünden yaklaşık 4 kat ve buğday için kullanılan işgücünden 51 kat daha yüksektir (Ceylan, 1995,17).

2000 yılında 583.474 olan ekici sayısı, 2004 yılında 278.907’ye, 2005 yılı bildirimlerine göre de 255.753’e düşmüştür (26312 sayılı Resmi Gazete, 2006). Tütün üretim faaliyeti aile tarımı olarak yürütüldüğünden, üretici aile içinden fiilen tütün yetiştiriciliğine katılan toplam fert sayısının tahminen 5 kişi olduğu düşünülürse, Türkiye’de tütün tarımıyla uğraşan 1.200.000 kişinin olduğu sonucuna ulaşılır. Türkiye için bu rakam yaklaşık olarak nüfusun % 2’sine tekabül etmektedir.

Türkiye ekonomisi açısından önemli olmasının yanısıra tütünün bölgeler itibariyle sosyal konumu da çok önemlidir. Çünkü tütün üretildiğinde birçok yerde tek geçim kaynağıdır. Örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Bitlis’te pazarlanan bitkisel üretim değerinin yarıya yakını, Batman ve Adıyaman’da ise yarıdan fazlasının tütünden elde edilmesi bu kentlerde sanayinin de gelişmemiş olması ile birlikte değerlendirildiğinde bu illerin ekonomisinde tütünün oldukça önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Ataseven, 2005, 23-24).

2004 verilerine göre; tütün yetiştiriciliği alanında yaklaşık 280.000, işleme ve bakım alanında 18.000, tütün mamulleri endüstrisi ve pazarlama alanlarında ise 10.000 kişi çalışmaktadır (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Tütün ve Tütün Mamulleri Alkollü İçkiler Piyasası Denetleme Kurumu'ndan (TAPDK) Tütün Ticaret Yetki Belgesi alan 52 firma bulunmakta olup, istihdam edilen personel sayısı ise yaklaşık 18.000 kişidir. Tütün mamulleri endüstrisi bölümünde son yıllarda faaliyet gösteren firma sayısı artmış, ancak TEKEL'de zorunlu emeklilik uygulaması nedeniyle istihdam bir miktar daralmıştır (DPT, 2006, 43).

Tütün mamulleri; tüm dünyada alkollü içkiler sektörü ve petrol ürünleriyle birlikte en yüksek vergiye tabi olan üç ürün grubundan biridir (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Türkiye'de sigara üzerindeki vergi yükü ortalaması (ÖTV+KDV) % 73.25'tir. Uluslararası deneyimler tütün mamullerine olan talebin azaltılmasında, tütün mamulleri fiyatının artırılmasının çok etkili olduğunu göstermektedir. Vergi artırımı yolu ile tütün mamullerinin fiyatının artırılması, özellikle gençler ve düşük gelir gurupları arasında bu ürünlerin tüketiminde azalmaya yol açmakta, kamu gelirlerinde ise artış sağlamaktadır (WWW doküman:<http://rega.basbakanlik.gov.tr>). (08/12/2006).

Türkiye'de 2004 yılı itibariyle 117,907 milyon adet sigara üretimi, 108,870 milyon adet sigara tüketimi gerçekleşmiştir. Söz konusu tüketim sonucu 11,200 milyon YTL satış hâsılatı elde ederek bu meblağın yaklaşık 8,000 milyon YTL'si ÖTV ve KDV olarak devlete dönmüştür (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Tekel'in 1999 fiyatları ile GSMH içindeki payı % 3, toplam vergi ve fonlar içinde 1999 yılındaki payı % 5.2, tarımsal ürün ihracatı içerisindeki payı ise % 5

olmuştur. 2001 mali yılı Bütçe kanununda Maliye Bakanlığı için ayrılan bütçenin % 22,3'ünü, Milli Savunma Bakanlığı 2001 bütçesinin % 42'sini karşılayacak kadar bir fon yaratmıştır (WWW doküman: <http://www.bianet.org/2003/02/21/16346.htm>). (09/12/2006).

Türkiye, Oriental (Şark tipi) tütün üretiminde dünyanın en önde gelen üreticisidir. Türkiye tütün üretimi 2004 ürün yılı itibarı ile 133.871.000 kg.dır. Üretim Ege, Karadeniz, Marmara, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere beş bölgede gerçekleştirilmektedir. Türkiye, 2005 yılında 67.120.066 kg tütünü 272.475.365 \$ bedelle ithal ederken, 476.377.227 \$ karşılığında 134.533.516 kg. tütün ihraç etmiştir (WWW doküman:<http://rega.basbakanlik.gov.tr>). (08/12/2006).

Yüksek vergi oranları neticesinde tütünün GSMH içindeki payının yüksekliği; tütünün ekonomik boyutunun ve ekonomiye katkısının bir göstergesi olduğu gibi, vazgeçilmez ticari boyutunun da kanıtı niteliğindedir. Ayrıca tütünün olumsuz etkileri kısmında bahsedileceği üzere, sağlık harcamalarını artırıcı etkisi, ilaç sektörü ve sigortacılık sektörüne de katma değer yaratması dolayısıyla katkı sağlamaktadır.

1.4.2. Tütünün Ekonomiye Olumsuz Etkileri

Tütünün devlete, çalışanlara ve çevreye olan maliyeti; toplumsal refah ve sağlık harcamalarını, ithal sigaralardaki döviz kaybını, tütün yetiştirilmesinin fırsat maliyetini, dikkatsiz sigara içiminin neden olduğu yangınların maliyetini, yüksek kaza oranları ve yüksek sigorta primlerini kapsar (Mackay, Eriksen, 2002, 40).

Dünyada 1,3 milyar kişi sigara tüketicisi olup her yıl, 4,9 milyon kişi sigara nedeniyle hayatını kaybetmektedir (WWW doküman: <http://www.istanbulrap.kayyo.com/showthread.php>). (04/12/2006).

Sigaraya bağlı hastalıklar her geçen gün katlanarak artmaktadır. Sigara; cildin bozulması, iskelet sisteminin bozulmasından kalp damar hastalıkları ve kansere

kadar birçok hastalığın da sebebidir. Sigara tüm kanserlerin % 70'inin, akciğer kanserlerinin % 90'ının tek nedeni durumundadır (WWW doküman: http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberler-yeni/2006/%C5%9Fubat/ah_10_02-06.htm). (04/12/2006).

Sigaranın neden olduğu hastalıklar aracılığıyla hayatını kaybedenlerin, trafik, terör, iş kazası gibi nedenlere göre kat kat fazla olduğu da bilinmektedir.

2005 yılında dünyada sigaraya bağlı hastalıklardan yaklaşık 5 milyon kişi, ülkemizde ise 100.000 kişi hayatını kaybederken, bu sayının 2030 yılına kadar her yıl dünyada 10 milyon kişiye, ülkemizde ise 240.000 kişiye yükseleceği tahmin edilmektedir (WWW doküman:<http://rega.basbakanlik.gov.tr>). (08.12.2006).

Sigaranın yol açtığı akciğer ve mesane kanserinin Türkiye'ye maliyeti 300 milyon dolardır. Türkiye'de sigaranın verdiği rahatsızlıklarla ilgili olarak yapılan sağlık harcamaları ise sadece 2001 yılında 1 milyar dolardır (WWW doküman: http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberler-yeni/2006/%C5%9Fubat/ah_10_02-06.htm). (04/12/2006).

Türkiye'de günde 200–250 kişinin sigaradan kaynaklanan nedenlerle hayatını kaybettiği bilinmektedir. Sigaranın yol açtığı hastalıklar nedeniyle ülkemize verdiği yıllık ekonomik zarar ise 2,7 milyar dolardır (WWW doküman: <http://www.istanbulrap.kayyo.com/showthread.php>). (04/12/2006).

Ayrıca sigara kullanan kişilerin daha sık hastalandığı ve iyileşme sürelerinin sigara kullanmayan kişilere göre daha çok zaman aldığı göz önüne alınırsa maliyeti arttırıcı unsur olduğu görülecektir.

Dünya nüfusunun artışına bağlı olarak sigara içen kişi sayısı da artmaktadır. 2030 yılında dünyada 2 milyar insanın sigara kullanıcısı olacağı tahmin edilmektedir (Mackay, Eriksen, 2002, 30).

Türkiye’de sigara için 17 milyon kişi bulunmaktadır (WWW doküman: http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anoluyahaberler-yeni/2006/%C5%9Fubat/ah_10_02-06.htm). (04/12/2006). Türkiye’de günde 40 milyon dolar, yılda ise 15 milyar dolar sigara tüketimi için harcanmaktadır.

Sigara yetişkin kişilerin erken yaşta, verimli olabilecek dönemlerinde ölümlerine yol açarak ülke ekonomisine bu anlamda da zarar vermektedir. Türkiye’de 1965–1997 yılları arasında sigara içimi dolayısıyla oluşan hastalıklardan kaynaklanan ölümler 6 kat artmıştır. (WWW doküman: <http://www.istanbulrap.kayyo.com/showthread.php>). (04/12/06).

Dünya sağlık örgütünün yaptığı araştırmaya göre; 20 adet Marlboro sigara satın almanın bedeli; Fransa, Gana ve Moldova’da 1 kg balık, Bangladeş’te ise 6 kg pirinç ile eş değerdedir (Mackay, Eriksen, 2002, 42–43).

Sigara için harcanan maddi tutar ve erken ölüm riski yanısıra sigara içmenin yarattığı hastalıklara ödenen tutar, içicilerin gelirlerinin bir kısmının tükenmesine de neden olmaktadır.

İçiciler; yangın riski dolayısıyla evlerini ve çeşitli eşyalarını kaybetmeleri nedeniyle, yüksek sağlık primleri gibi çok çeşitli ödemeleri de yüklenmek durumunda kalırlar. Sigaranın sebep olduğu yangınlar her yıl yüzlerce hektar arazinin yok olma sebebidir. 2000 yılında sigaranın sebep olduğu yangınların toplam maliyeti 27 milyar dolardır. Aynı yıl aynı sebeple ölen kişi sayısı 300.000 olup bu rakam toplam ölümlerin % 10’unu teşkil etmektedir (Mackay, Eriksen, 2002, 41).

İzmir Orman Bölge Müdürlüğü verilerinden derlenen bilgilere göre, İzmir ve Manisa bölgelerinde 2006 yılı Ocak-Temmuz ayları itibarıyla, 60’ı İzmir, 39’u Manisa’da olmak üzere toplam 99 orman yangını çıkmış ve toplam 136,2 hektar ormanlık alan tahrip olmuştur. Çoğunlukla ihmal ve dikkatsizlikten kaynaklanan yangınlara % 36,36 ile birinci sırada sigaranın sebep olduğu bilinmektedir (WWW

doküman:www.tutuneksper.org.tr/guncel/a/yillik/yiilik2006temmuz.doc).
(09/12/2006).

Tütün ve tütün mamullerinin yasadışı ticareti, vergisiz ve düşük fiyatlı ürün satışı yoluyla, tüketimi teşvik ederek, halk sağlığını tehdit etmekte, gelir kaybına yol açmakta, organize suça ve kanunsuz uygulamalara fırsat vermektedir. Türkiye’de tütün ve tütün mamullerinin yasadışı ticaret oranı % 10–15 civarındadır. Türkiye’de yasadışı sigara ticaretinden kaynaklanan vergi kaybının 750 Milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (WWW doküman:http://rega.basbakanlik.gov.tr). (08.12.2006).

Sonuçta; önemli ekonomik gelir-kazanım üreten, istihdam sağlayan, tarımdan ulaşım toplumun her kesimine doğrudan veya dolaylı katkı sağlayan bir endüstri dalı olarak öne çıkmakta olan tütünün bu olumlu yönlerinden mahrum kalmamak için devlet, daha az kullanımına yönelik gerekli tedbirleri almak kaydıyla, bu gelirin yasadışı ticaretini de önlemek için, üretimde bulunabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TÜTÜN İLE İLGİLİ GELİŞMELER VE ANALİZ

2.1. TEKEL KURULUŞU ÖNCESİ DÖNEM (1923–1938)

Türkiye'ye tütünün girişi ile başlayan dönemi incelerken; Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olduğu gerçeğine dayanarak kısaca Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün bitkisine yönelik sürece değinmek gerekir. Ardından Cumhuriyet dönemindeki gelişmeler, Tekel Genel Müdürlüğü'nün kuruluşuna kadar geçen süre dahilinde ayrıntılı incelenecektir.

2.1.1. Osmanlı Dönemi Tütün ve Ekonomisi

Osmanlı İmparatorluğunun tütünle tanışması, 17. yüzyıla uzanmaktadır. Tütün tohumunun ilk defa 1600–1606 yıllarında yabancı gemiciler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na getirildiği kuvvetle muhtemeldir (Erdem, 1988, 10; Köktener, 1995, 45). Avrupa'da ortaya çıkmasından yaklaşık 50 yıl sonra kullanılmaya başlandığı, ancak tohumunun kimler tarafından getirildiği bilinmemektedir. Tarımına Yenice ve İskeçe taraflarında başladığı kabul görmektedir (Türköz, 1995, 7–8; Ünal, 2003,17).

Tütün kullanımı, Osmanlı'da kısa sürede yayılmış ve ardından haram olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. I. Ahmet döneminde Kur'an-ı Kerim'e aykırı olduğu gerekçesiyle tütün kullanımına yasak getirilmiştir. Bu yasağın ekonomik bir nedeninin de olduğu anlaşılmaktadır. Sarayın, ilaç yapmada ve aydınlanmada kullanılan balmumu ihtiyacı, tütünün kurtlanmasını önlemek amacıyla da kullanıldığından, sarayın ihtiyacının karşılanmasında güçlük çekilmiş ve yasaklama yoluna gidilmiştir (Ünal, 2003, 17).

Tütün ile ilgili en sert yasaklama IV. Murat dönemine aittir. 1639'da Cibali'de izmarit nedeniyle çıkan yangın neticesinde tütün kullanımına ağır cezalar getirilmiştir. Tütüne getirilen bu yasaklamalar; IV. Mehmet tarafından 1646'da kaldırılıncaya kadar sürmüştür (Sapan, 1997, 12; İlder, 1993, 22).

Kırım Savaşı'na kadar tütün üretimi uygun iklim ve toprak şartlarının da etkisiyle kaliteli ve üstün vasıflı hale gelmiş, Avrupa'dan ithal edilen tütünlerin yerini yerli tütünler almış, ithalat kendiliğinden durmuş ve ihracat başlamıştır. İhracat nedeniyle birçok şehirde tütün gümrüğü teşkilatları kurulmuştur (Sapan, 1997, 13).

Tütün üretimine paralel olarak zamanın giriş gümrüğü iskelesi olması sebebiyle, İstanbul'da Haliç kıyılarında tezgâh ve atölyeler kurulmuş ve bu teşebbüs bugünkü tütün endüstrimizin başlangıcını teşkil etmiştir (Erdem, 1988, 10).

Osmanlı'da ilk tütün tekeli; tütün ithalini yasaklayan ve o tarihe kadar olan tüm uygulamaları kaldıran 1862 tarihli nizamname olmuştur. Söz konusu yılda Osmanlı Hükümeti ile Fransa ve İngiltere arasında yapılan ticaret anlaşmaları gereği her türlü tütün ve mamullerinin ithalatı kaldırılmıştır (Buran, 1991, 4). İhracattan alınan resim yerine "Müruriye" adından genel bir vergi konulmuştur. Ayrıca o tarihe kadar yerli ve yabancı mamul satışında alınan verginin ismi de "Beg'iyeye" olarak değiştirilmiştir (Türköz, 1995, 9-10).

Ayrıca 1863-1864 yılı bütçesinde, dolaylı vergi içinde yer alan tütün resmi 13.800.000 frank olarak tahmin edilmiştir. Bu miktar; bütçenin % 3,98'ine tekabül etmektedir (Ünal, 2003, 22).

Tütün tekelinin işletme hakları önceleri belirli paralar karşılığında ihale ile verilirken, 1873'ten sonra bir teşkilat tarafından yürütülmüştür. 1879 yılında devlet borçları karşılığında Galata bankerlerinden bir gruba ait olan Rüşümü Sitte İdaresine, 1882 yılında da Duyun-u Umumiye'ye devredilmiştir (İlder, 1993, 26; Erdoğan, 1993, 1).

1883 yılında düzenlenen bir şartname ve yazılı sözleşme ile tütün inhisarının imtiyazı “Memaliki Şahane Duhanlar Müşterekül Menfa Reji Şirketi” adında Fransız şirketine verilmiştir. Ancak şirketin imtiyaz süresi dolmadan, üreticilerin kendi yaşamları, Osmanlı tüccarları ve büyük toprak sahiplerinden çok, yabancı rejinin istekleri doğrultusunda düzenlendiği yönünde sisteme yönelik olumsuz fikirler ileri sürülmüştür (Türköz, 1995, 10).

Tütün, kendi tespit ettiği fiyatla Reji tarafından alınacak, işlenecek ve satılacaktı. Reji bu yoldan sağladığı kazançtan, Osmanlı borçlarına karşılık olarak da yılda 750 bin lira Duyun-u Umumiye’ye verecek, gördüğü hizmet için de koyduğu sermayenin % 8’i oranında kâr alacaktı. Kâr ve Duyun-u Umumiye payı düşüldükten sonra geride kalan miktar, belli oranda Devlet ve Duyun-u Umumiye arasında paylaşılacaktı (Tekin, 1973, 132–133).

Fransız Reji şirketi o dönemde; 1884’te Cibali Tütün Fabrikası ile İzmir Tütün Fabrikası’nı, 1887’de Samsun Tütün Fabrikası’nı, 1895’te de Adana Tütün Fabrikası’nı kurmuştur (Türköz, 1995, 11; Erdoğan, 1993, 2).

Reji’nin; yurt geneline yayılan geniş örgütü, memurları ve sayısı 1112’ye ulaşan kolcuları ile devlet içinde bağımsızlıkla bağdaşmayan önemli bir kurum haline gelmesi rahatsızlık verici bir durum olmuştur. Köylünün tütününü düşük fiyattan almaya çalışması ve neticesinde üreticinin kaçak yollarla çok daha yüksek fiyattan yabancı alıcılara tütününü satmak istemesi, o dönemin kanlı çatışmalarının nedenidir. Cumhuriyet’e kadar, bu çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısı 40,000’i bulmuştur (Öztürk, 2003, 108).

1914 yılında bitmesi gereken imtiyaz süresi Balkan Savaşı dolayısıyla yapılan yeni bir anlaşmayla 15 yıl uzatılmıştır. Ancak 1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde Reji’nin ilgası kabul edilmiştir (Erdem, 1988, 11).

I. Dünya Savaşı yıllarında üretim, 13 milyon kiloya, ekici sayısı da 63,000’e inmiştir. 1920 yılında 100,000 kişinin tütün tarımı yaptığı ve 29 milyon kg ürün elde

ettiği; Reji'nin son yılı olan 1924'te de 176,000 ekicinin 51,8 milyon kg tütün yetiştirdiği bilinmektedir (Ünal, 2003, 30).

2 Mart 1925 tarihinde hükümet ile Reji Şirketi arasında yapılan bir anlaşma ile Reji idaresinin bütün mevcutları, alacak ve borçları ile birlikte devlete devredilmiştir. İmalat düzeni her türlü özen ve yenileşmeden uzak, teknolojinin gerisinde bırakıldığından, tasfiye edildiğinde tüm tesis ve makineler, işletim ömrü sıfırlanmış, yıpranmış ve rantabilitesi düşmüş bir şekilde geri alınmıştır (Aral, 1986, 159–160). Böylece 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde Reji Şirketinin faaliyetlerinin durdurulması kararı hayata geçmiş olmuştur.

2.1.2. Döneme İlişkin Kanunlar ve Etkileri

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan 1923–1938 dönemi; Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının temellerinin atıldığı bir dönemdir. Türkiye Cumhuriyeti bu anlamda hem kendine yeter olmayı hem de kalkınma amaçlı gerekli döviz gelirini dış ticaret yoluyla sağlamaya yönelik tarımsal önlemler almayı hedeflemiştir. Türk tarımının önemli bir bölümünü oluşturan “tütün tarımı”, Cumhuriyet dönemi için gerekli döviz gelirini sağlayabilecek, önem verilmesi gereken, avantajlı bir kaynak olmuştur.

Bu yeniden yapılanma süreci içinde atılan adımların, Tekel'in kuruluşunu hızlandıran gelişmeleri de içerdiği ve Cumhuriyet ile gelen bu kalkınmaya yönelik çabaların Reji dönemine ait 40 kayıp yılın Türk tütüncülüğüne olumsuz yansımalarını silmeye ve iyileştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda devleti tütün tekeli ve tütün kanunu çıkarmaya zorlayan sebepler önem kazanmaktadır.

Reji dönemine bakıldığında, Reji Şirketi'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı yasal haklar ile kısa sürede etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Döneme ilişkin kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, tütün tarımı ile uğraşanlar ağır vergilere tabi tutulmuş, üreticilere üretim için ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir.

Tütün fiyatı, Reji ile üreticiler arasında belirlendiğinden Reji'nin sürekli düşük fiyat politikaları, anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmuş ve üreticiler ürünlerini genellikle değerinden çok düşük fiyatlarla Reji'ye satmak zorunda bırakılmıştır (WWW Doküman: <http://www.bianet.org/2003/01/30/16340.htm>). (09/12/2006).

Bu koşullar dahilinde halk üç seçenikle baş başa bırakılmıştır. Ya tüm olumsuzluklara büyük cesaret ve güçle karşı koyacak, ya üretimden vazgeçecek ve bulunduğu yeri terk edecek ya da kaçakçılık gibi yasal olmayan bir yolu seçecekti ki son seçenek ağır basmakla birlikte, bu üç seçeneğe yönelik örnekler o dönemde görülmüştür (Doğruel ve Doğruel, 2000).

Tütün üreticisi ve tüccarının Reji şirketine tepkisi sonucu kaçakçılığa yönelmesinin temel nedeni; şirketin tek alıcı olarak piyasada yer almasıdır. Kaçakçılığın önüne geçebilmek amacıyla da Osmanlı Devleti'nin onayıyla Reji şirketi teşkilatından bir kolcu gücü toplanmıştır. Döneme ait ölümle sonuçlanan ağır çatışma ortamının doğduğu ve kolcu gücü için 1911–1912 yılları döneminde yapılan harcamanın; 254,000 Osmanlı lirası gibi oldukça yüksek bir harcama olduğu bilinmektedir (Oktar, 2003, 45–55).

1884 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda 30 yıllık süre için faaliyet gösteren Reji Şirketinin faaliyetleri süre bitiminde savaş koşulları nedeniyle 15 yıl uzatılmasına rağmen uzatma süresi bitmeden 30 Temmuz 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile durdurulmuştur. 2 Mart 1925 tarih ve 558 sayılı “Tütün İdare-i Muakkalesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanun” ile tütün tekeli hakkı hükümete devredilmiştir (Er, 2001, 45). Maliye Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak kurulan “İnhisar İdaresi” 1931 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki bazı ayrıcalıkların Reji Şirketi'nden tütün tekeli olarak devlete geçmesi Türk tütün politikasının tarihsel gelişimi bakımından önem taşır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, devlet gelirlerine el koymak amacı ile Osmanlı Devleti'nin

borçlandığı ülkelerin oluşturdukları Reji Şirketine yönelik bazı ayrıcalıklar, Cumhuriyet'in ilanı ile devlete geçmiştir (Ceylan, 1995, 49–51).

558 sayılı yasanın 1. maddesine göre; 2 Mart 1925'ten itibaren iç tüketim amaçlı tütün alımı, işlenmesi ve sigara imali, satış ve hatta tütün ile ilgili tüm işlerin hükümet tarafından yürütülmesi öngörülmekteydi.

19 maddelik yasanın 2. maddesi ile hükümete verilen bu hakkın süresi 1 yıl ile sınırlandırılmıştır. 3. maddede ise tütünde bu geçici idarenin yönetilmesi için o yılın bütçesine 6 milyon TL ödenek konulmuştur. 4. maddede, geçici idarenin işlemleri ve harcamaları genel muhasebe yasasının hükümleri dışında tutulmuştur. 5. madde ile ise, kurulan bu idarede çalışacak olanların yapacakları işlerin konusunda uzman olmaları koşulu getirilmiştir. Yasanın, 18. ve 19. son maddeleri ile ise, Bakanlar Kurulu tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. Tütünde geçici devlet tekelinin kurulmasına ilişkin 558 sayılı yasanın, açıklanan idarenin işleyişi ile doğrudan ilgili maddeleri dışında kalan maddeleri, ayrıntılı bir biçimde sigara ve kopya kâğıdı ile ilgili devir ve kaçakçılık konularına ayrılmıştır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 133; Er, 2001, 45).

Böylece 558 sayılı yasa ile sigara kağıdının da dahil edilmesiyle tütün ve sigaradan özel kesim tamamen uzaklaştırılmış, devlet tekeli ile ilgili herhangi bir açık bırakılmamaya çalışılmıştır. Reji döneminde oldukça yaygın bir hal alan tütün kaçakçılığını önlemeye yönelik olarak tüm devlet memurlarının ihbar ile görevlendirilmesi, yasanın bu konudaki kararlılığını kanıtlar niteliktedir. Yine Reji döneminde bir uygulama olan ve devlet otoritesini sarsan bir yetki aktarımı olarak tepkiye yol açan kolculuk kurumu kaldırılmış, kolcu kuvvetinin yerini, polis, belediye memurları ve jandarma almıştır.

558 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden 1 yıl sonra, 8 Şubat 1926'da 734 sayılı kanunla Tütün İnhisarı'nın hükümetçe işletilmesi izni 1930 mali yılı sonuna kadar uzatılmıştır (Ünal, 1998, 9; Öner, 2003, 128). Böylece Lozan Anlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilmiş ekonomik imtiyazları koruyan

hükümleri nedeniyle, tütündeki devlet tekeli uygulaması bir süre geçici idare altında yürütülmesine yönelik kısıtlamanın geçerlilik süresi bitince, 12 Haziran 1930 tarihinde 557 sayılı meclis kararıyla süre sınırlaması ortadan kalkmıştır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 135).

1930 yılının önemli kanunu 1701 sayılı “Tütün İhisarı Kanunu” olmuştur. 1701 sayılı Tütün İhisarı Yasası ile tütün tarımı, işlenmesi, taşınması, ticareti ve fabrikasyon safhaları düzenlenmiştir (Öner, 2003, 128; Mercimek, 2003, 140).

1701 sayılı kanunu öncesi, mecliste, bu yasa tasarısının tütün ticaretinde üretici, devlet, tüccar ilişkilerini nasıl düzenleyeceği ve bunun ekonomi üzerindeki muhtemel etkilerinin neler olabileceği, devletin ticaret ile uğraşmasının uygunluğu tartışılmıştır. Özetle belirtmek gerekirse; dış ticarete devletin ölçek avantajını kullanabileceği konusunda fikir birliğine varılsa da, iç ticarete farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Devletin tüccar ile rekabete girmemesi gerektiğini savunan görüşlere karşı olanların savundukları iki nokta vardı. Bunlardan ilki; devletin tütünü gerçek fiyatını doğru olarak belirleyip, tüccarın tüketiciye düşük fiyat verme eğiliminin önüne geçilebileceğidir. Böylece tütün üreticisi korunmuş olacaktır. İkincisi ise, tütün ticareti ile uğraşan kesimlerin Türkiye’deki tütün üretiminin tamamını alabilecek yeterlilikte sermayeye sahip olmamalarıdır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 139–140).

Tüm bu ekonomik sistem ve yönetim ihtilafı arasında kabul edilen kanunun 1. maddesine göre;

- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde halkın tüketimi için tütün ve tömbekiyi satın almak, işlemek, kıymak; sigara, puro, enfiye, ağız ve pipo tütünü yapmak,
- Tütünü işledikten sonra tömbeki, sigara, puro, enfiye, ağız ve pipo tütünü olarak marka ile bandrollü ve etiketli kutulara ve paketlere koymak,
- Yabancı ülkelerden puro ve kıyılmış tütün, sigara, enfiye, ağız ve pipo tütünlere ile tömbeki ve sigara kâğıdı getirtmek,

- Yukarıda belirtilen maddeleri ülke içinde satmak, devlet tekeli altındadır (Ceylan, 1995, 50).

Yasanın ikinci maddesi ile İnhisar İdaresi'ne tütünü yurtdışında da satma yetkisi verilirken, üçüncü madde tütün tekelinin sınırlarını açıkça tanımlamaktadır. Buna göre; tütün içicilerinin İnhisar İdaresi'nin sattığı tütün ve kâğıdı kullanarak sadece kişisel tüketimleri için sigara sarabilecekleri, ancak, kendi kullanımları için bile tütün kıyamayacakları karara bağlanmıştır.

Kullanılmış sigara artıklarından toplamış tütünlerin ve bu tütünlerden yapılan sigaranın satışını ve alımını yasaklayan 81. madde 1701 sayılı yasanın dönemin ekonomik koşullarını yansıtmaya bakımdan ilginçtir. Bu yasaklama; bir yandan Reji döneminden devralınan en ince detaya kadar tütün ile ilgili işleri yasa kapsamına altına alma alışkanlığının yansıtarken, aynı zamanda da sigara atıklarının bile o dönemlerde bir ticari faaliyet konusu olabildiğine işaret etmektedir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 140–142). 1701 sayılı kanun sonrası döneme ilişkin gelişmeler şu şekildedir:

1930 yılında Maliye Vekâleti'ne bağlı olan Tütün İnhisarı, 29 Mayıs 1932 tarihinde 1989 sayılı yasayla; tütün, spirtolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddeler inhisarları birleştirilerek İnhisar Umum Müdürlüğü adı altında toplanması öngörülmüştür. Bu Umum Müdürlüğü'nün sorumluluğu Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne devredilmiştir (Öner, 2003, 129). 1931 yılında I. Ziraat Kongresi Ankara'da toplanarak tütünle ilgili, siyasi, kanuni, iktisadi ve zirai önlemler önerilmiştir. 25 Aralık 1933 tarihinde, 2359 sayılı kanun ile tütün ticareti yapmak üzere Türk Tütün Limited Şirketi kurulmuştur (Öner, 2003, 129).

II. Ziraat Kongresi ise 1934 yılında toplanmıştır. 15 Nisan 1934 yılında toplanan tütün kongresinde tütün ihtisas komisyonunca hazırlanan raporda, ıskarta meseleleri ile avans meselesi tartışılmıştır. Tütün alım ve satımının sözleşmeye bağlanması, anlaşmazlıkların sanayi ve ticaret odalarınca çözülmesi ve ihracat kazanç vergisinin kilo üzerinden alınması karara bağlanmıştır.

İnhisar Umum Müdürlüğü bünyesinde 1934 yılında tütün işleri kısmı kurulmuştur. Bu kısma bağlı olarak Ziraat Fen Şubesi, Yaprak Tütün Ziraat Şubesi, Yaprak Tütün Mubayaa Şubesi, Yaprak Tütün İmalat Şubesi ve Tütün Fabrikaları Şubesi faaliyete geçmiştir (WWW Doküman: <http://www.bianet.org/2003/01/30/16340.htm>). (09/12/2006).

Gümrük ve Tekel Bakanlığı, 9 Ekim 1935 tarihinde 2825 sayılı teşkilat yasası ile 3 temel birimden oluşmuştur. Bunlar; İnhisar Umum Müdürlüğü, Gümrük Muhafaza Umum Komutanlığı, Gümrükler Umum Komutanlığı'dır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 160).

Döneme ilişkin olarak, tütün tarımı, Osmanlı döneminden farklı olarak çeşitli şubelerin de açılmasıyla tütün üretimine yönelik çalışmalar ve araştırmalar önem kazanmıştır. Türk tütünlerinin ıslahı ve geliştirilmesi, ekimi, yaprak tütün alım ve satımı yasalar dahilinde belirlenmiş ve ana hatları ile düzenlenmiştir. Tütünde kalitenin yükseltilmesi ve bu alanda uzman kişiler oluşturmak amaçlı eğitimler ve kurumlar oluşturulması Cumhuriyet ile gelen olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim

Üretimi etkileyen faktörler; Osmanlı devletinde, toprak kayıpları, girilmek zorunda olunan savaşlar, yağış, kuraklık gibi iklimsel şartlardır. Makedonya, Kırcaali ve Yenice'den başlayıp Ege'ye yayılan tütünün, Reji'nin faaliyete geçtiği 1884 yılında 22.480.000 kg yetiştiği kayıtlara geçmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce ise en yüksek rakama 60 milyon kiloya ulaşmıştır. Savaşın yoğun olarak cereyan ettiği 1914–1916 yıllarında 13 milyon kiloya düşmüştür.

Cumhuriyet dönemi ile Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve siyasi yapısının yansımaları ve içici beğenisine göre sigara harmanlarının değişimi; üretimi etkileyen unsurlar olarak görülmektedir (Mercimek, 2003, 143).

Tablo 4: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1923–1938)

Yıllar	Ekim alanı (hektar)	Üretim Hacmi (ton)	Verimlilik (kg / dekar)
1923	35 150	26 000	73,9
1924	60 710	54 000	88,9
1925	66 287	56 215	84,8
1926	70 082	54 377	77,5
1927	88 605	69 604	78,5
1928	66 210	43 480	64,0
1929	52 647	30 503	69,0
1930	70 856	47 211	66,0
1931	74 683	54 111	88,0
1932	27 975	18 040	64,0
1933	51 037	40 148	78,0
1934	44 706	35 678	79,8
1935	54 026	36 004	66,6
1936	84 783	74 059	87,3
1937	94 499	72 676	70,0
1938	84 000	58 800	70,0

Kaynak: DİE, 1948, 250–251. (1923 ve 1924 yılları verileri Doğruel, 2000, 153'ten alınmıştır.)

Cumhuriyet dönemini kapsayan 1923–1938 yılları arasında Tablo 4'te ekim alanları, üretim ve verime ilişkin değerler gösterilmiştir. Dönem içinde açıklaması yapılan yasal düzenlemeler ve ekonomik konjonktür dahilinde dalgalı bir seyir izleyen ekim alanları; üretimi ve verimi de etkilemiştir.

Tablo 4'te dikkati çeken 1931 ile 1932 yılı arasındaki farklılıktır. 1931 yılında 74.683 ha alan ekilmişken ertesi yıl için bu değer 27.683 ha olup % 62'lik bir azalış meydana gelmiştir. 1929 yılı ekonomik bunalımının diğer mallarda olduğu gibi tütünü de etkilediği görülmektedir. Bu durum ihracatımızı da etkilemiştir. İlerleyen bölümlerde bu konuya da değinilecektir.

1925 yılında çıkan kanunla Tütün İnhisar İdaresi kurulduğu zaman tütün üretim miktarı 56.000 ton olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hızlı bir düşüş yaşanmış ve bu miktar 1932 yılında 18 bin tona kadar düşmüştür (Doğruel ve Doğruel, 2000, 152). 1923–1938 yılları arasındaki dönem genel itibariyle değerlendirildiğinde ortalama ekim alanlarının 62.817 ha olduğu görülmektedir. En

düşük ekim alanı 1932 yılında 27.975 ha ve en yüksek ekim alanı ise 1937 yılında 94.499 ha şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca döneme ilişkin olarak toplam tarla arazisi göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılırsa tütün ekim alanlarının toplam tarla arazisinin % 1'ini oluşturduğu da bilinmelidir (Ceylan, 1995, 53).

Üretim hacminin en keskin dalgalanmayı oluşturduğu 1932 yılına bakıldığında, bir önceki yıla göre % 64'lük bir azalış söz konusudur. Bu noktada ekim alanındaki azalışın üretim hacmini de etkilediği ortaya çıkmaktadır. Sonraki yıllar için de bu etki paralel bir şekilde devam etmiştir. Döneme ilişkin ortalama üretim hacmi 42.274 ton ve ortalama ekim alanı 62.817 hektardır.

Tablo 5: Tütün Ürünlerinin Toplam Satış İçindeki Payları (Kg)

Yıllar	Filtresiz Sigaralar(%)	Düğer Tütün Ürünleri (%)	Toplam
1925	33,76	62,24	100
1926	35,96	64,04	100
1927	47,56	52,44	100
1928	58,92	41,08	100
1929	67,80	32,20	100
1930	71,72	28,28	100
1931	72,70	27,30	100
1932	79,68	20,32	100
1933	78,87	21,13	100
1934	78,06	21,94	100
1935	76,83	23,17	100
1936	74,52	25,48	100
1937	72,97	27,03	100

Kaynak: Tekel APK Kayıtları, 1991.

Verimlilik açısından bakıldığında; verimlilik, tarımsal üretimde kıt olan faktör olan toprağın verimi olduğundan, bu oran aslında bize bir dekar toprak başına düşen fiziki ürün miktarını vermektedir. Verimliliğin doğrusal bir fonksiyonu olan toplam tütün üretim hacmindeki değişim, üretim alanı ile de ilişkilidir. Dönem itibarıyla ortalama verimlilik ise, 75 kg/dekar şeklinde gerçekleşmiştir. 1937–1939 yılları arasında Dünya tütün ekim alanı ise; 2 yıllık ortalama olarak, 2 milyon 836 bin hektardır (İncekara, 1957, 8).

Yurdumuzda Oriental tipi tütün haricinde puruluk tütün, tömbeki tütünü ve Hasankeyf diye adlandırılan tütünler de üretilmektedir. Ayrıca Virginia ve Burley tütün üretimi sınırlı da olsa yapılmaktadır. Burdur, Bolu, Sakarya, Balıkesir, Kırklareli ve Tekirdağ il veya ilçelerinde yetiştirilen Virginia ve Burley tütünleri kayıtlarda ilk görüldüğü yıl olan 1938’de 2.888 kg. yetiştirilmiştir (Mercimek, 2003, 147).

1960 yılına kadar sigara üretimi filtresiz sigaralar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde sigaranın ikame ürünü daha çok diğer tütün mamulleri olmuştur. Tablo 5’ten de anlaşılacağı üzere; 1925 ve 1926 yılında sigaranın payı % 30’lu oranlar iken; 1930’lu yıllarda bu oran % 70’lerin üzerindedir. Sigaraların satış değeri ise tütün mamulleri satış değerine göre daha yüksektir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 194).

Ülkemiz açısından oldukça önemli ihracat ürünlerinden olan tütünün 1930’lu yılların başında temel sorunu, çok karışık tohumla, standart olmayan tütün üretilmesidir. İnhisarlar İdaresi’ne bağlı olarak Ziraat ve Fen Şubesi’nin kurulup gelişmesi ile birlikte çeşit ıslahı ve bölgelere göre standart çeşitlerin tespit edilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Geliştirilen yeni tütün çeşitlerini üretim alanında yaygınlaştırmak amacıyla İnhisarlar İdaresi ekicilere fide, tohum yardımı ve avans ödemelerine de söz konusu dönemde başlamıştır (Ceylan, 1995, 53–54).

2.1.4. İstihdam ve Tütün Sanayi

Tütünde devlet tekeli uygulaması daha ilk yıllarından itibaren tarımda tütün üreticilerini desteklemek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. 1931 yılında, dünya ekonomik buhranı nedeniyle dış pazarda tütüne azalan talep ve fiyat düşüşü karşısında tüccarın yetersiz kaldığı belirtilerek devletin devreye girmesi istenmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 151).

İnhisarlar Umum Müdürlüğü kurulduğu tarihte kurumun tütün üreticisi, tütün tüccarı ve tütün ürünlerinin perakende ticareti ile uğraşan esnaf ile arasındaki ilişki 1930 yılında çıkarılmış olan 1701 sayılı yasa ile düzenlenmiştir. 1934 tarihli

“Ekiciden Tütün Alma Kanunu” ile alıcı ile satıcı arasındaki ticari ilişki ve çıkabilecek ticari uyuşmazlıkların çözümü gibi konular düzenlenmiştir. Yasa ile üreticinin ürünün kurallara uygun İnhisarlar İdaresine teslim edip idarenin de işlemlerinin tamamlandığını üreticiye bildirmesinden itibaren beş gün içinde tütün bedelinin ödenmesi koşulu getirilmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 160–161).

Tütüncülüğü desteklemek ve bu yola işsizliğe yöresel çözüm bulmak için söz konusu dönemde, tütün yetiştiriciliğinin yapıldığı yörelerde emek yoğun işletmeler açılmıştır. Bu sayede, o bölgeler için önemli istihdam imkânları oluşturulmuştur. Aynı amaçla ilk defa 1927 yılında Bitlis Yaprak Tütün Atölyeleri kurulmuştur. Bu tesisler sonradan sigara fabrikası haline getirilmiştir. (Erdoğan, 1993, 3).

Cibali, İzmir, Samsun ve Adana tütün fabrikalarında 1925 yıllarında büyük çapta sigara imal edilmiştir. Ancak üretimin büyük kısmı el imalatı şeklindedir. Türkiye’de hızla artan sigara tüketimini karşılamak için yeni makinelerin ilavesi ile bu fabrikaların üretim kapasiteleri artırılmış ve bunun yanı sıra Malatya’da yeni bir fabrika kurulmuş, 1939’da üretimi başlamıştır (Türköz, 1995, 55).

Tablo 6: Türkiye’de Tütün Üretilen Köy ve Üretici Sayısı

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Adedi
1925	—	179.645
1930	5.082	99.793
1935	4.332	101.799

Kaynak: Cumhuriyet’in 50. Yılında Tekel ve Tekel İstatistik Bülteni, 1973.

İstihdama yönelik olarak 1925 ile 1938 yıllarını kapsayan dönem incelendiğinde; tütün ekimi yapılan arazi genişliği, 66,456 hektar olarak bilinmektedir (Ceylan, 1995, 60).

Tablo 6’ya göre; tütün üretimi faaliyetinde bulunan ortalama çiftçi sayısı hesaplandığında ortalama olarak; 120.000 buluruz. Bu bilgiler ışığında bir aile ziraatı olarak bilinen tütün tarımı için her ailenin 4 veya 5 kişiden oluştuğu göz

önüne alınırsa, söz konusu dönem için 480.000 ile 600.000 kişi arasında değişen sayıda üretim faaliyetinde çalışanın olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

1925–1938 yılları dönemi tütün işleme aşamasında ise, yaklaşık 30.000 kişinin istihdam edildiği bilinmektedir. Tütün tarımında çiftçi ailesi başına düşen ortalama arazi genişliği ise; 6,3 dekadır (Ceylan, 1995, 60).

2.1.5. Fiyatlandırma

İnhisarlar idaresi kuruluncaya kadar tütünde serbest piyasa koşulları dahilinde alımlar yapılmış ve tütün fiyatları buna göre oluşmuştur. Tütün piyasalarına ilk müdahale “1929 Ekonomik Kriz” nedeniyle 1933 yılında olmuştur. Etkileri Türkiye’de de hissedilen krizin ardından özellikle 1931 yılında uluslararası alanda tarım ürünleri fiyatlarında aşırı düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşün etkileri Türkiye’de 1932 yılında hissedilmiş ve tütün üretim hacmi bir önceki yıla göre % 6,7 oranında azalmıştır (Ceylan, 1995, 54).

Tablo 7: Tütünde Ortalama Alım Fiyatları

Yıllar	Ortalama Tütün Alım Fiyatları (kuruş/kg)	Endeks
1932	33	100
1933	29	87
1934	42	127
1935	53	160
1936	53	160
1937	51	154

Kaynak: DİE, 1992, 254.

1929 ekonomik krizinin tütün üzerindeki etkisi 1932 yılında tütün üretim hacmindeki düşüşle kendini göstermiştir. Tablo 4’te de bu düşüş görülmektedir. Üretim hacmi ile fiyat arasındaki pozitif korelasyon neticesinde bir sonraki yıl yani 1933 yılı itibarıyla “Cobweb” teorisinden de bilindiği üzere, üretimdeki azalış ile fiyatlarda yükselme görülmesi beklenmektedir. Fakat Tablo 7’de 1932 yılı ile 1933 yılı arasında fiyatlarda düşüş yaşandığı görülür. Bunun nedeni geçmiş yıllardan kalan

tütünlerin söz konusu yılda satılması olarak açıklanabilmektedir. Bu noktada Cobweb teorisinin varsayımlarından biri olan “ürün stokunun tamamının satılması” varsayımı (Türkay, 2000, 48) gerçekleşmemiş ve fiyatlarda yükseliş olmuştur. 1933 yılında üretim artışı talep fazlası nedeniyle fiyatları arttırmış, üretimdeki artış sonucu 1935–1938 tarihleri arasında fiyat artışları izlenmiştir.

2.1.6. Dış Ticaret Olanakları

Ülkemizde 1862–1984 yılları arasını kapsayan 122 yıllık dönem dahilinde tütün ithalatı yasaklanmıştır (Tanrıverdi, 1990, 203).

İhracatta ise, tehdit; 1930’lu yıllarda ağırlığını hissettiren bir konu olmuştur. Sınırlamanın önemi ilk olarak ihracatı sınırlayarak dış piyasada tütün fiyatını arttırmak ve ikinci olarak da tütün ekimini kısıtlayarak tütünün niteliklerinin gelişmesine çalışmak düşüncesinden kaynaklanmıştır. 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu ile Türkiye toprakları, tütün ekimine tamamen serbest, yarı serbest ve tamamen yasak olarak ayrılmıştır (Ökten, 2003, 187–188). 1923’de ihracatımıza konu olan ilk dört madde sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir;

- Yaprak tütün (12,2 milyon dolar)
- Kuru üzüm (6,3 milyon dolar)
- Pamuk (3,7 milyon dolar)
- Tiftik, yün, ipek (3,4 milyon dolar) (WWW Doküman: www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ekim98/dnbgdistic.htm). (22/12/2006).

Tütün ihracatı 1923 yılından itibaren artmıştır. Ancak 1929 ekonomik krizi bütün mallarda olduğu gibi tütün ihracatını da azaltmıştır. Ortadoğu ülkeleri ortalama 120.000 ton tütün ihraç ederken, bu rakam 1930’da önemli ölçüde azalmıştır ve 1933’te 75.000 tona kadar düşmüştür (Doğruel ve Doğruel, 2000, 152).

1933 yılından itibaren tütün ihracatında bir artış beklenmiştir. Bu beklentinin nedenleri, 1929 ekonomik krizin en derin döneminin bitmiş olması, krizin etkisinden

kurtulamayan ülkelerde işsizlik ve umutsuzluğun sigara tüketimini arttırması ve Ortadoğu ülkelerinde pipo tütünü yerine Oriental tütünün daha fazla kullanıldığı sigara kullanımının artması olarak sıralanabilir. 1930’lu yıllar Virginia tipi tütünün yaygınlaşmaya başladığı ve Oriental tipi tütüne talebin azaldığı bir dönem olarak belirtilmektedir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 152).

Tablo 8: Tütün İhracatı ve Elde Edilen Gelirler (1926–1942)

Yıllar	Tütün İhracat Miktarı (Ton)	Fiyatı (Bin TL)	1 kg tütünün ihraç fiyatı (kuruş) ortalaması	İhracattaki ortalama payı (%)
1926–1936	35.196	49.798	141	30
1931–1936	23.363	22.070	94	21
1937–1942	37.834	37.763	100	28

Kaynak: İncekara, 1957, 19.

Tablo 8’den de anlaşılacağı üzere; 1931–1936 yılları arasında 1929 ekonomik krizinin etkileri dolayısıyla Türkiye ihracatında tütün % 66 oranında büyük bir düşüş etkisi yaratmış ve ihracat miktarı 23.000 ton olmuştur. 1937–1942 yılları arası dönemde tekrar yükselişe geçmiştir. 1926–1936 yılları arasında tütün ürünü için ortalama ihraç fiyatı 141 kuruş iken savaş yıllarında ise 94 kuruşa kadar düşmüştür.

Dönem itibariyle tütünlerimizin başlıca alıcıları % 40’ı ABD ve % 25’i Batı Almanya olmak üzere, İngiltere, Mısır, Çekoslovakya’dır. Bunları; Fransa, Avusturya ve Kanada takip etmektedir (İncekara, 1957, 20).

2.1.7. Tütün ve Vergi

Devlete sağlanan gelirler, ağırlıklı olarak sigara ve diğer tütün ürünlerinden alınmakta ve bu ürünlere konan “savunma vergisi”nin tamamına yakını tütünden sağlanmaktadır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 182).

Tablo 9’dan hareketle, Tekel’in devlete sağladığı kazancın tütünden elde edildiği söylenebilir. Bu gelirin toplam devlet geliri (Hazine ve İl Özel İdare

gelirlerinin toplamı) içindeki payı ise; söz konusu dönemde % 12 dolayında seyrettiği görülmektedir.

Tablo 9: 1935–1937 Dönemi Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL)

Yıllar	Safi Tekel Katkısı	Alınan Savunma Vergisi	Devlete Toplam Katkı	Toplam Devlet Gelirleri	Devlet Gelirlerinde Tekelin Payı
1935	29	3	33	255	12,94
1936	32	3	36	281	12,81
1937	33	4	38	310	12,26

Kaynak: Doğruel, 2000, 183.

Dönemin yaşam koşullarını yansıtan bazı yasaklama ve uygulamalara paralel olarak, vergi ve harç muafiyetleri uygulanan bazı ürünlerin hangi yörelerde ya da hangi kesimlere satılabileceği yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Üretildikleri dönem boyunca satış kısıtlaması uygulaması süren ürünler arasında Köylü, Halk sigaraları; ikinci ve üçüncü tür sigara grubuna giren sigaralar; dördüncü ve beşinci tür tütün grubuna giren tütünler ile İkinci Köylü ve Tatlı Sert tütünlerinin sadece belirli bölgelerde satılmasına izin verilmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 141).

Buna göre düşük gelir gruplarını yansıtan kesim ve bölgelere tanınan tütün vergisi bağışıklığından diğer kesimlerin yararlanmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. Tanınan bu ayrıcalık ile tütün içicilerinin para karşılığı satın alınan ürünleri kullanmaları teşvik edilmiştir. Tütün ile ilgili bütün piyasa işlemlerini kayda alarak vergi gelirlerini artırmaya yönelik uygulamalar, dolaylı olarak paranın kullanım alanını da genişletmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 142).

Devlet tekelinden elde edilen bu gelirler; Osmanlı’dan devralınan dış borçların yükünden kurtulup ekonomiyi canlandırabilme amacıyla, dönemin en etkin ulaşım aracı olan demiryolları sisteminin geliştirilmesinde kullanılmıştır. Böylece, ticaretin kolaylaştırılması ve ekonomik canlılığın yakalanabilmesi hedeflenmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 150).

Osmanlı dönemi ile 1923–1938 yılları dahilinde incelenilen Cumhuriyet dönemi karşılaştırılacak olursa, 1925 yılının yani Reji İdaresinin millileştirilmesini kırılma noktası olarak tanımlayabiliriz. Reji İdaresinin kaldırılması ve akabinde kurulan Tekel İdaresi tütün tekeli ve tütüncülük açısından önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Tekel idaresinin tütün işletmesinde başarılı olduğu söyleyebilir. Nitekim Reji, 1924 yılında, yaklaşık 10 milyon TL değerinde 4.000 ton kadar tütün satmışken, iki yıl sonra Tekel İdaresi, 30 milyon TL değerinde, 9 milyon ton tütün satmayı başarmıştır. 1928 yılında, devlete sağlanan net kazanç 22 milyon TL iken otuz yıl boyunca Reji İdaresinin devlete ödediği para sadece 1,5 milyon TL olmuştur (Öztürk, 2003, 117).

Döneme ilişkin yasal düzenlemelerle, tütün üreticisinin korunması ve tütüncülüğün gelişimi hedeflenmiş olup, tütün eksperliği ve harmancılık, yabancı unsurların tekelden çıkarılarak, Türkler tarafından yapılan bir ihtisas meslek haline gelmiştir. Tüm bunlar Türkiye’de tütün üretiminin ıslahında ve harmancılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Öztürk, 2003, 117).

Cumhuriyet’in ilk yılları açısından tütün istihdam perspektifi ve onun açısını genişletilmeye yönelik atılımlar büyük önem teşkil etmektedir. Milli sanayisini henüz kuramamış bir Türkiye için içinde bulunduğu dönem itibariyle istihdama yönelik atılımlar bilhassa açılan atölyelerin istihdama katkısı, tütün sanayi bakımından da vurgulanması gereken bir noktadır. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Reji döneminden süregelen kaçakçılık, Cumhuriyet döneminde alınan önlemlere rağmen varlığını sürdüren bir sorun olmuştur.

2.2. TÜTÜN İNHİSARI KANUNU VE TEKEL KURUMU DÖNEMİ (1938–1960)

Bu bölümde, 1938 yılı itibariyle 1969 yılına kadar yürürlükte kalan Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu, arıdan 1941 yılı itibariyle Genel Müdürlük olarak yapılanan Tekel Kuruluğu'nun iğuleyiğu yapısı, teğuilatı ve ekonomiyeye etkileri ele alınacaktır. Kısaca döneme bakılacak olursa; söz konusu dönemin Türkiye'de ve dünyada önemli değuşimlerin yağuandığı bir dönem olduğu görülecektir. II. Dünya Savaşı'nı da içine alan bu dönemde ülke ekonomisinde savaşıın etkileri de Şüphesiz etkisini hissettirmiğutir. Özellikle gıda maddeleri ihtiyaı önemi bir sorun olarak ortaya ıkmığutır.

Tarım sektörü açısından söz konusu dönemde devletin kırsal nüfustan talepleri arasında en önemlisi ve en ağırı, ürünün bir bölümüne ya piyasa fiyatlarının çok altında bir fiyatla zorunlu satığu yoluyla, ya da aynı vergilendirme yoluyla el konulmasıdır (Ceylan, 1995, 65).

11 Haziran 1945 tarih ve 4738 sayılı "iftiyi Topraklandırma Yasası", kamu mülkiyetinde olan ancak kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında bulunan fakat hükümete göre gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla özel mülkiyette olup da kamulağutırılacak olan toprakların, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılmasını ngrlmğutır. Özel mülkiyette bulunan tarım arazisinin, sulak yerlerde 200 ve kurak yerlerde 500 dekardan fazlasının kamulağutırılması kararlağutırılmığutır (Kepenek ve Yentürk, 2001,105).

Savaşı sonrası dönemde, tarım kesimi önemli bir değuşim sürecine girmiğutir. Bağuta traktör olmak üzere ağdağu girdi kullanımını artmığu, bu durum öncelikle iğulenen alanın geniğulemesi ve iğugc fazlasının kentlere akımı sonucunu vermiğutir. Tarımsal retim hem sayısal olarak artmığu, hem de ihracat ve sanayileğumeye bağlı olarak nitelik değuşimine girmiğutir.

Tarımın tümüyle vergi dışı tutulması, kredi olanakları ve destekleme fiyatıyla tarımda sermaye birikimi süreci hız kazanmıştır. Aynı gelişmeler pazara açılma ya da pazarın genişlemesi yoluyla diğer kesimlerdeki gelişmeleri etkilemiş ve uyarmıştır. Bir başka deyişle, dönem boyunca uygulanan tarım politikası, tarımı bir bütün olarak alma anlayışına dayanmış, işletme büyüklüğüne, bölgesel duruma ya da başka bir ölçüte göre farklılaştırılacak gelişme politikaları izlenmemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, 108–109).

2.2.1. Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu ve Etkileri

10 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3437 sayılı “Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu” ile tütün ve sigara konularında birçok sınırlamalar getirilmiştir. Sigara imali ve satışı tam bir Tekel haline getirilmiş, tütün ekiminin nasıl yapılacağı, fidelikler, mahsulün ne şekilde tahmin olunacağı, yaprakların tartılması ve ambara getirilmesi, tütünün muayenesi, tütün alım ve satımı, tütün depoları, tütün işletme fireleri, tütünün nakli, yaprak tütün işlenmesi, satıcıların durumu ve cezalar hakkında ayrı ayrı hükümlere yer verilmiştir. 119 maddelik bu kanuna ayrıca 4 cetvel eklenmiş, bir de bu kanunun uygulama şeklini gösterir yönetmelik düzenlenmiştir (Tekin, 1973, 134–135).

Yeni yasanın ilk maddesi bir önceki 1701 sayılı yasada tanımlanan tekel kapsamını içerik olarak korumuştur. Yasanın 3. maddesi, özel kişi ve kurumların tekel kapsamına giren tütün ürünlerini hangi koşullarda üretebileceklerini düzenlemiştir. Buna göre; “tacir ehliyet ve sıfatını haiz ve makinelerinin iş kapasitesine göre 3.000 liradan başlayarak 10.000 liraya kadar para veya milli bir bankanın teminatı olarak gösterenler yalnız yabancı memleketlere satmak üzere, Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği’nin izni ile ve tayin ve tespit edeceği yerlerde, sigara fabrikası açabilirler” şeklindedir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 161).

Bu yasada getirilen bir yeni düzenleme de daha önce beyaz kopya kâğıdına getirilen yasanın genişletilerek “beyaz ve beyaza yakın” kopya kâğıdı biçiminde değiştirilmesidir. Bunun nedeni ise, yasanın gerekçesinde tam beyaz olmayan kopya

kâğıdının özel kişiler tarafından ithal edilip sigara sarmak amacıyla kullanılması, böylece sigara kâğıdı üzerindeki devlet tekelinin zarar görmesi olarak gösterilmiştir(Doğruel ve Doğruel, 2000, 161).

3437 sayılı yasa ile öngörülen başlıca değişiklikler şöyledir;

- Tütün ekimi serbest olan bölgelerde tütüne elverişli olmayan ırmak ve çay yataklarında, kış mevsiminde su altında kalan arazide, bataklıklarda tütün ekilmemesi için Gümrük ve Tekel ile Tarım Bakanlıklarınca ortak tedbirler alınacaktır.
- Bu iki Bakanlık, tütün yetiştirilen bölgelerde ortaklaşa araştırma kuruluşları kuracaklar ve tütüncülüğün gelişimi için ortak çalışmalar yapacaklardır.
- Islah çalışmaları sonucunda elde edilen tohumluklar ekicilere parasız olarak dağıtılacaktır.
- Üretici bölgelerde kurulacak tütünle ilgili kurumlarda ekicilerle ailelerine tütün ekim ve bakımına ait bilgiler teorik ve uygulamalı olarak öğretilecektir.
- Ekiciler, tütünlerini denk yapmadan önce temizlemeye mecbur tutulacaklardır. Bu yolla ürünün daha uygun koşullarla satılması temin edilmiş olacaktır.
- Emanet ambarlarına konulacak ekici tütünleri yangın tehlikesine karşı sigorta edilecektir.
- Tekel İdaresi, ambarlara yok edilmek üzere bırakılan işe yaramaz tütünleri müşteri çıktığı takdirde satmaya yetkili kılınmıştır (Ceylan, 1995, 69).

Bu değişikliklerden yola çıkarak, tütün üretimi ve ticaretine yönelik yasanın içerdiği temel ilkeleri 3 başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, Türk tütününün kalitesinin korunmaya çalışılmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için, bir yandan gerekli önlemler ve sınırlamalar getirilirken, diğer yandan ise tütün ekicisinin daha kaliteli tütün yetiştirebilmesi için Tekel'e üreticiyi destekleme görevi verilmektedir. Ayrıca, tütünün hasadından sonraki evrelerde kalitesini korumak ve dış pazarlarda rekabet şansını arttırmak için getirilen düzenlemeler de söz konusudur. Kaliteyi yükseltmeye yönelik araştırmalar yapmak, bu amaçla komisyon kurulması ve bu işlerin

finansmanının Tekel tarafından karşılanması yasada belirtilmiştir. İkinci ilke, tütün üreticisinin özellikle tüccar karşısında mağdur olmasının önlenmesidir. Üçüncü ilke ise, tütünde devlet tekeli uygulaması ile devlete sağlanan gelirin azalmasına yol açan kaçağın ve kayıt dışı işlemlerin önlenmesi ve bu yola başvuranların cezalandırılmasıdır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 161).

2.2.2. Tekel Genel Müdürlüğü'nün Kuruluşu

Kısaca ve yaygın olarak bilinen adıyla Tekel, Türkiye'de tütün alımı yapan Kamu İktisadi Teşekkülü'dür. 21 Mayıs 1941 tarih ve 4036 sayılı Tekel Genel Müdürlüğü kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunla Tekel'in görevleri sayılmış olup, tütün tekeli de bu kanun ile bu kuruluşa verilmiştir (Sapan, 1997, 105).

Daha önceki bölümlerde belirtilen Tekel'in oluşum süreci, 1941 tarihine kadar geçen süreç dahilinde irdelenirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ayrı ayrı tekeller ve imtiyazlı şirketlerin elinde bulunan Tekeller idaresi, 1930'da çıkarılan 1660 sayılı kanunla 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren tüzel kişilik ve döner sermayeyi haiz katma bütçeli bir Genel Müdürlük haline getirilerek Maliye Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1 Haziran 1941 tarihinde yürürlüğe giren 4036 sayılı kanun ise Genel Müdürlüğün teşkilat ve vazifelerini belirlemiştir (Tekin, 1973, 85; Buran, 1991, 29).

4036 sayılı kanun ile ayrı bir teşkilat yapısına kavuşan ve 1945'te Tekel Genel Müdürlüğü adını alan Tekel Kurumu, 1984 yılında Kamu İktisadi Kuruluş (KİK) olarak yeniden düzenleninceye kadar bu yapısını korumuştur. Ayrıca 1984 yılından günümüze kadar ismi, "Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü" yani kısaca "Tekel" olarak bilinmektedir.

2.2.2.1. Kuruluşun Görev ve Faaliyet Alanı

1 Haziran 1941 tarihinde yürürlüğe giren, 21 Mayıs 1941 gün ve 4036 sayılı kanunun 2. maddesi idareye şu görevleri vermiştir;

- Tütün ve tütün mamulleri tekeli işletmek,
- İspirto ve ispirotolu içkiler tekeli işletmek,
- Tuz tekeli işletmek,
- Barut ve patlayıcı maddelerle av malzemesi, fişek ve revolver tekeli işletmek,
- Kibrit tekeli işletmek,
- Çakmak ve çakmak taşı tekeli işletmek,
- Oyun kâğıdı tekeli işletmek (4817 sayılı Resmi Gazete).

Tekel'in faaliyet alanına giren konulardan biri de geçmiş dönemlerde de yaşanan Tekel maddeleri kaçakçılarını izlemek olmuştur. Ayrıca kanunla verilen görevleri de vardır ki; bunların başında "Gümrük idaresinin bulunmadığı yurt köşelerinde bu idarenin işlevi içine giren her türlü görevi yürütmek" gelmektedir (Buran, 1991, 32). 1952 yılı itibariyle kibrit, çakmak ve çakmak taşı; 1956 yılı itibariyle de barut ve patlayıcı maddeler Tekel dışına alınmış ve böylece Tekel İdaresi daha rasyonel bir çalışma ortamına girmiştir.

2.2.2.2. Teşkilat ve İşleyiş Yapısı

Genel Müdürlüğün merkez teşkilatını düzenleyen 4036 sayılı kanunun 4. maddesi, 1946 tarih ve 4896 sayılı kanunla şu şekli almıştır;

- Tekel idaresi bir Genel Müdür, iki Genel Müdür yardımcısı ve Uzman Müşavirleri, Enstitüler Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği ve Muhakemat Müdürlüğü, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Muhasebe Müdürlüğü ve Genel Müdür kaleminden,
- Ticaret, İşletme, İç Dağıtım ve Satış, İdare ve Yardımcı İşler Grupları Müdürlükleri ile bunlara bağlı şubelerden,
- Başmüdürlüklerle, Müdürlükler ve Memurluklardan,
- Fabrika, atölye, tuzla, depo ve işleme evleri, imalathane ve doldurma yeri, Müdürlük ve şefliklerden kurulmuştur (Tekin, 1973, 86).

Daha sonraki yıllarda genel müdür yardımcısı sayısı üçe çıkarılmıştır. Ayrıca, bazı idari kararlar alan, tekel ürünlerinin fiyatını belirleyen ve kurum ile ilgili yasal düzenleme ve işleyişlerde görüş belirleyen müdürler kurulu bulunmaktadır. Kurumun idari yapısının bir bölümü bütçe, harcama, personel gibi kendi iç işleyişi ile ilgili birimlerden oluşmuştur.

Kurumun “tekel” niteliği ile ilgili yapısı ise yasada şu şekilde düzenlenmişti; üretim ve ticari faaliyetler, grup müdürlükleri altında toplanmıştır. Ticari faaliyetlerle ilgili iki grup müdürlüğünden Ticaret Grubu Müdürlüğü; yaprak tütün alımı, yaprak tütün bakım ve işleme işleri, alkollü içkilerin üretimi için gerekli maddelerin alımı ve kurumun üretmediği tekel maddelerinin alımı ile ilgili Şube Müdürlüklerini bünyesinde bulundurmıştır. Tütün, tütün ürünleri, alkollü içkiler ve diğer tekel ürünlerinin yurtiçi ve yurtdışı ticareti ise, İç Dağıtım ve Satış Grubu Müdürlüğü tarafından idare edilmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 167).

Teşkilatın işleyişi ise, daha önce de belirtildiği üzere, katma bütçeli bir idare olarak Genel Müdürlük şeklindedir. Genel Müdürlük, asli görevi olan, Tekel içi ve Tekel dışı işletmeleri çalıştırır ve işletmelerden doğan safi hâsılayı hazineye öder ve bu amaçla verilen diğer görevleri yerine getirir (Tekin, 1973, 87). Diğer görevleri; kamu hizmeti niteliğinde kapsamında, başta kaçakçılığın önlenmesi olmak üzere, destekleme alımları yapmak gibi bir işleve de sahiptir.

2.2.2.3. Türkiye Ekonomisindeki Rolü

1930’lu ve 1940’lı yıllarda ülkenin belli başlı birkaç kuruluşundan biri olan Tekel’in doğal olarak ekonomik ve toplumsal yaşam üzerinde büyük bir etkisi vardır. Yatırımları çoğunlukla bulunduğu yörenin en önemli, çoğu zaman da ilk, tarım dışı ekonomik faaliyetleri olmuştur. Yarattığı yeni istihdam olanakları yanında, çalışanlarının tüketim harcamaları, işletmenin bazı alımlarını bölgede karşılaması ve taşımacılık işleri nedeniyle bulunduğu bölgede ekonomik canlanmanın itici gücü olmuştur. Ayrıca, ülkenin en uç köşelerine ulaşan ürünleri ile paraya dayalı ticaretin

gelişmesi ve kapalı ekonomilerin ülke ekonomisi ile bütünleşmesine ihmal edilemeyecek katkısı olmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2000, 181–182).

Tekel'in gelir kaynakları ürün veya mamul satışı yoluyla elde edilmektedir. Ayrıca mamul satışlarında çeşitli yasalarla öngörülen vergilerin, mamul fiyatına eklenmesi yoluyla tahsili ve hazineye devri de Tekel'in görevleri arasında sayılmaktadır. Satış karları ve dolaylı vergiler yoluyla hazineye aktarılan meblağlar çeşitli dönemlerde genel bütçe gelirleri içinde önemli yer almıştır (Ceylan, 1995, 71).

1938–1960 döneminde Türkiye'deki dolaylı vergilerin yaklaşık 1/5'i Tekel Genel Müdürlüğü tarafından toplanmıştır. Dolaylı vergilerin Türkiye bütçesinde, devlet gelirleri içindeki payı ise % 60 civarındadır (Ceylan, 1995, 83).

Tekel'in sanayileşmeye fabrikaları ile doğrudan katkısı olmuştur. Önemli bir tüketim maddesi olan sigaranın üretimi, eski özel içki fabrikalarının ortaya çıkarılması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaynak sorununun çok yoğun olduğu bir dönemde, en azından bu dalda gerekli sanayi altyapısının oluşmasına yardım etmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 199).

Tekel'in imalat sanayisi üzerinde dolaylı bir etkisi olmuştur. Şeker sanayi ile ispirto ve alkol; Seka ile sigara kâğıdı, ambalaj ve etiket; Paşabahçe cam fabrikası ile içki şişeleri alımı önemli bağlantılardır. Türkiye için bu çok önemli üç kuruluşa talep yaratan Tekel, bir anlamda o kuruluşların yapılarının sağlamlaşmasında ve bazen de talepleri ile ürün kalitelerinin iyileştirilmesinde rol oynamıştır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 199).

2.2.2.4. Tekel ve Destekleme Alımları

Devletin tütün ve tütün mamullerinin üretim ve satışında oluşturduğu monopol ve bunlar üzerinden kazandığı vergi geliri, tütün üretiminde de alternatif yollar aranmasına neden olmuştur. Tarımsal desteklemeler buğday ile başlamıştır (Sapan, 1997, 108). II. Dünya Savaşı'nda Türk tütününe olan dış talep nedeniyle ve

piyasada arz ve talep dengesinde oluşan dengesizlik, tütün üretim miktarının kontrol edilebilmesi ve belli bir plana oturtulabilmesi için ilk kez 1940 yılında tütünün desteklenmesine karar verilmiştir (Canyakmaz, 2002, 57).

Bu karar, 3780 sayılı Milli Koruma Kanununun 26. maddesine istinaden doğrudan doğruya ekiciden tütün alımı için Ticaret Vekâleti hesabına ve Yerli Ürünler Türk Anonim Şirketi ile Türk Tütün Limited Şirketi namına 2 milyon liraya kadar bir kredi tahsisi 18.12.1940 Tarihli ve 4/14900 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygun görülmüştür (Ünal, 2003, 32).

Tütün desteklenmesi ile ilgili olarak ilk defa T.C. Ziraat Bankası'nın bir şirketi olan Yerli Ürünler Türk Anonim Şirketine görev verilmiştir. Savaş yıllarında desteklemek amacıyla satın aldığı ekici tütünlerinin dış satımında zorluklarla karşılaşmayan bu şirket, savaş bitimi ile birlikte talepte meydana gelen değişikliklerden dolayı destekleme görevinde finansal sorunlar yaşamaya başlamış ve 1947 yılında tütün alamaz hale gelmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 197; Canyakmaz, 2002, 57–58).

Bu koşullar altında Milli Koruma Yasasına dayanarak Tekel'e 1947 yılında tütün üreticisini koruma görevi verilmiş, tanzim ve müdahale alımları sürekli hale getirilerek bu durumun 1961 yılına kadar sürmesi öngörülmüştür (WWW Doküman: <http://www.bianet.org/2003/01/30/16340.htm>). (09/12/2006).

2.2.3 Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim

Dünya tütün üretimi ve tüketimi II. Dünya Savaşı sonrası artma eğilimi göstermiştir. Özellikle savaş sonrası dünya nüfusunun artması ve gelir seviyesinin yükselmesi tütün tüketiminin artışı sağlanmış ve bu artış kalkınmakta olan ülkelerde daha belirgin olmuştur. Tüketim artışına paralel olarak, dünya tütün üretimi de artmış, 1953'te 3.350.000 tondan 1959'da 4.000.000 tona ulaşmıştır (Umur, 1978, 14).

Bu durumdan Türkiye de etkilenmiştir. 1938–1960 yılları arasında Tablo 10'dan da açıkça görülebileceği üzere, ekim alanlarında artış gözlenmektedir. Bunun nedeni ise, bir önceki dönem itibarıyla devletçilik politikası gereği köylüyü topraklandırmanın amaçlanan doğrultuda gerçekleşmesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın olumlu etkilerinin de bu durumun oluşumunda payı olduğu söylenebilir.

Tablo 10: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1939–1960)

Yıllar	Ekim alanı (hektar)	Üretim Hacmi (ton)	Verimlilik (kg / dekar)
1939	76,043	65,434	86
1940	78,054	71,356	91
1941	74,085	55,000	74
1942	79,551	62,000	77
1943	68,482	52,000	75
1944	77,683	61,387	79
1945	98,049	69,599	70
1946	123,248	97,952	79
1947	132,481	101,928	76
1948	106,099	83,079	78
1949	127,420	100,085	78
1950	128,343	93,328	72
1951	121,360	88,651	73
1952	130,047	91,958	70
1953	159,026	117,795	74
1954	156,000	102,000	65
1955	173,000	120,000	69
1956	175,000	116,570	66
1957	170,000	123,000	72
1958	156,965	115,326	73
1959	176,785	129,383	73
1960	189,587	139,343	73

Kaynak: DİE, 2002, 186–187; Cumhuriyet'in 50. Yılında Tekel ve Tekel İstatistik Bültenleri

Türkiye açısından II. Dünya Savaşı'nın etkileri olumlu ve olumsuz yönleriyle özetlenebilir. Olumlu etki olarak söz edilebilecek durum, II. Dünya Savaşı'na giren Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan gibi Şark tipi tütün üreten ülkelerde tütün üretiminin düşmesinin yarattığı boşluğu doldurmak suretiyle Tablo 10'da da

görülebileceği üzere, Türk tütün ekiminin hızlanması ve iç ve dış fiyatların artması olarak açıklanabilir.

Olumsuz olarak nitelenebilecek etkisi ise, savaş sonrası vuku bulmuştur. Sözü edilen bu rakip ülkelerin üretimlerini savaş sonrası artırmaları neticesinde dış pazara girmeleri ile Türkiye'nin dış ticareti zarar görmüştür. Bu duruma dış ticaret bölümünde ayrıntılı olarak değinilecektir. Ayrıca kalite ve içim hafifliği açısından aranan niteliklere sahip olup diğer Şark tipi tütünlerden ayrı tutulan "Türk tütünleri", II. Dünya Savaşı ile birlikte Amerikalı askerlere gönderilen Amerikan harmanı sigaraları vasıtasıyla Avrupa'nın Virginia tipi tütünle tanışması ve içim zevkine alışması sonucu eski önemini yitirmeye başlamıştır. Savaş sonrası yapılan yardımlarla bu süreç hız kazanmıştır.

1935–1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı'nda ekim alanlarının ortalama 75.000 ha olması ve savaş koşullarının ardından 100.000 hektarı geçmesi üretimi de tetikleyen bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimdeki artış ekim alanlarına bağlı olduğu kadar dış ticaret hacmine, hava şartlarına ve fiyatlandırmaya da bağlıdır.

Bu şartlar altında söz konusu dönemde tütün üretimi de yıldan yıla dalgalanma göstermiştir. En düşük üretim; 1941 yılı itibariyle 55.000 ton ile en yüksek üretim; 1960 yılı itibariyle 139.000 ton olarak gerçekleşmiştir.

Tütün üretimini ilgilendiren bir gelişme de ülkemizde ilk defa 1938 yılında Flue Cured (Virginia) tütün üretimine yönelik uygulamaya geçilmesidir (Ketenci, 1986, 96; Sekin, 1986, 415). Bu adaptasyon denemelerine ise, Antalya, Hadım (Adana), Malatya, Bitlis'te başlanmıştır. Bu deneme sürecinde en iyi sonuç Burdur Bucak'ta alınmıştır (Sekin, 1986, 418).

Fakat Burdur'da yöre dejenerasyonuna uğratılan tütünün ne tam olarak Şark tipine de yabancı orijinine benzemediği söylene de Türkiye'de yetişen yabancı menşeli tütün olarak anılacaktır (Mercimek, 2003, 147).

Malatya’da ise deneme alanlarının genişletilmesine karar verilmiştir. Özellikle Bucak’ta yetiştirilen Virginia tütünlerinin içim ve yapısı nedeniyle 1942 yılı üretim döneminde üreticilere fide dağıtılarak 1300 dekar arazide Virginia tütünü üretilmiştir. Bu gelişmelere rağmen 1943 yılında toplanan İzmir Tütün Kongresi’nde Virginia tütün ekiminin Türk tütüncülüğüne zarar verebileceği gerekçesiyle bu tütün üretiminden vazgeçilmiştir (Ceylan, 1995, 75).

2.2.4. İstihdam ve Tütün Sanayi

Ekim alanlarını incelenirse 1938–1960 döneminde % 100’ün üzerinde artışlar olduğu görülür. Keza, 1940–1950 yılları arasında ekim alanı 99.408 ha iken, 1950–1960 yılları arasında 160.777 hektara ulaşmıştır. Böylesi bir artış etkisini tütün ekicisi sayısındaki artışla göstermiştir.

Ülkemizde tarım ile uğraşan nüfus 1955 yılı itibariyle 9.419.000 iken bu sayı 1960 yılında 9.697.000’e ulaşmıştır. Tekel kayıtlarında tütün ziraatı ile uğraşan tütün ekicilerinin sayısı ise 1950 yılında 230.978, 1955 yılında 259.254, 1960 yılında ise 299.116 olarak bilinmektedir (Cillov, 1965, 15–16). Öyleyse 1950–1960 yılları arasında tütün ekimi yapan çiftçi ailesi sayının ortalama 263.000 olduğu ortaya çıkmaktadır.

1955 yılında tütün ekicisi sayısının tarımda çalışanların sayısına oranı % 2,75 iken 1960 yılında % 3,08’e yükselmiştir (Cillov, 1965, 16). Ayrıca her ailenin 4 veya 5 kişiden oluştuğu varsayımı sürdürülürse 1960 yılı itibariyle ortalama 1,2 milyon ile 1,5 milyon insanın tütün ekimi ile uğraştığı söylenebilir.

Hektar başına elde edilen gelir açısından buğday, pamuk ve tütün karşılaştırılırsa; 1 ha tütün ekiminden elde edilen brüt gelirin 1940–1950 döneminde, 1 ha buğday ekiminden elde edilen brüt gelirden 6 kat, 1 ha pamuk ekiminden elde edilen brüt gelirden 4 kat daha yüksek olduğu söylenebilir. Aynı oranlar 1951–1960 döneminde buğday için 4,5 kat ve pamuk için 5 kattır (Ceylan, 1995, 84).

Tütün sanayinde çalışanların sayısı ise 1960'da 33,073 olarak bilinmektedir (Cillov, 1965, 16).

İncelediğimiz dönem içinde tütün sanayinin durumuna bakılacak olursa; Reji döneminden kalan fabrikaların Cumhuriyet'in ilk yıllarında fabrikaların iç talebi karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. Teknolojik olarak da yetersiz olan bu sigara fabrikalarının modernize edilmesi önemli bir gereklilik olarak dikkat çekmektedir.

II. Dünya Savaşı'nda sonra bu eksiklik daha şiddetli biçimde hissedilmiş ve büyük kapasiteli, günün teknolojisine uygun yeni bir fabrika kurulması için teşebbüse geçilmiştir. 1946 yılında başlatılan bu girişimden sonra 1948 yılında bir Amerikan firmasıyla anlaşmaya varılmıştır. Maltepe (Cevizli)'de kurulması kararlaştırılan bu fabrika için tüm hazırlıklar yapılmışken 1950 yılında bu tesisin yapımından vazgeçilmiştir. Bunun yerine anlaşmaya bağlanan ve bu tesise ait sigara imalat ve paketleme makineleri getirtilerek eski fabrikalarda işletmeye alınmıştır (Özyıldırım, 1986, 326).

1950'li yılların ikinci yarısında pazarlanmaya başlanan filtreli sigara miktarının artışı Türkiye'de etkili olmuş ve ilk defa 1959 yılında "Samsun" ismi ile yeni ve filtreli sigara çıkarılmıştır. Bu sigaranın beğeni kazanması ile 1961 yılında mentollü "Çamlıca" sigarası ile ilk filtreli sigaralar zinciri oluşturulmuştur (Özyıldırım, 1986, 327).

Türkiye'de 1938–1960 döneminde sigara üretimi % 134 oranında artış göstermiştir. Sigara üretiminde sağlanan bu artış daha çok mevcut fabrikalara ek makinelerin kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 1959 yılında başlayan filtreli sigara üretim miktarının toplam sigara üretim miktarı içindeki payı 1961 yılı itibarıyla sadece % 0,8 seviyesine yükselebilmektedir (Ceylan, 1995, 82).

2.2.5. Fiyatlandırma

21 Mayıs 1941 tarihli 4036 sayılı İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunla tütünün fiyatlandırılması, Tekel Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Daha sonra 5.9.1953 tarih ve 8500 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4/865 sayılı kararname olan “İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilatının Teftiş ve Murakabe Usulleri ve Memur ve Hizmetleri Hakkında Nizamname” de Tekel'in görevleri sayılmış ve Genel Müdürlüğe bağlı Ticaret Grubu Müdürlüğü'ne, Tekel tarafından satın alınacak tütünlerin fiyatını belirleme yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla Tekel Genel Müdürlüğü'nün belirlediği bu fiyat tüm ülke için geçerli olmakta ve Türk tütünlerinin fiyatlandırması bu şekilde yapılmaktadır (Sapan, 1997, 110–111).

II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'de tütün üretimi bir önceki ekici tütün piyasalarında uygulanan fiyatlarla alternatif ürünlerin fiyatlarının değişiklik göstermemesi sebebiyle tarım ürünlerinde dalgalanmalar göstermekle birlikte sürekli artış kaydetmiştir. Ancak geçen uzun süre boyunca iç tüketim ve ihracat imkânlarına göre dengesiz bir üretimle karşılaşmadığı için tütünde üretim politikası oluşturulmamasına rağmen önemli bir stok birikimi ya da fiyat iniş çıkışları görülmemiştir. Hatta savaş yılları içinde Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya gibi şark tipi tütün üreticilerinin savaşa girmeleri nedeniyle üretimlerinin büyük ölçüde düşmesi, tütün üretiminin artmasına, iç ve dış fiyatların yükselmesine sebep olmuştur (Mercimek, 2003, 143).

1939- 1944 yıllarında tütünde ortalama fiyat 118 krş/kg'dır. 1939 yılında 47,91 krş/kg olan ortalama fiyat, 1944 yılında 233 krş/kg seviyesine yükselirken, 1939 yılına göre % 386 oranında artış göstermiştir (Ceylan, 1995, 76).

1944 yılından sonra tütünde destekleme alımlarının başlaması ve 1947 yılında bu görevin Tekel Genel Müdürlüğü'ne verilmesiyle, savaş yılları altın dönemini yaşayan Türk tütünleri, savaş sonrası düşmesi beklenen fiyatlarda dalgalanmalar olmasına rağmen artma eğilimini sürdürmüştür.

1945–1960 döneminde Tekel’in ortalama fiyatı kilo başına 269 kuruş iken tüccarın ortalama fiyatı kilo başına 290 kuruştur. Bu durumda tüccarın alım fiyatının Tekel’in alım fiyatından yüksek olduğu ortadadır. Ayrıca 1945 yılında genel ortalama fiyat seviyesi 224 kuruş olup 1960 yılında 471 olduğu ve % 110’luk bir artışın söz konusu olduğu görülür. Buna karşın 1945–1960 döneminde Gıda Maddeleri Fiyat Endeksi’nde görülen artış ise, % 210’dur. Sonuç itibariyle sözü edilen dönemde, tütün alımları, destekleme alımlarına rağmen fiyatlar genel seviyesinin altındadır ve tüccarın Tekel’e göre daha kaliteli alım yaptığı, tütün fiyatı ile arzı arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir (Ceylan, 1995, 77).

2.2.6. Dış Ticaret Olanakları

1930’lu yılların ortalarından itibaren yükselen grafik, 1940’lı yılların ikinci yarısında doruk noktaya erişmiştir. Bu yıllarda Avrupa’da tüketilen tütünlerin yaklaşık % 50’sini Türk sigara ve tütünlerinin oluşturduğu görülmektedir (Aral, 1986, 164).

Tablo 11: Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı

Yıllar	Tütün ihracat miktarı (bin ton)	Tütün ihracat değeri (milyon. TL)	Toplam ihracata oranı (%)
1947	43	—	—
1948	51	—	—
1949	80	264.3	38
1950	51	155.5	23
1951	58	185.0	21
1952	57	210.9	17
1953	72	284.4	22
1954	64	280.9	26
1955	60	267.0	28
1956	61	272.0	30
1957	89	501.9	40
1958	67	476.3	34
1959	67	639.1	26
1960	63	572.6	20

Kaynak: İncekara, 1957, 19; Tekeş, 1978, 106; Cillov, 1965, 24.

1947–1950 yılları arasında ihracatımız 55.000 ton civarında gerçekleşmiştir. 1943–1950 yılları arasındaki tütün ihraç fiyatımız ise 264 kuruştan 358 kuruşa kadar yükselmiştir (İncekara, 1957, 19).

Tablo 11’de de görüleceği gibi 1947–1960 yılları karşılaştırılırsa genel itibariyle ivmenin artış yönünde olduğu görülür. Tütün ihracatının toplam ihracat içindeki payının ortalama % 27 gibi önemli bir rakam olduğu da görülmektedir. Ayrıca tütün ihracatımız diğer tarım ürünleri arasında en fazla döviz geliri sağlayan ihracat ürünü olma özelliğine de sahiptir.

Tablo 12’de 1946–1951 yıllarının ortalaması alınarak ihracatı yapılan ürünlerin genel ihracat ve ihraç edilen tarım ürünleri içindeki yüzdelik payı belirtilmiştir ve tütünün dönem itibariyle tüm ziraat mahsulleri içinde ihracat bakımından ne derece önemli olduğu görülmektedir. 6 yıllık 1946–1951 ortalamasına göre 733 milyon TL’si ihracat miktarının % 24,1’ini, ziraat ürünleri miktarının ise % 32,2’sini tütün ihracatımız teşkil etmektedir. Tütünden sonra Türkiye’nin başlıca ihracat ürünleri olan kuru incir, kuru üzüm ve diğer meyve ve sebzelerin sağladığı toplam ihracat miktarı ise genel ihraç değerlerimizin sadece % 15’ini, pamuk ise % 11,8’ini vermektedir.

Tablo 12: 1946–1951 Yılları Başlıca Ürünlerimizin İhraç Değerleri (Bin TL)

Ürünler	Tütün İhraç Miktarı (Ortalama)	Genel İhracattaki Payı (%)
Tütün, tömbeki	178.398	24.1
Meyve ve sebze	111.414	15.0
Pamuk	87.166	11.8
Hububat ve Baklagil	69.278	9.3
Diğer nebati ürünler	41.286	5.6
Hayvan ürünleri	66.999	9.0
Ziraat mahsulleri toplamı	554.541	74.8
Orman mahsulleri toplamı	126.526	18.2
Madenler ve diğerleri	52.073	7.0
Genel toplam	733.140	100.0

Kaynak: İncekara, 1957, 18.

Dönem itibariyle Türkiye, dünya tütün üretiminde ABD, Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya'dan sonra 6. sırada yer almaktadır. Dünya tütün üretiminin % 10'unu karşılayan Türkiye dünya ithalatının da % 20'sini karşılamaktadır (Cillov, 1965, 24).

II. Dünya Savaşı'ndan 1948 yılına kadar geçen 12 yıl zarfında Yunanistan, savaş ortamı nedeniyle dünya piyasalarında yaprak tütün ihracatını daraltmıştır. Bulgaristan ise Demirperde arkasına çekilmiştir. Bu sürede rakipsiz kalan Türk tütünlerini piyasada fazla sürüm ve kazanç getirmesi, tütünlerimizin kalitesi üzerinde itina ile durmayı unutturmuş ve daha ziyade üretimi artırma yoluna saptırmıştır. Böylece mesela Samsun yöresinde yakalarda iyi kalite, fakat az mahsul veren tütün yerine, taban arazide bol fakat kalitesi düşük tütün yetiştirilmeye başlanmıştır (İncekara, 1957, 17).

Savaş sonrası ise, Türkiye'nin tütün ihracatı yaptığı ülkelerin başında % 43'lük pay ile ABD, ikinci olarak da % 35'lik pay ile Demirperde ülkeleri gelmektedir. Demirperde ülkelerinden de en çok alım yapan Polonya'dır. Sonra sırasıyla, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve SSCB gelmektedir. Ancak bu ülkelere yapılan ihracat dönem dönem farklı özellikler göstermektedir. Türkiye'nin ödeme sıkıntısı çektiği yıllarda, bu ülkelere yaptığı ithalat artmakta, serbest ödeme imkânı bulunduğu yıllar, azalmaktadır. İthalatı besleyen ihracat da bu duruma paralel gelişim göstermekte ve özellikle iç fiyatların dünya piyasalarına oranla yüksek olduğu dönemlerde Demirperde ülkelerine olan ihracat artmaktadır. Dünya piyasalarında rekabet şansı azalan tütünlerin ikili anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelere ihracatı yapılmaktadır (Cillov, 1965, 28; Ceylan, 1995, 79).

2.2.7. Tütün ve Vergi

Devlet gelirleri içinde Tekel gelirlerini payı savaş yıllarında daha da önem kazanmış, dönem içinde hızla yükselerek savaş yıllarında tepe noktasına çıkmıştır. Daha sonra bir miktar düşse de, savaş öncesi düzeye göre değeri iki kat artmıştır. Buna rağmen toplam Tekel gelirlerindeki artışın asıl kaynağı sürekli olarak artan

savunma vergisi hâsılatıdır. Vergi gelirleri savaş sonrası tüketimdeki genişlemeye paralel olarak yükselmişken bu sonuç aynı zamanda savaş sonrası uygulanan vergi politikasının temel özelliğini yansıtır niteliktedir.

II. Dünya Savaşı yıllarında devletin artan harcamalarının finansmanı için yöneticiler değişik vergi kaynakları yaratma yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede, uygulanış biçimi bakımından doğrudan vergiler çıkarılmış olup bunlar; 1942 yılında bir kez uygulanmak üzere “Varlık Vergisi” ile 1943 yılında çıkarılan “Toprak Mahsulleri Vergisi”dir. Bu yeni vergiler ile devletin toplam vergi gelirleri içinde doğrudan vergilerin oranı 1942 yılında % 50’ye, 1943 yılında ise % 41’e çıkmıştır. Bu oran savaşın başladığı 1939 yılında ise % 33’tür. Sonraki yıllarda siyasetçiler tepki almamak için dolaylı vergilere yönelik uygulamaları benimsemişlerdir (Doğruel ve Doğruel, 2000, 183).

Türkiye’de 1960 yılında 3.498 milyon liralık (% 61,7) dolaylı vergi hâsılatı olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi bu hâsılat içinde Tekel’in payı büyüktür ve dolaylı vergilerin 1/5’ini tekel maddeleri karşılamıştır. Tekel’in 1960 yılında tütün satışlarından elde ettiği gelirleri, savunma vergisi de dahil, 634 milyon liradır. Sigara ve tütün satışları, tekel gelirlerinin tek başına bakiye yarısını karşıladığı söylenebilir (Cillov, 1965, 19).

Türk tütüncülüğü, 1950 yılında Türkiye’de iktidarın değişmesi ve yeni hükümetin büyük ölçüde kırsal alana önem vermesi ile birlikte 1980’li yılların başına kadar altın çağını yaşamıştır denilebilir (Er, 2001,46).

Bir önceki bölümde Cumhuriyet’in ilk yıllarında vergi konusunda da belirtildiği gibi Tekel ekonomik hedefleri gerçekleştirmede önemli bir gelir kaynağı olmuş ve devlet tekeli uygulamalarından sağlanan gelirin önemli bir kısmı demiryolu sistemi için kullanılmıştır.

Tekel, katma bütçeli bir idare statüsü kazandıktan sonra, Tekel tarafından sağlanan gelirler diğer devlet gelirleri ile birlikte genel bütçenin gelir kısmını oluşturmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2000, 182).

Tablo 13: 1938–1948 Dönemi Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL)

Yıllar	Safi Tekel Katkısı	Alınan Savunma Vergisi	Devlete Toplam Katkı	Toplam Devlet Gelirleri	Devlet Gelirlerinde Tekelin Payı (%)
1938	37	4	42	317	13,25
1939	38	4	43	310	13,87
1940	42	11	57	356	16,01
1941	33	28	69	423	16,31
1942	60	48	137	941	14,56
1943	81	53	146	948	15,40
1944	91	76	198	992	19,96
1945	56	45	110	—	—
1946	88	81	185	1048	17,65
1947	56	85	142	1305	10,88
1948	53	91	144	1294	11,13

Kaynak: Doğruel ve Doğruel, 2000, 183.

Tablo 13’ten de görüleceği üzere, 1938–1948 döneminde Tekel’in Hazineye katkısı % 15 dolayında gerçekleşmiştir. Dönem itibarıyla savunma vergisi miktarı sürekli artmıştır. Tekel ürünlerinden alınan vergi bu dönem içinde önemli gelir kalemlerinden olmaya devam etmiştir.

Ayrıca, Türkiye’de tütün üretiminin başka kesimlerin faaliyetleri ile de bağlantılı olduğu bilinmektedir. Tütünün işlenmesi ve sigara imalatı, önemli bir sanayi kolunun oluşmasına imkân vermekte, tütüncülere açılan krediler banka ve kredi kooperatiflerinin gelişmesine yardım etmekte, tütün nakliyatı dolayısıyla transport şebekelerinin beslenmesi mümkün olmakta ve kesin sayısı tespit edilemeyen 2 bin kadar tütün tüccar ve ihracatçısına bu kanaldan iş temin etmektedir (Cillov, 1965, 22–23).

2.3. TÜTÜN DESTEKLEME ALIMLARI VE YENİ TÜTÜN TEKELİ YASASI DÖNEMİ (1960–1980)

Türkiye ekonomisinin 1960 yılı sonrası 1980 yılının başına dek gelişimi, kalkınma planları çerçevesinde incelenebilir. 1950’li yılların sonunda Türkiye ekonomisi, dış ödeme güçlüğü ve enflasyon biçiminde görülen bir bunalıma sürüklenmiştir. Ekonominin kararlı ya da istikrarlı bir çizgiye sahip olması için de başlıca iki yol mümkün görülmektedir. Bunlardan biri, sermaye kullanımını fiyat göstergelerine, serbest piyasa koşullarına bırakmak; ikincisi de planlı ve programlı sermaye kullanımına yönelmek olarak açıklanabilir. İç ve dış koşullar, etkenler ve gelişmeler, ikinci yöntemin seçilmesine neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001, 141).

Plan uygulanmasına 27 Mayıs 1960 askeri hareketinden sonra yapılan yasal ve Anayasal düzenlemeler ile geçilmiştir. Daha önceki deneyimlerden farklı olarak hazırlanan kalkınma planları ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm yönlerini içerir, daha bütüncül niteliktedir. Kalkınma planları, kamu kesimi için “emredici”, özel kesim için de “yol gösterici” niteliktedir. İlk kalkınma planı da 1963–1967 yılları arasında kapsayan I. Beş yıllık Kalkınma Planı’dır (Kepenek ve Yentürk, 2001, 142–143; Ceylan, 1995, 90).

1960–1980 dönemi ekonomik gelişmelerinin; 1960 müdahalesi ve planlı döneme geçiş konjonktürü içinde, tütünü ve Tekel’i de etkilediği muhakkaktır. Araştırmamızın bu bölümünde değinileceği üzere, bu politik değişim süreci ile birlikte tütün ve tütüncülüğü korumak amaçlı 196 sayılı “Ekici Tütünlerinin Satış Piyasalarında Desteklenmesine Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir. Ardından 3437 sayılı “Tütün İnhisarı kanunu”nun yerine, 1969 yılında 1177 sayılı “Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu” yürürlüğe girmiş olup Türk tütün politikası bu doğrultuda varlığını sürdürmüştür.

2.3.1. Tütün Destekleme Politikaları

Bir önceki bölümde müdahale alımlarının ilk kez Yerli Ürünler Türk Anonim Şirketi ile Türk Tütün Limited Şirketi görevlendirildiğine değinilmiştir. Bu kuruluşlardan beklenen etkili çalışma gerçekleşmediğinden bu görev Tekel'e verilmiştir. Tütün alımlarının oldukça yüksek olduğu 1947 yılından itibaren Milli Koruma Kanunu'ndan hareketle destekleme alımları Tekel idaresince yapılmıştır. İncelenen döneme ilişkin çıkarılan ve 1961 yılında yürürlüğe giren 196 sayılı yasa, destekleme alımları konusunda ilk özel düzenleme niteliği taşımaktadır.

2.3.1.1. Tütünlerin Satış Piyasalarında Desteklenmesi Kanunu

Türkiye'de tütün üretiminin, iç tüketim ve ihraç imkânları ile dengeli bir hale getirilememiş olması, fiyatların belli bir düzeyin altına düşürülmeyerek piyasada denge sağlanması ve ekicinin korunması gibi sosyal kriterler nedeniyle, ekici tütünleri satış piyasasında desteklenmektedir (Yılmaz, 1997, 66).

Sözü edilen 1961 tarihli 196 sayılı yasanın 1. maddesi; "Ekici tütünleri satış piyasalarını desteklemek üzere devlet nam ve hesabına gerek görülen yıl ve yerlerde alımlar yaptırmaya ve alımlar yaptırmak için uygun göreceği müesseselere vazife vermeye Bakanlar Kurulu yetkilidir" hükmünü içermekte olup bu görev her yıl Tekel Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir (Gür, Erdem ve Dikman, 1986, 347; Ceylan, 1995, 91).

Bu görev her yıl tekrarlanan kararnamelerle Tekel'e verildiğinden, Genel Müdürlük destekleme alımlarına girişmiştir. Böylece Tekel hem kendi ihtiyacı için hem de destekleme alımları için piyasaya katılmıştır. Bu alımlarda, ekonomik düşünceler yanında sosyal ve politik düşünceler de hâkim olduğundan, Tekel üreticinin bütün malını en yüksek fiyattan alma yoluna gitmektedir. Bu nedenle yüksek stoklar Tekel'e önemli finansman güçlükleri çıkarmakta, stoklanan tütünlerin maliyetleri daha da artmıştır (Tekin, 1973, 93).

Yasanın ikinci maddesi gereği, destekleme alımları çerçevesinde satın alınan tütünlerin satışına ve ihracına kadar bakım, işleme ve görevli ücretleri gibi her türlü ödemeler için gerekli mali kaynaklar Bakanlar Kurulu'nca tespit olunmaktadır (Ceylan, 1995, 91).

Yasanın beşinci maddesi ise; destekleme faaliyetlerinden dolayı, Yüksek Murakebe Heyetinin tetkiki sonucu ortaya çıkacak zararın gelecek yıl Maliye Bakanlığı bütçesine konan tahsisat ile karşılanacağı, eğer kâr bahis konusu ise aynı yıl bütçeye irat kaydolunacağını amirdir (Güven, 1990, 63).

2.3.1.2. Tütün Destekleme Politikasında Tekelin Rolü

Devletin tütün piyasasına müdahalesi şu amaçlar doğrultusunda açıklanabilir:

- Üretici tütün piyasalarında düzen ve istikrarı sağlamak,
- Ekicinin satın alma gücündeki düşmeyi önlemek,
- Fiyatların, üreticinin satın alma gücünü yükseltecek bir seviyede teşekkül etmesini sağlamak,
- Monopol fonksiyonu ile mümkün olan en yüksek geliri sağlayarak devlet bütçesine aktarmak,
- Destekleme fonksiyonu ile sosyal ve ekonomik sebeplerle, gelecekte elde edilecek faydalar uğruna önceden bazı zararları göze almak.

Görüldüğü gibi, devletin monopolcü davranışında amaç iç piyasada istikrar, üretici gelirlerinin rasyonelleştirilmesi ve devlet gelirlerinin artırılmasıdır. (Güven, 1990, 61–62).

Tekel, kural olarak ihtiyacı olan tütünü doğrudan üreticiden almakla yükümlüdür. Üretilen tütün miktarının ihtiyaçtan ve ihracat miktarından fazla olması halinde fazlalık Tekel tarafından destekleme alımları kapsamında satın alınmaktadır. İhracattan beklenen talebin fazla olması halinde Tekel'in stoklarında bulunan destekleme alımı tütünler satışa sunulmaktadır (Canyakmaz, 2002, 59).

Tekel İdaresi monopol fonksiyonu ile mümkün olan en yüksek geliri elde edip devlet bütçesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda 196 sayılı yasa ile belirtilen destekleme fonksiyonu vasıtasıyla bahsedilen amaçlarından olan gelecekte sağlanacak faydaları için önceden bazı zararları göze alarak üreticiye finansman sağlamak görevini de yerine getirmektedir. Sözü edilen bu iki görev aslında birbiriyle bağdaşmayan, zıt karakterli bir nitelik taşımaktadır.

Tablo 14: Merkez Bankasından Alınan Krediler (Milyon TL)

Yıllar	Tekel	Kamu Toplamı
1962	—	969
1963	75	1.936
1964	335	2.534
1965	423	2.979
1966	723	3.968
1967	750	4.926
1968	1.210	5.676
1969	1.750	7.140
1970	1.750	8.088
1971	1.750	11.795
1972	1.750	13.705
1973	2.259	14.227
1974	2.270	23.524
1975	2.180	39.431
1976	7.000	68.861
1977	15.150	126.626
1978	21.315	163.525

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 2001, 156.

İkinci ve beşinci maddelerin öngördüğü üzere, Tekel idaresinin tespit olunacak zararları ertesi yıl Maliye Bakanlığı bütçesine konulan tahsisat ile karşılanacağına göre, desteklemenin başlamasından önce Tekel'e bu iş için tahsisat verilmesi söz konusu değildir. Bu durumda, destekleme ile ilgili her türlü mali kaynağın Bakanlar Kurulunca tespit edileceğine amir olan ödemeler ikinci madde kapsamında yapılacaktır. Hâlbuki bu durum anayasada belirtilen, kamu tüzel kişilerinin harcamalarının yıllık bütçelerle yapıldığı hükmüne aykırı olduğu kadar Merkez Bankası kaynaklarına müracaatı da gerekli kılmaktadır (Güven, 1990, 63). Tablo 14'te Tekel tarafından Merkez bankasından alınan krediler cari fiyatlarla

gösterilmiştir. 1963 yılından 1978 yılını kapsayan Tablo 14’te yıldan yıla alım miktarının arttığı da dikkat çekmektedir.

Tütünü destekleme bütünüyle devletin tarımsal destekleme politikasının sonucu olarak Tekel’i içine çekse de sonuçta desteklemede her anlamda muhatap bu kuruluştur. Tekel’in, tüccarın almadığı tütünleri de alması eleştirilen bir konudur. “tütünü son yaprağına kadar alma politikası” devam ettiği sürece kaliteli tütün ve tütün ürünü elde etmenin mümkün olmadığı savunulmaktadır.

Sadece bir işletme olarak kendi kârlılık prensipleri içinde çalıştığında, Tekel’in kendi ihtiyacı kadar tütünü istediği kalitede alması mümkün olacaktır. Ancak, bir taraftan destekleme için devlete aracılık ederken bir taraftan da topladığı vergi ile devlete kaynak yaratması nedeniyle, işletmecisi rolü hep geri planda kalacaktır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 197). Bu nedenle destekleme alımı yapan kuruluşun “Tekel” olmaması gerektiği bu görevin başka bir kuruluşa ya da yeni oluşturulacak bir kuruluşa verilmesi gerektiği de döneme ilişkin vurgulanması gereken bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2. Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu

Bir önceki bölümde değinilen 1938 tarihli 3437 sayılı “Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu” 30 yılı aşkın yürürlükte kalmıştır. Zamanla bu kanunun Türk tütüncülüğünde oluşan gelişmelere ve yeniliklere cevap veremez hale gelmesi ile 1969 yılında 1177 sayılı “Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu” yürürlüğe girmiştir (Tekel, 1986, 19).

Bu kanun, tütün üretimini ekonomik ve ticari konulara göre düzenlemek, milli tütün politikasının koordineli bir biçimde yürütülmesini sağlamak, tütün eksperlerinin eğitimini bir yüksekokul açarak gerçekleştirmek, tütünlerin özelliklerini korumada eski yasada bulunan boşlukları doldurmak ve tütünlerin standardizasyonunda yeni teknik hükümler getirmek amacını taşımaktadır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 162).

Kanunun 1. maddesine göre; “tütün tarımı ve yaprak tütün ticareti bu kanun hükümleri dairesinde serbesttir.” Madde 4’te ise, tütünlerin kalitelerin iyileştirilmesi için üretim alanlarını ve bu alanlardaki üretim miktarını azaltacak her türlü tedbiri almaya ve bu tedbirleri kısmen veya tamamen kaldırmaya “Bakanlıklararası Tütün Kurulu” yetkili kılınmıştır.

Söz konusu yasanın 3. maddesi uyarınca tütün tarımı serbest olan ilçeler de gösterilmiştir. Ayrıca yasanın geçici 1. maddesinde; bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, tütün tarımı serbest olan ilçeler, iç ve dış piyasa koşulları göz önünde bulundurulmak suretiyle yeniden incelenerek, nitelik bakımından iç tüketim veya elverişli tütün yetiştirmeye müsait olmayan yerler hariç bırakılmak suretiyle tütün üretim alanlarının sınırları tespit edilmiştir. Bu tespit işi, Tekel tütün ekseri veya Tekel Enstitüsünden bir teknik elemanın başkanlığında; ilçe tarım teknisyeni ve o yerin ihtiyar kurullarının seçeceği bir ekici üyeden kurulacak kurullar tarafından yapılmıştır.

1177 sayılı kanunun “tütün üretiminin düzenlenmesi” başlıklı 4. maddesinde, tütün üretiminin, ekim alanlarının kısıtlanması yoluyla düzenlenmesi öngörülmüştür. Fakat bu kanun uygulanabilirlik ve ekici açısından yakınmalara neden olabilecek bir maddedir. Çoğu kez tütün ekicilerinin, bir önceki ürünlerini henüz elden çıkarmamış oldukları gerekçesiyle, yeni yılda ne ölçüde ekim yapacaklarını ya da ne kadar tarla kiralayacaklarını bilemeyeceklerini ifade ederek, zamanında bildirimden kaçınmaları olasılığı ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 1997, 63).

1177 sayılı kanunla getirilen diğer önemli bir madde ise, üretilebilecek tütün çeşitlerinin iç ve dış pazar ihtiyaç ve istekleriyle tarımsal zorunluluklar göz önüne tutularak, kanunun yürürlüğe girmesini takiben 2 yıl içinde, Gümrük ve Tekel ve Tarım Bakanlıklarınca saptanması ve gerektiğinde de değiştirilebilmesidir.

15. maddede ise, tütün ekiminin nasıl yapılacağına ilişkin açıklamalar mevcuttur. Ekiciler, dikiminden önce tüzükteki örneğe göre hazırlayacakları “tütün ekim istek kâğıtlarını” tarlasının bulunduğu yer muhtarlığına vermekle yükümlüdür.

Muhtarlar istek kâğıtlarını inceleyip bu kanunun ekiciliğe, tütün dikimine ait hükümlerine ve 4. madde gereğince Bakanlıklar arası Tütün Kurulu tarafından alınan tedbirlere aykırı olmadığını onaylayıp, veriliş tarihinden başlayarak 15 gün içinde o yerin Tekel İdaresi'ne vermek zorundadır.

1177 sayılı kanunda Tekel'in konusu 38. madde ile şu şekilde açıklanmıştır:

- Yurt içinde tüketim için tütün, tömbeki kıymak, sigara yaprak sigarası, ağız ve pipo tütünü ve kıyılmış tütün yapmak ve bunları kutularda veya paketlerde satışa hazırlamak ve satmak,
- Yabancı memleketlerden tömbeki, yaprak sigarası ve tütünü ve diğer tütün mamulâtı ve sigara kâğıdı getirmek devlet tekelindedir. Bu Tekel İdaresi tarafından işletilir.
- Tütün kullananlar kendileri için Tekel İdaresi'nin sattığı tütünlerden ve sigara kâğıdından el ile sigara yapabilir.
- Tüccar yeterliği ve niteliği bulunan özel ve tüzel kişiliklerle, tütün tarım satış kooperatifleri ve bölge birlikleriyle, Türkiye tütün ekicileri genel birliği, yalnız yabancı memleketlere satılmak üzere (ilk maddede sayılan işlevleri yapmak için) Gümrük ve Tekel Bakanlığının izni ile fabrika açabilirler. Kurulacak fabrikaların işletme ihtiyaçları için gerekli tekel maddeleri Tekel İdaresinin kontrolü altında ve ithalat rejimi çerçevesinde diğer ülkelere de ithal edebilmektedir.
- Tekel idaresi kendi fabrikasyon amacını karşılamak amacıyla ekiciden aldığı tütünlerden çıkacak stok fazlası yaprak tütünleri satabileceği gibi, diğer ülkelere tütün mamulâtı ve harmanlanmış yaprak tütün gönderebilmektedir. Tekel idaresi sigara kâğıdını kontrolü altında yurt içinde de yaptırabilmektedir.

Tarım ve Orman Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığında oluşan üç kişilik bakanlar heyetinin yani Bakanlar arası Tütün Kurulu'nun kararlarında "Milli Tütün Komitesi"nin teklif ve dilekleri göz önünde tutulmuştur. Milli Tütün Komitesi'ni oluşturan unsurlar madde 30'da şu şekilde açıklanmıştır: Gümrük ve Tekel, Tarım, Maliye, Dışişleri ve Ticaret Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı, Tekel Genel Müdürlüğü, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü, T.C. Merkez

Bankası Müdürlüğü, T.C. Ziraat Bankası, Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Bölge Birlikleri ve Genel Birliği, Türkiye Tütüncüler Federasyonu, Ziraat Mühendisleri Odası, Yüksek Tütün Ekserleri Okulu, Tütün Ekserleri Sendikası, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Tarım Fakülteleri ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Temsilcileri.

Aynı zamanda bir sonraki madde ile Bakanlar arası Tütün Kurulu'na ve Milli Tütün Komitesine ait işlemler tüzükte belirtilecek esaslar dahilinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından yürütüleceği belirtilmiştir (Tekel, 1975, 12).

1177 sayılı tütün ve tütün tekeli kanunu oldukça uzun, detaylı ve 120 maddeden oluşan bir kanun olup üçte biri cezai maddelerden oluşmaktadır. Bu kanuna göre, oluşturulmuş Tütün Tekeli İdaresi, başta Ege bölgesi olmak üzere Türkiye'deki bütün bölgelerde teşkilatlanmaya başlamıştır (Er, 2001, 46).

Maddeler bazında açıklamada bulunduğumuz 1177 sayılı kanunun tütün üreticileri, üretim anları, üretime yönelik düzenlemeler, tütün alım ve ekspertizine yönelik birçok konu yeniden ele alınarak düzenlenmiş olup Cumhuriyet döneminin en kapsamlı yasası niteliğini taşımaktadır.

Söz konusu yasa ile uzun vadede olumlu ve önemli katkısı olabilecek olanaklar sağlanmak amaç edinmiştir. Bu anlamda, tütün politikasını belirlemeye yönelik olarak, Milli Tütün Komitesi ve Bakanlar arası Tütün Kurulu gibi yeni organlar oluşturulmuştur.

Osmanlı imparatorluğu döneminden 1969 yılında 1177 sayılı yasanın yürürlüğe girmesine kadar geçen sürede yürürlükte olan yasaların hiçbirinde tütün kaçakçılığını ve yasak arazide ekimi önleyen ve bir ölçüde tütün kalitesini korumayı amaçlayan hükümler dışında, tütün üretimini düzenleyen ve milli bir tütün politikası oluşturacak organları belirleyen hükümlere yer verilmemiştir. Ancak 1177 sayılı yasanın, tütün üretiminin ülkenin ekonomik ve ticari gereklerine göre düzenlenmesi için gereksinim duyulan alanlarda üretim miktarını belirli oranlarda azaltacak

önlemlerin alınmasını öngören 4. maddesi ile milli tütün politikasını saptamak, düzenlemek ve tütünle ilgili çalışmalarını koordine etmek amacıyla bir Bakanlar arası Tütün Kurulu ve bu kurula yardımcı nitelikteki Milli Tütün Komitesi'nin oluşturulmasını içeren 29, 30 ve 31. maddeleri uzun süre uygulanamamıştır (Ceylan, 1995, 112).

Tüzüğe göre yılda iki kez toplanması gereken Tütün Komitesi ilk kez 1979 yılında toplanmış olup (Günay, 1982, 54) 1998 yılı itibariyle 23 yılda 12 kez toplanmıştır (Öner, 2003, 135). Bu da bize tütün politikası oluşturmanın uygulamaya geçişteki aksamalar nedeniyle amacına ulaşamadığının göstergesidir.

Döneme ilişkin son olarak 25 Aralık 1969 yılında 1196 sayılı kanundan bahsetmek yerinde olacaktır. Söz konusu kanun ile “Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleriyle Türkiye’de Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği Kanunu” kabul edilerek bölgesel işbirliği, tütün alım satımının bir düzen içinde cereyanı, tütüncülüğün kalkınması ve teşkilatın takviyesi sağlamak amaçlanmıştır (Öner, 2003, 130).

2.3.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim

İncelediğimiz döneminin ilk yıllarının en belirgin özelliği 1961 yılında mahsulün “maviküf” hastalığına uğramasıdır. O zamanki hükümetin ekici piyasalarında çok yüksek bir fiyat uygulaması ve ekicinin uğradığı zararı karşılamaya çalışması, tütün üretimimizi zora sokan bir dönemin başlamasına da neden olmuştur. Fiyatlandırma başlığı altında bu konu ayrıntılı olarak ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır.

1960–1970 dönemi bölgeler itibariyle üretimdeki durum ise; Ege bölgesi üretim artışı % 20; Karadeniz bölgesi üretim azalışı % 25; Marmara bölgesi üretim azalışı % 50; Doğu ve Güneydoğu bölgesinde üretim artışı % 410 olarak gerçekleşmiştir (Mercimek, 2003, 143).

Bazı bölgelerde üretim artışı gözlenirken bazı bölgelerde bunun tersi bir gelişme gözlenmesinin temel nedeni Balkan ülkelerinden Türkiye'ye gelen sözü ettiğimiz maviküf hastalığının Karadeniz ve Marmara bölgelerinde etkili olmasıdır.

1960 yılını takiben, Tablo 15'ten de görüldüğü gibi tütün ekim alanlarının 200.000 hektarı aştığı gözlenmektedir. 1960 yılı ile 1970 yılı arasındaki ekim alanlarında görülen değişim, 10 yıllık dönem dahilinde % 75'tir. Yine aynı yıllar için bu artışın, üretim hacmine yansımadağı hatta 1960 yılı ile 1965 yılları arası üretim hacminde azalma olduğu görülmektedir. Üretim hacmi ve ekim alanı miktarlarındaki bu değişim doğal olarak verim üzerinde de etkili olmuştur.

Tablo 15: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1960–1980)

Yıllar	Ekim Alanı (hektar)	Üretim Hacmi (ton)	Verimlilik (kg / dekar)
1960	189.587	139.343	73
1965	222.062	132.374	59
1970	328.498	149.861	45
1975	241.507	199.935	102
1980	222.997	228.349	102

Kaynak: Cumhuriyet'in 50. Yılında Tekel ve Tekel İstatistik Bültenleri; Güney, 1986, 301

1969 yılı ile 1177 sayılı kanun ve ardından 1975 yılı itibariyle yürürlüğe tütün tekili tüzüğünün girmesi ile 1970–1980 döneminde, incelenilen yılın ilk yarısından farklı olarak, ekim alanlarında azalma söz konusudur. Buna rağmen, ekim alanlarındaki azalış, üretim hacmini etkilememiş ve üretim hacminde artış gözlenmiştir. Bunu verimde yaşanan artış ile açıklanabilir. 1970 yılında 45 kg/dekar olan verim değeri, 1980 yılında % 124 artışla 102 kg/dekara yükselmiştir. Verimin artışı ile birlikte kaliteden ödün söz konusu olacağından 1970–1980 döneminde Türk tütünleri açısından kalitenin düşüşü söz konusudur.

Tekel Genel Müdürlüğü yayınlarından derlenen istatistik bilgilere göre, 1968–1973 döneminde, Türkiye'de tütün mamulleri yıllık tüketim artış hızı, % 5,6 oranında gerçekleşmiştir. Bu hız, 1973–1982 dönemi için, % 5,7'dir. DPT ve 3. ve 4. beş yıllık kalkınma planlarında, üretim ve talep tahminlerine esas alınan rakamlarla

da doğrulanan bu artış hızı, dünyanın gelişmekte olan diğer ülkelerinde, 1960–1970 döneminde % 3,4 ve gelişmiş ülkelerde ise % 1,6 dolayındadır (Aral, 1986, 169).

Dünya tütün üretimine bakılacak olursa 1959 yılında 4.000.000 ton olan üretim hacmi 1976 yılında 5.404.000 tona yükselmiştir. 1961–1965 yılları ortalaması 254 milyon kilo olan Batı Avrupa tütün üretimi, 1975 yılında % 12’lik bir artışla 280 milyon kilo olurken, Güney Amerika’da üretim aynı süre içinde % 42, Asya’da ise, % 34 artmıştır (Umur, 1978, 14).

2.3.4. Stoklar

Tekel’in destekleme alımları yapma zorunluluğu, Tekel’i büyük ölçüde tütün üreticisi ile karşı karşıya getirmiştir. 1969 yılı itibariyle tütün ekim sahalarının sınırlandırılmış olmasına rağmen, Tekel’in destekleme alımları tütün üretimini daha fazla teşvik etmiştir. Yurtiçi tütün mamullerinin tüketimi ancak belli artışlar kaydettiği, üretim fazlasının ihraç edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmakta fakat ihracat dahi eldeki üretim fazlası ürün stoklarının eritilmesini sağlamamaktadır. Üretimin fazla olduğu yıllarda ürünün stok edilmesi hem güç hem de masraflı olmuştur. Bu durum Tekel’i gerek finansman, gerekse ihracat bakımından çok güç durumlara sokmuştur (Tekin, 1973, 111–112).

1970–1980 yılları arasında stok sorunu ortaya çıkmıştır. 1969–1970 döneminden 1979–1980 dönemi arası stok durumuna yönelik rakamlar Tablo 16’da belirtilmiştir. Tabloda dikkati çeken 1973 yılı ile 1977 yılları arasında stok miktarlarında görülen kayda değer düşüşlerdir. Bu düşüşün nedeni olarak ihracatın o dönemlerde artış göstermesi ve bilhassa geçmiş yıllardan kalan stokların tasfiye amaçlı kullanılması olarak görülebilir.

1977 yılı sonrası ihraç döneminde fiyatların alıcı ülkelere yüksek gelmesi nedeniyle tütün ihracatı oldukça azalmıştır. Bu nedenle stok artışı tekrar eski seyrine dönerek 200.000 tonu aşmıştır (Tarım, 1984, 84). 196 sayılı yasa gereği Tekel Genel

Müdürlüğünün destekleme alımı yapma zorunluluğu stok birikimini artıran bir diğer etmen olarak görülebilir.

Tablo 16: 1969–1980 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu

Dönemler	Tekel	Tüccar	Toplam
1965–1966	62.302	88.248	150.549
1966–1967	75.419	70.669	146.088
1967–1968	85.400	74.467	159.867
1968–1969	126.002	73.501	199.503
1969–1970	147.160	60.726	207.886
1970–1971	160.640	51.544	212.184
1971–1972	139.942	62.787	202.729
1972–1973	122.125	59.433	181.558
1973–1974	16.962	81.401	98.363
1974–1975	18.997	46.205	65.202
1975–1976	29.644	64.848	84.492
1976–1977	58.566	41.171	99.737
1977–1978	205.636	31.087	236.723
1978–1979	250.974	47.766	298.740
1979–1980	273.823	50.305	324.128

Kaynak: Güven, 1990, 75; Özçam, 1986, 197.

Ayrıca, 1970–1980 döneminde tütün ekim alanlarında ilk kez bir gerileme ile karşılaşmıştır. Ancak üretim miktarı, verim artışı nedeniyle artış göstermiştir. Bu durum, tütün ekiminin yamaç ve kır araziden taban araziye kayması ile açıklanmaktadır. 1177 sayılı yasa ile ekim alanlarının belirlenmesi ve sınırlandırılması hükümetlere tanınmış olmakla birlikte, üretim alanlarının yamaç araziden taban araziye kayması önlenememiştir (Ceylan, 1995, 134). Bu durumda üretimi yapılan tütünlerin uygun nitelikte olanlarının yani kalite bakımından iyi özellik taşıyanlarının ihracata konu olabileceği düşünülürse geriye kalanlar ya stoklanacaktır ya da düşük kaliteli sigara oluşumuna sebep olacaktır.

Destekleme alımları yoluyla alımı yapılan ve yüksek fiyat ödenen tütünlerin atıl kalarak stok olarak bekletilmesi ülke ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Üretim sürecinden geçmeyen bir hammadde için ödenen ücret, emisyon hacminin dolaylı olarak artması anlamını da taşımaktadır (Ceylan, 1995, 130–131).

ABD'nin stok politikasına bakılırsa; 1971–1976 yıllarını kapsayan 6 yıllık devrede, ithal malı sigaralık tütünler içinde 1971'de % 94.38'lik bir pay taşıyan Oriental tütünler 1976'da % 62.62'ye düşmüş, ithal malı Flue-cured tütünler % 3.99'dan % 15.62'ye, ithal malı Burley tütünleri ise % 1.63'ten % 21.76'a ulaşmıştır.

Aynı devrede genel stok miktarında % 3'lük bir artışa mukabil, Oriental tütün stokları %17, ithal malı Flue-cured stokları % 5.98, ithal malı Burley stokları % 22.42 oranında artmış, yerli tütün stoklarında ise % 4'lük bir azalma kaydedilmiştir. ABD stok politikasının gösterdiği bu değişimin en önemli nedeni Oriental tütünlerin fiyatlarında kaydedilen artışlara karşı adı geçen tiplerin ucuzluğudur (Gür, 1977, 6).

2.3.5. İstihdam ve Tütün Sanayi

İncelenilen dönem itibariyle ekici sayısı 1976 yılına kadar 536 bine kadar yükselmiştir. Her ailenin 4 veya 5 kişiden oluştuğu varsayımı sürdürülürse, 2 ile 2,5 milyon insanımızın bu işle uğraştığı sonucuna varılır. Tütün tarımı ile uğraşan bu nüfusun yanında memur, işçi, tüccar ve ihracatçı gibi diğer insan gücü de hesaba katılırsa, bu iş kapasitesinin daha da yüksek olduğu görülür.

Tablo 17: 1960–1980 Dönemi Türkiye'de Köy ve Ekici Sayısı

Yıllar	Köy Sayısı	Ekici Sayısı
1960	5.723	298.499
1965	6.872	379.030
1970	5.725	342.243
1976	6.228	536.699
1980	5.599	455.002

Kaynak: Mercimek, 1986, 154.

1960–1970 döneminde tütün ekimi yapan aile sayısı, incelediğimiz bir önceki dönem olan 1938–1960 dönemine göre yaklaşık % 50 oranında artış göstermiştir. Bunun nedeni uygulanan fiyat politikalarında ve 196 sayılı kanunla birlikte tarım alanlarındaki artışta bulunabilir.

İncelediğimiz dönemin ikinci yarısı olan 1970–1980 döneminde ise piyasa koşullarına nazaran destekleme fiyatlarının yüksek olması dikkat çekicidir. Tablo 17’de de görüleceği gibi, ortalama olarak 450.000 aile tütün tarımı ile uğraşmakta olup bu rakamın 1976 yılında 500.000 aileyi de aştığı görülmektedir.

Tütün fiyatları 1979 yılında yaklaşık 10 kat artarken aynı yıla ait Gıda Maddeleri endeks sayısı yaklaşık 8,8 kat artmıştır. Tütün ekimi yapan aile başına düşen tütün ekilen arazi genişliği de 6,8 dekara yükselmiştir (Ceylan, 1995, 132).

Tütün sanayinin durumuna bakılacak olursa; 1960 yılını izleyen yıllar sigara sanayinde ve Türk tütün mamulleri açısından yeni bir dönem olmuştur diyebiliriz. Bu dönemde bir taraftan filtreli sigara üretim ve tüketimi artarken, diğer taraftan sigara sanayinde teknik değişiklikler giderek hızlanmıştır (Özyıldırım, 1986, 326).

Zaman zaman yaprak tütün fiyatlarının yüksekliği ve sağlık faktörü ile ilgili olarak tütün imalatı ve sigaralarda daha az tütün kullanma teknikleri geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sigara tütününü türlerinin talebi, filtrenin yaygınlık kazanması ile değişmiş, eski yıllardaki harmanları teşkil eden tütünlere sadık kalınması prensibi yavaş yavaş geçersiz bir hale gelmeye başlamıştır (Umur, 1978, 16).

Tekel’in kendi harman ihtiyacını karşılamak ve ayrıca desteklemek amacıyla satın almak zorunda kaldığı tütünlerin ambarlama ve depolanması önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, bu durum yeni önlemleri zorunlu kılmıştır. Ülkemizde Tekel ve tüccarlara ait depo kapasitesi, söz konusu rekoltenin ambarlama, bakım ve muhafazası için, yetersizdir. Bu nedenle depo olabilecek nitelikte bulunabilecek yeni binaların kiralanması yanında, geçici yaprak tütün depoları inşaları öngörülmüştür (Tekel Haber Bülteni, 1977, 23).

Türkiye’de 1963 yılından itibaren başlayan I. Beş yıllık kalkınma planı dönemi ile birlikte Maltepe (Cevizli) sigara fabrikasının kuruluşunun tamamlanması ele alınmış ve bu fabrika 1969 yılında işlemeye açılmıştır. Sigara ihtiyacının

karşılanması amacıyla 1969 yılında İstanbul Sigara, 1976 yılında Adana Sigara, 1978 yılında Malatya Sigara fabrikaları yenilenerek devreye sokulmuştur (Özyıldırım, 1986, 327).

Yeni fabrikaların işletmeye alınması ve hâlihazırdakilerin de yeni makine ve teçhizat eklenerek üretime devam etmesi sonucu dönemin ihtiyaçlarını karşılamak üzere filtreli sigara üretimi 1970 yılı sonrası hız kazanmıştır. Fakat mevcut kapasitenin yetersiz kalması ve üretimin, talebi, özellikle 1977 yılından itibaren karşılayamaması, Türk tütün sanayisi açısından ilginç gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

Bunlardan ilki, 1977 yılından itibaren ve özellikle 1978 yılında filtreli sigara üretiminin talep karşısında % 20'ye varan oranlarda yetersiz kalması sonucu, dış ülkelerde fason imalat yoluna gidilmesidir. Bu üretimde Türkiye'den gönderilen tütünler ile, Yugoslavya ve Bulgaristan gibi aynı zamanda uluslararası alanda şark tipi tütün piyasalarında rakip konumunda olan ülkelere yerli markalı sigaralar imal ettirilmiştir (DPT, 2000, 8; Ceylan, 1995, 123).

1970–1980 döneminde sigara üretiminin talebi karşılayamaması ve yerli sigaralarda kalite düşüklüğü Türkiye'ye kaçak sigara girişini de başlatmış ve giderek de arttırmıştır. Sayılan nedenlerin yanısıra özenti, gösteriş ve yüksek gelir grubunda bulunduğunu yansıtmaya gibi sosyo-psikolojik etkenler yabancı sigara tüketimini arttıran faktörler olmuştur (Ceylan, 1995, 124).

2.3.6. Fiyatlandırma

Tekel idaresi, önceki bölümde değinildiği üzere 196 sayılı kanun ve ardından 1177 sayılı kanunun, ona verdiği görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bu görevlerden biri olarak 1960'lı yıllara damgasını vuran en dikkat çekici gelişme destekleme alımı ve onun etkileri olmuştur. Tekel bu görevi yerine getirirken, ekici açısından maliyeti, ihracat açısından da dış fiyatlar dengesini sağlamak durumundadır. Ancak, bu husus her zaman en uygun şekilde tesis edilememiştir.

Tekel bir kurum olarak yurt içi fiyat seviyesini tespit ederken günün ekonomik koşullarına göre hareket etmek zorundadır. Bu koşullar içinde; maliyetler, fiyat endeksleri, cari ihracat fiyatları ve olanakları, dünya ve rakip ülkelerin tütün üretim, tüketim ve stok seviyeleri gibi unsurlar bulunmaktadır (Tekeş, 1978, 103; Yılmaz, 1997, 68–69).

Bu sayılan unsurlar aynı zamanda dengenin zorluğu yanısıra herhangi bir sapmanın ki bu ileriye yönelik tahmin yapmanın zorluğu bakımından rahatlıkla söz konusu olabilecektir, ekici, tüccar veya ihracatçı aleyhinde gelişme göstereceği sonucuna da ulaştırmaktadır. Bu nedendir ki destekleme alımlarında Tekel'in fonksiyonu o dönemin en çok tartışılan konusunu teşkil etmiştir. "Tütün Destekleme Politikasında Tekel'in Rolü" başlıklı bölümde de değinildiği gibi, bu fonksiyonu ile Tekel'in monopol olarak amaçları birbiriyle uyuşmamaktadır.

Fiyatlar, başfiyat sistemine göre belirlenmektedir. Piyasalar açılmadan önce Tekel başfiyat ilan ederek piyasada tütün alımını başlatır. Özel sektör başfiyata bağlı kalmayarak iyi tütünlerde Tekel'in başfiyatının üzerine çıkabilmektedir. Türkiye'de uygulama, tütün üreticilerinin tütünlerini özel sektöre Tekel'in üzerinde fiyat aldıklarında, sattıkları görülür. Başfiyat, özel sektör için yol gösterici bir fiyat olmaktadır. Tüccar satın alacağı kaliteli tütünlerde üreticiye bu fiyatı temel alarak teklifte bulunur ve pazarlık unsuru olarak kullanır. Bu sebeptendir ki özel sektör başfiyatın çok fazla olmasını istemez. Başfiyat uygulamasına, 1984 yılına kadar devam edilmiştir (Sapan, 1997, 142).

Döneme ilişkin önemli konulardan bir diğeri 1962 yılında mahsulün maviküf nedeniyle uğradığı büyük zarar sonucu o zamanki hükümetin ekici piyasasında çok yüksek bir fiyat politikası uygulaması ve ekicinin uğradığı zararı karşılamaya çalışmasıdır. Ürünü tamamen zarar gören ekicinin eline hiçbir şey geçmemiş, maviküfün etkili olmadığı yerlerde ise, üretici bir yıl öncesine göre % 60 civarında fazla bir gelir elde etmiştir (Umur, 1978, 19; Mercimek, 2003, 143).

İhraç fiyatına akseden bu fiyat yüksekliği, bir yandan o yıl zaten az olan ürünün büyük bir kısmının ihraç edilmemesine ve diğer yandan ertesi yıllarda ürünün birden artmasına yol açmıştır. Neticede, 1970'lere kadar büyük bir stok birikimi olmuş ve bu stoklar son derece ucuz bir fiyatla satılana kadar her ihracat sezonunda alıcıların baskı unsuru olarak kullandıkları bir faktör olmuştur (Umur, 1978, 19).

Tablo 18: Ekici Tütün Piyasalarında Oluşan Ortalama Alım Fiyatları

Ürün Yılları	EGE		MARMARA		KARADENİZ		DOĞU VE GÜNEYDOĞU	
	Tekel TL	Tüccar TL	Tekel TL	Tüccar TL	Tekel TL	Tüccar TL	Tekel TL	Tüccar TL
1968	8.46	7.39	8.00	7.57	9.49	6.98	7.74	—
1969	8.20	6.99	10.04	9.36	11.68	10.77	8.19	—
1970	11.12	10.14	11.19	12.08	13.08	13.57	9.37	—
1971	11.63	9.92	11.98	11.63	13.34	13.69	9.35	—
1972	12.58	13.50	14.30	17.37	15.59	16.79	11.01	—
1973	21.80	20.80	27.46	32.56	26.99	31.55	19.98	—
1974	28.64	30.07	35.13	37.53	36.82	37.57	26.62	—
1975	36.89	39.25	42.43	49.59	45.37	47.49	36.19	—
1976	42.46	39.16	44.48	49.02	49.22	48.52	40.57	—
1977	48.76	50.13	54.33	58.86	58.48	58.63	48.49	—
1978	58.56	62.65	63.42	73.43	68.14	75.76	57.75	—
1979	102.90	117.03	116.98	144.00	129.13	149.00	104.81	—
1980	140.39	152.41	167.90	175.74	175.95	184.10	134.55	—

Kaynak: Güven, 1990, 74.

1960–1969 yıllarını kapsayan dönemde fiyatların genel durumu, Tekel'in tüccar fiyatlarından daha yüksek fiyat vermesi ile sonuçlanmış olup bunun bir önceki dönemde de bahsedildiği üzere, destekleme alımları öncesindeki durumun tersine, piyasa koşullarında belirlenen fiyatlardan ve daha kaliteli tütün alma politikası güdüldüğünden dolayı oluştuğu söylenemez. Fiyat ile kalite arasında bu dönem için pozitif ilişkiden söz edilemeyeşinin bir diğer nedeni fiyatların hükümet etkisi altında belirleniyor olmasında aranabilir. Bu koşullar altında girilen 1970'li yıllarda ise, tütün fiyatının daha hızlı arttığından söz edilebilir. Tablo 18'den de izlenebileceği gibi 1968, 1969, 1971 yılları haricindeki yıllar tüccar alım fiyatları Tekel alım fiyatlarının üzerinde olmuştur.

Ayrıca, iç tüketim ve ihracat göz önüne alınarak yapılan hesaplara göre, 170–180 milyon kilo civarında olması gereken üretim 1974’te 203, 1975’te 200 ve 1976’da 315 milyon kilo olunca, iki yıl içinde tekrar büyük bir stok tehlikesi meydana gelmiştir. Bu durumda ekici piyasasında ortalama fiyat da 1971’deki 11 lira 18 kuruştan, 1975’de 39 lira 37 kuruşa yükselmiştir (Umur, 1978, 19).

1970–1980 döneminde destekleme fiyatlarının yıllara göre farklı belirlenmesini gerektirecek herhangi bir üretim ve fiyat sorunu ile karşılaşmamıştır. Ancak söz konusu dönemde 10 yıl içinde 12 ayrı hükümetin kurulmuş olması, destekleme politikası ve tütün fiyatlarındaki tutarsız uygulamaların gerekçesi olarak gösterilebilir (Ceylan, 1995, 119).

2.3.7. Dış Ticaret Olanakları

1980 öncesi Türkiye’nin toplam ihracatının büyük bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmuştur. İhracatta tarımın payı, madencilik ve sanayi ürünleri ile karşılaştırılırsa, 1968’de % 81,5, 1975 yılı itibarıyla de % 56,6 olarak egemen seyrini 1980 yılına dek sürdürmüştür. 1980 sonrası ihracatta en büyük pay sanayi ürünlerine kayacaktır (İncekara, 1984, 79).

İhracat üzerinde; başta fiyatlar olmak üzere, sigara içim zevkinin değişmesi, sağlık açısından etkilerinin vurgulanması ve tarımsal üretim için son derece önemli olan hava koşullarının durumunun değişmesi gibi birçok etmen etkilidir. Tüm bu etmenler Türk tütünleri üzerinde de etkili olmuştur.

Tütün bir ihraç malı olduğuna göre, iç fiyatların hiçbir zaman dünya fiyatlarının üzerinde olmaması ve fiyat yüksekliği nedeniyle ihracatın güçleşmemesi gerekir (Tekin, 1973, 112).

Kaliteli tütün fiyatının sürekli yükselmesi ise, üretim masraflarının yükselişi, güdümlü fiyat politikasının iyi işlemeyişi ile ilgilidir. Örneğin, 1962 yılında serbest pazarlara yapılan tütün ihracatının ortalama ihraç fiyatı kiloda 109 sent olarak

hesaplandığı halde, 1963'te 145 sente yükselmiştir. Aynı zamanda düşük kaliteli tütün üretimindeki artış, bizi tütün ihracatı bakımından ikili anlaşmalar şeklinde ve özellikle Demirperde ülkelerine doğru itmektedir. Bu ülkelere yapılan ihracat fiyatı düşük kalmakta, fakat ihracat hacmi giderek artmaktadır. Nitekim 1962 yılında serbest dövizli ülkelere yapılan satışların ortalama ihracat fiyatı kiloda 109 sent olduğu halde, kliring anlaşmalı ülkeler için bu fiyat 93 sentte kalmıştır (Cillov, 1965, 28–29).

Tablo 19'dan da izlenebileceği gibi, tütünün Türkiye'nin toplam ihracat gelirleri içindeki payı 1960 yılında % 20 iken bu oran 1980'de % 8'e gerilemiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin toplam ihracat gelirlerinin artış hızının tütün ihracatından daha fazla olması olarak yorumlanabilir.

1961–1969 döneminde Türkiye'de üretilen toplam tütün miktarının yaklaşık yarısı ihracata konu olmuştur (Ceylan, 1995, 104). 1970–1980 döneminde ise tütün miktarının yaklaşık üçte biri ihracata konu olmuştur.

Tablo 19: Seçilen Yıllar İtibariyle Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı

Yıllar	Tütün ihracat miktarı (bin ton)	Tütün ihracat değeri (milyon. TL)	Toplam ihracata oranı (%)
1960	63	572.6	20.0
1965	84	87	19.0
1970	74	78.3	13.3
1972	124	130.8	14.8
1974	112	204.4	13.3
1975	66	183.2	13.1
1980	83	233.7	8.0

Kaynak: Tekeş, 1978, 106; Ceylan, 1995, 98 ve 120.

Söz konusu dönemde Türk tütünlerini en büyük alıcısı ABD'dir. İkinci sırada A.E.T. yer almakta, bunu anlaşmalı ülkeler (Eski Rusya, Eski Çekoslovakya, Eski Almanya, Polonya), anlaşmasız ülkeler (Japonya, Güney Kore, Tayland vs.) ve

diğerleri (İsveç, İspanya, Portekiz) takip etmektedir (Özgener, 1978, 168–169; Tekin, 1973, 130–131; Cillov, 1965,27).

2.3.8. Tütün ve Vergi

Ülkemizde devlet gelirleri arasında dolaylı vergilerin payı 1960'lı yılların ilk çeyreğinde % 60–67 arasındadır. Nitekim 1960'da 3.498 milyon dolarlık (% 61,7) dolaylı vergi hâsılatı olduğu halde, 1963'te bu rakam 5.678 milyon (% 67,4) liraya yükselmiştir. Bu hâsılat içinde Tekel'in payı daima büyük olmuştur. Tekel'in 1963 yılında tütün satışlarından, savunma vergisi dahil gelirleri 1.072 milyon liradır (Cillov, 1965, 19).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1970 yılında milli gelirin yarıya yakın kısmının tarım kesiminden kazanıldığı söylenebilir. Keza, 1970 yılında cari fiyatlarla hesaplanmış safi milli gelir, 129.866 milyon lira iken, bunun 34.642 milyon liralık kısmı (% 32) tarımdan elde edilmiştir (Tekin, 1973, 127).

Tablo 20'de planlı dönemde Tekel'in hazineye katkısı gösterilmiştir. Tabloda dikkati çeken safi tekeli gelirin 1970 yılı sonrası anlamını yitirmesidir. Bu dönem için daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, Tekel'in destekleme alımlarının artışı ve verilen fiyatın tüccar fiyatının üzerinde olduğu yıllardır. 1970 yılının ikinci yarısından itibaren fiyat artışları yaşanması ile vergi gelirleri de bundan etkilenmiş o da artışa geçmiştir.

Tablo 20: 1965–1980 Dönemi Tekel'in Hazineye Katkısı (Milyon TL)

Yıllar	Safi Tekel Katkısı	Alınan Vergiler	Hazineye Toplam Katkı	Toplam Hazine Gelirleri	Hazine Gelirlerinde Tekelin Payı (%)
1965	485	528	1.013	13.588	7.46
1970	76	1.994	2.070	33.120	6.25
1975	—	6.787	6.787	112.828	6.02
1980	—	29.142	29.142	942.641	3.09

Kaynak: Doğruel ve Doğruel, 2000, 184.

Tekel maddelerinin gider vergileri kapsamına alınmasıyla vergi gelirlerinin artan oranlı olduğu anlaşılmaktadır. 1969 yılı itibariyle alınan vergi gelirleri yaklaşık olarak sigara satış fiyatının % 60'ı civarındadır (Tekin, 1973, 151).

Ayrıca 1970 yılından itibaren tüm AET üyesi ülkelerde “muamele vergisi”nin, KDV olarak uygulanması kararlaştırılıp yürürlüğe konulmuştur (Tekin, 1973, 151).

2.4. TEKEL’İN PİYASAYA AÇILMASI İLE BAŞLAYAN DÖNEM (1980–1990)

Döneme damgasını vuran en önemli gelişme, 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Bu kararlar tarım ürünleri üzerinde, devlet müdahalesinin azalması ve destekleme kapsamındaki ürünlerin sayısında azaltmaya gidilmesi, mali tekelin tütün ve çayda kalkması olarak özetlenebilir. Tarım ürünleri ithalatının yapılabilmesi ise, dış ticaret bakımından kayda değer bir gelişmedir.

24 Ocak 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikalarının belirleyici özelliği; ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek “yol gösterici” olmalarıdır. Her mal ve hizmet için, arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar, tüm ekonomik işlemlerde geçerli olmalıdır. Bu yöntemle oluşacak olan fiyatlar, tüketim yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek ve en karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Denge fiyatından sapmaları uzun dönemde piyasa kendisi düzeltecektir. Bu anlayışa göre, özel girişimciliğe dayalı ekonomilerde fiyatların, arz ve talebe göre belirlenmesi kuraldır. Hükümetin temel görevi ise, para sunumunu ve kamu harcamalarını, arz fazlası olmayacak şekilde ayarlamaktır (Kepenek ve Yentürk, 2001, 197).

Bu döneme ilişkin olarak Tekel'in yeniden organize oluşu ve bunun nedenleri incelendikten sonra daha önceki bölümlerde de incelediğimiz başlıklar çerçevesinde tütünün analizi 1980–1990 dönemine ilişkin olarak ele alınacaktır.

2.4.1. Tekel Genel Müdürlüğü'nün Reorganizasyonu

Türk tütün politikası açısından 1983 yılı Tekel'e yönelik yeniden yapılanmanın gerçekleştiği ve kurumun Kamu İktisadi kuruluşu haline geldiği bir yıl olduğu için önemlidir. İncelenilen 1980–1990 dönemi tütün açısından önemli değişimlere tanık olacak bir dönemdir.

21 Mayıs 1941 tarihli ve 4036 sayılı yasa ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlı katma bütçeli döner sermayeli bir devlet müessesesi şeklinde görev yapan Tekel Genel Müdürlüğü, 11 Nisan 1983 gün ve 60 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 'Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü' adıyla Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) şekline dönüştürülerek Maliye ve Gümrük Bakanlığı ile ilgili kılınmıştır. Tüzel kişiliği haiz, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir KİK hüviyetine dönüştürülmüştür (Tekel Genelgesi, 1984).

Bu noktada İktisadi Devlet Teşekkülü ve Kamu İktisadi Kuruluşu kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

- İktisadi Devlet Teşekkülü; sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan Kamu İktisadi teşebbüsüdür.
- Kamu İktisadi Kuruluşu; sermayesinin tamamı devlete ait olan, tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretilmek üzere kurulan, kamu hizmeti niteliği ağır basan Kamu İktisadi Teşebbüsü'dür (Buran, 1991, 2).

Böylece 1660 ve 4036 sayılı kanun hükümlerine göre katma bütçeli, döner sermayeli bir devlet müessesesi olarak faaliyette bulunurken, 1983'te Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü adı ile KİK haline gelmiştir.

Tekel Genel Müdürlüğü'nün KİK haline getirilmesinde amaç, ekonomik ve sosyal gerekler ve verimlilik ilkeleri esas alınmak sureti ile özerk bir tarzda ve ekonominin kurallarına uygun olarak yönetilmesini sağlamak, ulusal ekonomi ile uyum içinde çalışarak sermaye birikimine yardım etmek ve bu suretle daha fazla yatırım kaynağı ve dolayısıyla istihdam olanağı yaratmak, konusuna giren mal ve hizmetleri ticari gereklere ve ulusal ekonomimize uygun biçimde üretmek, satın almak, satmak ve kuruluşa ait sermayenin gelişmesi için çalışmalarda bulunmaktır (Tekel, 1986, 27; Güngör, 1991, 47).

1986 yılı itibariyle Genel Müdürlük, 5 işletmeden oluşmuştur.

- Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi,
- Tekel Sigara Sanayi İşletmeleri Müessesesi,
- İspirto ve ispirotolu içkiler İşletmeleri,
- Tuz İşletmeleri,
- Tekel Ürünleri Dağıtım İşletmesi (Ceylan, 1995, 139).

Yapılanma sürecine giren Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün, Bakanlar Kurulu'nun 18 Şubat 1987 tarih ve 87/11524 sayılı kararı ile “Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü” adı ile yeniden kurulması kararlaştırılmıştır. Kısa adı tek el olan kuruluşun sermayesi 200 milyara yükselmiştir. Ayrıca 196 sayılı kanuna dayanarak yaprak tütün destekleme alımı için Tekel'e tahsis edilen fonu da kullanmaktadır (Tanrıverdi, 1991, 222).

Yaprak tütün ile ilgili faaliyetler yaprak tütün işletmeleri ve ticaret müessesesi tarafından yürütülmektedir. Müessese, Yönetim kurulunun 11 Aralık 1986 tarih ve 1400 sayılı kararı ile tütün ve sigara işletmeleri Müessesesinin, iki ayrı müessese haline dönüştürülmesine binaen kurulmuştur. Kuruluşun amacı 1988 yılı tütün dergisinde belirtildiği üzere, 233 sayılı KHK ile Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne verilen görevlerden 1177 sayılı tütün ve tütün tekeli kanunu uyarınca; tütün üretimini tohumdan itibaren izlemek, iç tüketim, ihracat ve stok yapısına göre yaprak tütün üretiminin planlamasını yapmak, yaprak

tütünlerin alım programlarını tespit etmek, uygulamak, satın alınacak tütünlerin standart ve siparişine göre işlenmesini, bakımlarını ve içten veya dıştan satımını ekonomik kurallara göre yapmak olarak belirtilmiştir (DPT, 1990, 6).

Tütün ile ilgili araştırma çalışmaları ise, Araştırma, Planlama, Koordinasyon Daire Başkanlığı'na bağlı Tekel Enstitülerinde yürütülmektedir. Ayrıca Genel Müdürlük Organizasyon yapısı içindeki Araştırma, Planlama, Koordinasyon, Elektronik Bilgi İşlem, İnşaat, Ticaret, Personel ve Mali İşler ve Muhasebe Daire Başkanlıkları genel olarak sektör bütünü içinde görev yapmaktadır (DPT, 1990, 6).

2.4.1.1. Çıkarılan Yasalar, Yapılan Düzenlemeler ve Etkileri

1969 yılında çıkarılan 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli yasasında, yapılan değişiklikler neticesinde yeni esaslar getirilerek 13 Mart 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2427 sayılı yasa ile alan kısıtlaması yanısıra miktar kısıtlaması da yapılmıştır (Günay, 1982, 54).

1980 sonrası ekonomik yapının, tütün sanayinin özünü teşkil eden 1177 sayılı yasa ile uyumu amacıyla harekete geçilmiştir. Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, tütün politikası ve tütün ekonomisinde birtakım düzenlemeler zaruri hale gelmiştir. Belli başlı nedenlere değinilirse bunların belki de başında sigara kaçakçılığının artışı gelmektedir. Sigara kaçakçılığının artışı ve harmanlanmış tip sigaralara olan talebin artması ile Tekel talep karşılamakta yetersiz kalmıştır. Yeni yatırımlar için gerekli finansmanın yüksek oluşu devletin iç piyasada etkinliğini azaltması sonucunu, 24 Ocak kararlarına da paralel olarak ortaya çıkartmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Tekel'in destekleme mekanizması nedeniyle ortaya çıkan üretim artışı ve kalite üzerinde düşüş etkisi aynı zamanda stok artışı gibi bir yükü de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda bu etki daha belirgin olarak görülmüştür. Tekel'in bir ticari müessese olarak iktisadi devlet teşekkülü olması ile ters düşen bu durum, 1983 yılı itibariyle, Tekel'in reorganizasyonu ile

KİK haline dönüştürülmesi neticesinde düzetilmiştir. Fakat üretime yönelik sorunu ortadan kaldırmak için bir dizi düzenleme veya yenilik mecburi hale gelmiştir.

28 Mayıs 1986 tarihinde kabul edilip 3 Haziran 1986 gün ve 19126 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 3291 sayılı yasa, hem yeni hükümler, hem de 1177 sayılı kanunun 5 maddesini değiştiren hükümler içermektedir. Söz konusu yasanın 17. maddesi uyarınca “tütün ve tütün mamullerinin üretimi, ithalatı ve satışı ile ekici tütünlerinin borsalarda veya yazılı sözleşme yapılarak satılabilmesine ilişkin usul ve esaslar ve üretilen tütün mamullerinde kullanılan tütün cinslerine göre fon alınması ve bu fonun kullanımına ilişkin usul ve esaslar Bakanlar Kurulu’nca tespit edilir” hükmüne yer verilmiştir.

3291 sayılı yasa ile 1177 sayılı yasanın 5 maddesi kaldırılmıştır. Bunlar 20, 21, 38, 41 ve 43. maddelerdir (Tekel, 1986, 21). Eski 38. madde tütün sanayi ile ilgili hükümler taşımaktadır. Bu maddenin değişimi ile Tekel yerli ve yabancı sermaye ile ortaklık kurabilecek olup sigara ve tütün sanayinde tekelleştirilmiştir. Tekel’in dünya ile entegre olması amacıyla ithalata izin verilmesi, hem iç talebin karşılanması hem de kamu harcamalarının azalması anlamına gelmektedir. Devlet tekelinin kaldırılması 24 Ocak kararlarının tütün politikasına etkisi olarak da nitelendirilebilir.

Söz konusu madde ile yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin Tekel idaresi ile ortak olarak yurt içinde tütün mamulleri üretmeleri serbest bırakılmıştır. Kurulan fabrikaların ürettiği mamullerin yurt içinde satışı sadece Tekel idaresi tarafından yapılması hükmü yer almıştır (Tekel, 1986, 23).

20. ve 21. maddeler ekici tütünlerinin alımına ilişki konuları kapsamaktadır. Yapılan yeni düzelemeye göre, tütün alım ve satımının piyasa açılış tarihi ile sınırlandırılmasına son verilerek, yazılı sözleşmeler ile istenen zamanda satış olanağı sağlanmıştır. Önceki dönemlerde ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve ekicilerin yakınmaları, bu düzenleme ile son bulmuştur (Ceylan, 1995, 142).

41. madde bayilerin kontrolü, 43. madde sigara kâğıdı ile ilgili hususları kapsamaktadır. Yapılan değişikliklerle satıcıların denetlenmesi sırasında satışın durdurulması önlenerek çeşitli istismarlarla ve piyasada mamul sıkıntısına yol açan bir uygulamaya böylece son verilmiştir. Sigara kâğıdı ile ilgili düzenlemelerle de sigara kâğıdı üretim ve ithali üzerindeki kısıtlayıcı hükümler kaldırılmıştır.

20 Ağustos 1986 tarihli Resmi Gazete’de 86/10911 karar sayısı ile yer alan Bakanlar Kurulu kararı ile 3291 sayılı yasa ile yapılan değişikliklere açıklık getirilmek üzere özellikle yaprak tütün, tütün mamullerinin üretimi, satışı ve ithalatı, fon alınması ve bu fonun kaldırılmasına dair usul ve esaslar belirtilmiştir (Tekel, 1986, 23–24). Alınan kararlar kısaca özetlenirse;

2. madde tütün üretiminin düzenlenmesini öngörerek, tütün üretiminin ekonomik ve ticari ihtiyaçlara göre düzenlenebilmesi, tütün kalitesinin yükseltilebilmesi için üretim alanlarını kısıtlayarak, miktarlarını azaltacak önlemler almaya bunları kısmen ya da tamamen kaldırmaya Bakanlıklar arası tütün kurulu yetkili kılınmıştır (Tekel, 1986, 24; Ceylan, 1995,144; Yılmaz, 1997, 105).

4. madde ise, tütün alımı ve tütün borsaları ile ilgilidir. Tütünü denk hale getiren üreticilerin, bu tütünlerini tütün borsalarında satabilecekleri gibi, yazılı sözleşme yapmak suretiyle borsa dışında da satabileceklerdir. Tütün borsaları 5590 sayılı kanun hükümlerine tabi olup bu borsalar Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nca Maliye ve Gümrük Bakanlığı’nın görüşü alınarak teşkil edilmekte olup borsa dışında alım sadece Maliye ve Gümrük Bakanlığı’nca tespit olunmaktadır (Tekel, 1986, 25).

5. maddede tütün mamullerinin üretimi, satışı ve ithalatı ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Tütün mamulleri üretim izni olanlar, ihtiyaçları olan yaprak tütünü borsadan veya üreticiden doğrudan alabilecekleri gibi, Maliye ve Gümrük Bakanlığının izni ile yaprak, işlenmiş veya kıyılmış tütün olarak yurt ışıdan da ithal edebilecektir (Md 5/b). Gerek tekel idaresince gerek özel sektör tarafından üretilen tütün ve tütün mamullerinden aynı oran ve miktarda vergi, fon ve diğer her türlü

kesintiler alınacaktır (Md 5/e). Bu maddeye ilişkin değişiklik bir sonraki dönemde görüleceği üzere 1991 yılında gerçekleşmiştir.

6. madde tütün cinslerine göre alınacak fonlara ilişkindir. Yurt içinde yerli ve yabancı tütünle harmanlanmış sigara imal edilmesi halinde, bu sigaralarda kullanılan yabancı tütün miktarına göre söz konusu sigaraların satış fiyatı üzerinden bir fon alınır. Bu fonun miktarını tespiti Bakanlar Kurulu yetkilidir. Bu fonun kurul tarafından tespit edilen kısmı Toplu Konut Fonu'na aktarılır. Kalanı da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde Maliye ve Gümrük Bakanlığı emrinde açılacak hesapta toplanarak tütün ekiminin iyileştirilmesi, geliştirilmesi ile tütün ekicilerinin desteklenmesi ve eğitimi amacıyla düzenlenecek projelerde kullanılır.

Sonuç olarak, bu döneme damgasını vuran temel değişiklik tütünde devlet tekelinin kaldırılması olmuştur. Yabancı sigara ithalatına, yabancı tütünden sigara imal ve satışına, fabrika kurulmasına izin verilmiştir. 1990 sonrası bu yapının daha da esnekleştiği görülmüştür.

2.4.2. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim

1980- 1990 dönemine ait Türkiye'de tütün ekim alanları, üretim hacmi ve verim değerlerine ait veriler Tablo 21'de sunulmuştur. Ortalama ekim alanı 218 bin ha olarak gerçekleşen bu dönemde, 1985 ve 1986 yıllarındaki azalış 1987 yılından itibaren artış seyrine geri dönmüş, 1990 yılında 300 bin ha sınırını aşmıştır. Ortalama üretim hacmi de ekim alanlarına paralel bir seyir takip etmektedir. Söz konusu dönemde ortalama üretim hacmi 207 bin tondur.

1988 yılı itibariyle Türkiye'de Şark tipi tütün; 217.141 ton, Burley tipi tütün; 113 ton, Virginia tipi tütün; 1.495 ton, Puroluk tütün; 23 ton, Tömbeki tütünü; 231, Hasankeyf tütünü 56 ton olmak üzere toplam 219 bin ton tütün üretilmiştir (DPT, 1990, 69).

Tablo 21: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1980–1990)

Yıllar	Ekim alanı (hektar)	Üretim Hacmi (ton)	Verimlilik (kg / dekar)
1981	177.167	168.023	94
1982	206.114	207.735	100
1983	229.566	233.843	101
1984	188.751	177.529	94
1985	176.872	170.491	96
1986	169.919	158.480	93
1987	206.244	184.712	89
1988	237.068	219.063	92
1989	284.768	269.888	94
1990	309.448	287.902	92

Kaynak: Tütün Enformasyon Bülteni, 1994, 21–23; Güney, 1986, 300–301.

Verim değerinde ise 1985 yılı ve sonrası yıllar için düşüş gözlenmektedir. Bunun nedeni, 1985 yılında kaliteli tütüne yüksek fiyat vererek “Kaliteli Tütün Yetiştirme Projeleri” gündeme gelmiş olmasıdır.

Tekel’in temel amacı, bu proje dahilinde, tütün üretiminin kaliteli yapıldığı “kıraç” topraklarda tütün tarımını özendirmek ve geliştirmek, hem kalitesiz ürün veren hem de başka tarıma elverişli “taban” arazide, diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesini teşvik etmek şeklinde açıklanmıştır (Tekel, 1990, 57).

Daha önceki dönemde, destekleme alımları ve üreticiyi korumak adına ürünlerin devletçe satın alınması politikasının da etkisiyle üretim artışından bahsetmiştik. Esas itibarıyla yüksek kaliteli Türk tütünlerinin fazla derin olmayan, taban suyu seviyesi düşük, orta verimli kır ve kırtaban arazide yetiştirilebildiği halde söz konusu politikalar nedeniyle üretici, taban arazide de üretim yaparak daha çok verim alma yoluna giderek kalite yönünü göz ardı edebilmiştir. Bu dönemde 1985 yılı ile birlikte, bu durum düzeltilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de tütün dikilen alanların % 47’si kır, % 36’sı kırtaban ve % 17’si taban arazi iken tütüncülüğü geliştirme çalışmaları sonucunda üretici 1985 yılında % 49 kır, % 38 kırtaban, % 13’ü taban arazide üretim yapmıştır. 1986 ürün yılında ise

tütün dikilen alanların % 50'si kır, % 42'si kırtaban ve % 8'i taban arazidir (Tekel Haber Bülteni, 1987, 14).

Bu dönemde getirilen yeni sistem olan grad sistemi ile tütünün alım sistemi de değişmiştir. Bu uygulama kaliteli tütün alım sistemine özendirilmek amaçlıdır. Tütün, AG (A grad), BG (B grad), KP (Kapa), DKP (Dublkapa) şeklinde tasnife tabi tutulmuştur (Tekel, 1986, 52).

1930–1940 döneminde ilk defa yabancı menşeli tütün yetiştirme girişiminden sonra 1984 yılında tekrar Burley ve Virginia tipi tütün üretmeye yönelik denemeler başlamıştır. 1984'de Herman adlı yabancı bir firmanın Burdur Bucak'ta 14 çiftçi ve 123 da ekim alanında başlattığı Virginia tütün üretimi 1986 sonrası 78 çiftçiye ve 371 dekarla ulaşmıştır. Burley tipi tütün üretimi de yine aynı firma önderliğinde Adapazarı'nda 6 çiftçi ile 19 dekarlık alanda başlatılmış 1986 yılı sonunda 82 çiftçiye ve 371 dekarla yükselmiştir (Ketenci, 1986, 97–98).

1987'de 436.200 ton olan dünya şark tipi tütün üretiminin 171.000 tonunu (% 39) Türkiye, 116.700 tonunu (% 27) Yunanistan, 110.500 tonunu (% 25) Bulgaristan, 38.000 tonunu Eski Yugoslavya gerçekleştirmiştir (Çıkmın ve Işıklı, 1990, 32).

2.4.3. Stoklar

Sigara sanayinin özelliği ve tütünlerimizin taşıdığı karakter gereği iç tüketimde kullanılmak üzere fabrika ihtiyacımız için 3 yıllık stok bulundurulmalıdır. Yılda 75 bin- 85 bin ton arası yaprak tütün tüketildiği dikkate alınır, bunun 3 katı olan yaklaşık 250.000 ton yaprak tütünle Tekel'in yıllık ihracat kapasitesi olan 30–40 bin ton ihraçlık yaprak tütün stokunun her yıl mevcut olması gerekir.

Fakat geçmiş yıllarda tütün üretimi iç tüketim ve ihracat seviyesine göre düzenleyici bir üretim planlama politikası yapılmadığı için Türkiye'de yaprak tütün stokları artmıştır. Bu artış iç tüketimin 4 katına, yıllık ihracat kapasitesinin 2 katına kadar ulaşmıştır (Tekel, 1986, 31–32).

Tablo 22: 1980–1990 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu (Ton)

Yıllar	Tekel	Tüccar	Toplam
1981	380.110	66.772	446.882
1982	361.659	46.184	407.843
1983	343.846	43.031	386.877
1984	359.424	53.634	413.058
1985	393.026	62.817	455.843
1986	364.918	43.557	408.475
1987	324.782	51.189	375.971
1988	301.241	31.040	332.281
1989	283.033	50.826	333.859
1990	272.658	47.952	320.610

Kaynak: Tekel Yaprak Tütün Stok ve Satış Şube Müdürlüğü Kayıtları, 1990,16; Tekel Dergisi, 1988, 23.

Stoklardaki artış ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği gibi, dış alıcılar tarafından fiyatlar üzerinde de spekülasyon yaratmalarına olanak sağlamaktadır. Satıcı ülkelerin ellerindeki artık stoklar, bu ülkelerin satış ve pazarlık güçlerini azaltmakta, enflasyonu körükleyerek maliyet üzerinden çok olumsuz etkilere neden olmaktadır (Tanrıverdi, 1990, 189).

Tablo 22’den de izlenebileceği gibi incelenen dönem itibariyle tüccar stokları Tekel stoklarına nazaran oldukça düşüktür. 1987–1988 yılları Çernobil olayından dolayı stoklarda bir düşüş görülse de (Güven, 1990, 66), Tekel stokları 1985 yılında 393 bin ton seviyesinde tepe noktasına ulaşmıştır.

Tablo 23: 1980–1990 Dönemi Tekel Tütün Stok Durumu (Ton)

Yıllar	İdare	Destekleme	Toplam
1981	149.034	231.076	380.110
1982	171.750	189.909	361.659
1983	182.594	161.252	343.846
1984	227.855	131.569	359.424
1985	210.056	182.970	393.026
1986	204.152	160.766	364.918
1987	201.404	123.378	324.782
1988	212.845	88.394	301.241
1989	144.009	137.919	281.928
1990	185.827	86.831	272.658

Kaynak: Tekel, 1990, 37.

1982 yılı incelenirse, Tekel'in iç tüketim ve fiili ihracat için gerekli stok miktarı dışında kalan artık stok miktarı 189 bin ton olarak görülür. 1989 yılında ise toplam tütün stoku bir önceki yıla göre % 6,4 oranında azalmış 281 bin ton olmuştur. Bu stokların 144 bin tonu idare, 139 bin tonu ise destekleme stokudur.

Tekel'in elindeki ihtiyaç fazlası stok miktarı olan 100 bin ton tütünün stok değeri ortalama bir hesaplama, tütün alım bedeli, işleme ve bakım işçilik ücreti, depo kirası gibi masraflar da eklendiğinde, 67.600 YTL'dir (Tekel, 1986, 35).

Bu miktarda kaynağın işe yaramaz bir halde saklanması hem ülke ekonomisine olumsuz etkiler yaratmakta hem de depolama maliyeti bakımından fırsat maliyeti yaratmaktadır. Dolayısıyla bu atıl kaynaklarla finanse edilen miktarın yatırım amacıyla kullanılabilmesi düşüncesiyle, birikim gösteren ve Tekel'e yük olan, ihraç edilemeyen ve iç tüketim amaçlı kullanılmayan bu tütünlerin imhası yoluna gidilmiştir.

1985'te 4.656 milyon kilo, 1986'da 25.717 milyon kilo, 1987'de 3.328 milyon kilo, 1988'de 2.376 milyon kilo ve 1989'da 18.010 milyon kilo tütün imha edilmiştir (Tanrıverdi, 1990, 192).

2.4.4. İstihdam ve Tütün Sanayi

Tablo 24: 1980–1990 Dönemi Türkiye'de Köy ve Ekici Sayısı

Yıllar	Köy Sayısı	Ekici Sayısı
1981	5.163	339.327
1982	5.175	381.957
1983	5.218	418.842
1984	5.091	405.561
1985	4.807	374.975
1986	4.621	362.888
1987	4.695	394.172
1988	5.015	465.796
1989	5.197	588.163
1990	5.263	521.952

Kaynak: Tanrıverdi, 1990, 164; Mercimek, 2003, 154.

Tütün ekici sayısı 1980’li yıllarda 300–400 bin olmasına rağmen diğer dönemlerle karşılaştırıldığında azalış eğilimi içinde olması dikkat çekmektedir. Tütün ekimi yapan ortalama aile sayısını Tablo 24’ten hareketle hesapladığımızda, 414 bin olarak bulunabilir. Bu rakamdan hareketle 1,5 ile 2 milyon arasında değişen kişinin istihdam olanağının, tütün ekimi dolayısıyla oluştuğu sonucuna varılabilir.

Bölgesel olarak tütün ekicisinin yoğun olarak Ege bölgesinde olduğunu bilmekteyiz. 1981 yılı itibariyle toplam tütün ekicisinin % 57’si Ege bölgesinde, % 23,3’ü Karadeniz bölgesinde, % 14’ü Doğu ve Güneydoğu’da bulunurken Marmara bölgesi % 5,7 oranı ile en düşük orana sahip bölge olmuştur (Tarım, 1984, 80). Bu oranın düşüklüğü Marmara bölgesinin sanayileşme yönünde gelişme göstermesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Tekel’in yaprak tütün bakım evleri ile sigara fabrikalarında 1988 yılı itibariyle 35.000 kişi çalışmakta olup, tütün ürünleri satan bakkal ve bayi sayısı ise 300.000’dir (Özden, 1988, 2).

1990 yılı itibariyle kadrolu ve sözleşmeli olarak Tekel bünyesinde çalışan toplamı; 1889 olup buna daimi ve geçici işçilerin toplamı olan 35800 kişinin eklenmesiyle 37699 kişinin istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır (Tanrıverdi, 1991, 32).

Bazı yörelerde tütün üreticisi için, ekonomik uğraş olmanın ötesinde bir yaşam biçimi haline gelen tütünün, 24 Ocak kararlarıyla, mal farklılaştırılmasına gidilerek taban arazide üretim yapılmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ekicinin tütüne alternatif olabilecek ürünleri (arpa, buğday, üzüm gibi) üretme yolunu seçmeme nedeni, tütün üretmenin daha avantajlı olmasıdır. Tütün birim alanda çiftçiye, buğday ve arpaya göre 4–8 kat, bağ ve zeytine göre 4–12 kat daha fazla brüt gelir sağlamaktadır. Ayrıca tütünün birim alanda istihdam yaratma olanağının da bağa göre 3, zeytine göre 12 ve buğdaya göre 48 kat daha fazla olduğu saptanmıştır (Çıkın ve Işıklı, 1990, 48).

Ayrıca yabancı tütün yetiştirme bakımından teknik sorunların da ortaya çıkması olasıdır. Uygun arazi bulmak ve tesis masrafları, üreticinin bu tütünü yetiştirmede isteksiz olma nedeni olarak öne çıkabilmektedir (Ketenci, 1986, 101).

Tütün endüstrisinde, tütün mamulleri mal grupları içinde en çok tüketime ve üretime konu olan türü, sigaradır. 1986 yılına kadar tütün sanayisine ilişkin çalışmalar, “Tütün ve Sigara İşletmeleri Müessesesi Müdürlüğü” tarafından yürütülürken söz konusu yılda Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi ile Sigara Sanayi ve İşletmeleri Müessesesi olarak iki ayrı üniteye ayrıldığına daha önceki bölümlerde değinilmişti. 1980–1990 döneminde Tekel’in faaliyette bulunan Sigara Sanayi ve İşletmeleri Müessesesi’ne bağlı 8 fabrikası vardır. Bu fabrikalar; İstanbul, Cibali, İzmir, Adana, Malatya Samsun, Tokat ve Bitlis’tir. Tokat sigara fabrikası 1984–1985 döneminde devreye sokulmuştur (Tekel, 1986, 84; Ceylan, 1995, 160).

Tablo 25: Sigara Fabrikalarımızın Kapasiteleri

Fabrika	Kuruluş Yılları	Filtreli sigara (ton)	Filtresiz sigara (ton)	Toplam sigara (ton)
İstanbul	1969	25.785	—	25.785
Adana	1976	13.370	—	13.370
Malatya	1978	12.254	5.164	17.918
Cibali	1884	1.416	2.442	3.858
Samsun	1887	1.420	5.952	7.372
İzmir	1884	1.902	6.640	8.542
Bitlis	1927	678	3.354	4.032
Tokat	1984	10.000	—	10.000
TOPLAM		67.325	23.552	90.877

Kaynak: Özyıldırım, 1986, 330; Doğruel ve Doğruel, 2000, 277; Tekel, 1986, 81.

Tablo 25’te 1985 yılına ait sigara fabrikalarımızın kapasiteleri gösterilmiştir. Sigara fabrikalarında 21 çeşit sigara, 2 çeşit pipo tütünü, 5 çeşit puro, birer çeşit tömbeki tütünü ve enfiye olmak üzere toplam 31 çeşit üretim yapılmaktadır (Tekel, 1986, 84; Güngör, 1991, 41). Türkiye’de toplam sigara üretimi ise, 1990 yılında 62.000 ton iken, 1981 yılına 66.000 ton olmasından hareketle fazla bir değişim göstermediği söylenebilir (Ceylan, 1995, 159).

Tokat sigara fabrikasının üretim kapasitesi 1990 yılında yıllık 8000 ton olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca filtreli sigaraların üretimi giderek artış gösterirken filtresiz sigara üretimi sadece 5 Tekel fabrikasında üretilmekte olup 1990 yılında, 4000 tona kadar üretim düşmüştür. Filtreli sigaralarda ise aynı yıl 58.000 tona kadar yükselen bir üretim seyri söz konusu olmuştur (Ceylan, 1995, 160).

Tütün mamulleri sektöründe, 1983 yılına kadar, tütün tekeli söz konusudur. 17 Şubat 1983 tarihinde, ürettiği mamulleri yurt dışında pazarlamak üzere faaliyete geçen “Bitlis Entegre Sigara ve Tütün Sanayi (BEST)” adı altında kurulan özel sektör, Tekel dışında üretim yapan ilk şirket olma özelliği taşır. 23 Şubat 1988 tarihinde Tekel % 25 hisse ile, yıllık kapasitesi 600 ton olan bu şirkete ortak olmuştur (Tanrıverdi, 1990, 229; Tanrıverdi, 1991, 50; DPT, 2000, 8).

Artan Amerikan harman sigara talebini karşılamak amaçlı kurulan Tokat Sigara Fabrikasında 1988 yılında harmanlanmış tip “Tekel 2000” sigarası üretilmeye başlanmıştır (Türköz, 1995, 56).

Yeni şirketlerle ortaklık kurarak yabancı tütünlerden Virginia ve Burley tütünlerin yetiştirilmesi çalışmalarına başlanmış bulunan başlıca yabancı şirketler veyerli ortakları şunlardır:

- British-American Tobacco / Ünitab
- Philips Moris / Harman Tütün
- Rotmans / Tat Konservecilik
- Autria Tobak / Altın Tütün (Esendal, 1986, 122).

Bu dönem günümüzde bile tartışılan konuların temelini oluşturması bakımından da önemlidir. Tütün tekelinin kaldırılması ile Tekel’e yönelik eleştiriler de bu dönem oluşan gelişmelerden kaynaklanmıştır.

2.4.5. Fiyatlandırma

İncelenilen dönem itibariyle geçmiş yıllarda uygulanan alım sisteminde değişiklik yapılarak, randıman sistemi ve başfiyat uygulaması 1984 yılında kaldırılarak, kalite özelliklerinin alım fiyatına yansımaları amacıyla grad sistemine geçilmiştir.

Randıman usulü alımlarda fiyatlandırmaya tabi olan 3 nevi vardır. 1. ve 2. nevi yüzdeleri toplamı randımanı teşkil etmektedir. 1. ve 2. nevi tütünler arasında fark bu sistemde olmadığından 1. nevi üreticileri ürünlerinin değerini tam alamamıştır. Bu da üreticileri kaliteden ziyade verime dayalı üretime yöneltmiştir. Grad sistemi ise, alımlarda vasıf olarak yüksek kalitede olan tütünler arasında fiyat farkını ortaya çıkartmaktadır. (Tekel, 1986, 66–67).

Bu sistemde her nevinin birbirinden farklı fiyatları olduğundan, üretici ne kadar kaliteli tütün elde ederse, o oranda fiyat artırımını söz konusu olacaktır. Böylece kaliteli tütün yetiştiren alanlara ekici yönelerek stok birikimi de önlenmiş olacaktır. (Gür, Erdem ve Dikman, 1986, 352–353).

Tütün fiyatlarının tespitinde ekici maliyetleri, alternatif tarım ürünlerine uygulanan fiyatlar, toptan eşya fiyatları endeksi ve ihraç fiyatları dikkate alınmaktadır (Gür, Erdem ve Dikman, 1986, 356; Tanrıverdi, 1991, 30).

Tablo 26'dan anlaşılacağı gibi, ortalama fiyatlar bakımından 1980–1990 dönemi incelendiğinde, gerek tüccar gerekse Tekel'in alım fiyatlarının yıldan yıla arttığı görülmektedir. Bu durum kaliteli tütün yetiştiriciliğinin hedef alınması ve grad sistemine geçişin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Özel sektör fiyatları, Tekel'in fiyatlarına göre şekillenmektedir. Üreticilerin devlet güvencesi ile alım yapan Tekel yerine özel sektörü tercih etmeleri, tüccar fiyatının yüksek olmasına bağlıdır. Tüccar genelde sipariş üzerine ve belli kalite

isteğine göre tütün aldığından siparişin fazla olduğu yıllarda tütün almak için fiyatı yükseltmiş, sipariş olmadığı yıllarda isteksiz davranmıştır (Sapan, 1997, 151).

Tablo 26: Ekici Tütün Piyasasında Oluşan Ortalama Fiyatlar

Yıllar	Tekel (TL/KG)	Artış (%)	Tüccar (TL/KG)	Artış (%)	Genel (TL/KG)	Artış (%)
1981	211	62	277.5	81	245	78
1982	282	34	412	48	331	35
1983	378	34	533	29	442	27
1984	535	42	962	81	730	73
1985	773	44	1319	37	1073	42
1986	1443.5	87	1616	23	1489	39
1987	2905	101	3710	129	3264	119
1988	4714	62	7323	97	6037	85
1989	7706.5	64	8915	22	8079	34
1990	10870	41	11462	29	11071	37

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni (1980–1996).

Tütün piyasası açıldığında piyasada oluşan fiyat, tüccarın üreticiye teklif ettiği fiyattan yüksek ise, tüccar, daha fazla miktarda tütün almak için fiyatı düşürmek isteyecektir (Ceylan, 1995, 152). Bu anlamda sistemin işlerliği yönünde bu tip kaygılar vardır. İhracata yönelik olarak, ihraç edilen tütünlerin en çok yetiştirildiği bölge olan Ege bölgesi tütünleri tüccarın bilhassa tercih ettiği tütünlerdir.

Bu dönemde stok artışının oluşundan hareketle, tüccarın almakta isteksiz olduğu tütünlerin ve iç ve dış piyasada değerlendirilme olanağı olmayan tütünlerin alınmasının Tekel tarafından yapılmış olması sonucuna ulaşılabilir. Bu durum Tekel'in ekonomik gerekliliklerden ziyade hükümetlerin politik beklentileri olarak değerlendirilebilir (Ceylan, 1995, 154).

Bu dönemde 1986 yılı itibariyle 1177 sayılı tütün ve tütün tekeli kanununda yapılan yeni düzenleme ile tütünler borsada veya yazılı sözleşme yapılarak satılabilecektir. Ekiciler denk haline getirdikleri tütünlerini erken satmak veya yazılı sözleşme yapma imkânını bulmuştur. Böylelikle, sözlü anlaşmalar yoluyla gayri

resmi tütün alım ve satımları dolayısıyla oluşan ihtilaflar önlenmiş olacak, ekicilerin yakınmalarına sebep olan ıskonto ve diğer isimlerle fiyat indirimine gidilemeyecektir (Tekel, 1986, 67–68; Gür, Erdem ve Dikman, 1986, 351).

Sözü edilen borsa sisteminin temel prensibi, arz ve talebe bağlı olarak serbest rekabet şartlarında satıcılara ve alıcılara en uygun fiyatı sağlamaktır. Diğer bir deyişle, iyi kalitede tütün için en tatmin edici fiyatın, tam teşekküllü, yasal bir kontrol sistemine sahip ve muhtelif üretim merkezlerinde çok sayıda alıcı ve satıcıyı bir araya getiren tütün borsalarında oluşmaktadır (Sapan, 1997, 178). Fakat çabuk bozulabilen ve serbest rekabet ortamı içinde arz ve talep esnekliği olan mallar genelde borsa malı niteliğine haiz olamayacağından, üretim, taşıma ve dağıtımı büyük ölçüde devlet müdahalesi altında yapılan tütünlerin bu şartlara uygun olmadığı görülmektedir (Ceylan, 1997, 155–156).

2.4.6. Dış Ticaret Olanakları

1.5 milyon ton dolayında olan dünya yaprak tütün ihracatının % 45'e varan oranda en büyük payı Virginia tütünlerine, ancak % 15'i şark tütünlerine ait bulunmaktadır. Yılda yaklaşık 250 bin ton kadar olan şark tipi tütün ihracatı, üretici ülkeler tarafından paylaşılmaktadır (Esendal, 1986, 120). Bu ülkelerden olan Türkiye'de 1980–1990 yılları ihracatın durumu Tablo 27'de sunulmuştur.

Tablo 27'den de izlenebileceği gibi, 1986 ve 1987 yıllarında tütün ihracımızda düşüş gözlenmektedir. Bu düşüşün nedeni, Çernobil nükleer kazası sonucu yayılan radyasyonun olumsuz sonuçlarının etkisi olarak açıklanabilir. 1988–1989 döneminde ihracatımız tekrar eski seyrine geri dönmüştür.

1990 yılı itibarıyla, yaprak tütünde, Tekel 14.896 ton, özel sektör ise 81.782 ton olmak üzere toplam 96.678 ton tütün ihraç edilmiştir (Tekel, 1990, 39).

1980–1990 dönem ortalaması olarak yılda 323,8 milyon dolarlık bir ihracat ile tütün, Türkiye'nin ihracatının % 4,1'ini karşılamaktadır. İhracatımızın genel

ihracat içindeki payının giderek azalmasının en önemli gerekçesi, dış ticaret hacmimizin söz konusu yıllar itibariyle genel olarak bir artış içinde olmasıdır.

Tablo 27: Tütün İhracatı ve Tütün İhracatının Toplam İhracata Oranı

Yıllar	Genel ihracat (milyon \$)	Tütün ihracat değeri (milyon \$)	Toplam ihracata oranı (%)
1981	4.703	319	6.7
1982	5.746	366	6.3
1983	5.727	281	4.9
1984	7.134	216	3.0
1985	7.958	330	4.1
1986	7.456	278	3.7
1987	10.190	276	2.7
1988	11.662	255	2.2
1989	11.627	480	4.1
1990	12.960	430	3.3

Kaynak: Gür, Erdem ve Dikman, 1986, 356; Tütün Enformasyon Bülteni, 1990, 35–50; DİE, 1990, 334–337.

Türkiye'nin tütün ihracatı ortalama olarak 70–100 milyon kg arasında değişmektedir. Tütün ihracatçısı başlıca ülkeler arasında dünya yaprak tütün ihracatında ilk sırayı ABD alırken (225 milyon kg), ikinci sırada Brezilya (200 milyon kg) bulunmaktadır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sıraları sırasıyla, Yunanistan, Zimbabve ve Türkiye almaktadır. Türkiye'nin dünya yaprak tütün ihracatı içindeki payı % 7 civarındadır (Tanrıverdi, 1990, 195).

Türkiye'nin yaprak tütün ihracatının her yıl ortalama % 60-65'i ABD'deki sigara endüstrisine yapılmaktadır. Amerikan sigara sanayisinin harmanlarında özellikle Ege bölgesi tütünleri tercih edilmektedir. Bunun sebebi, bu tütünlerin kalitesinin yanında, fiyatlarının da Amerikan sigara sanayisine diğer türlere göre daha ucuza gelmesinden kaynaklanmaktadır (Tanrıverdi, 1987, 52).

Türkiye'de üretilen tütünlerin % 50,1'i (90–100 bin ton) iç tüketimde, kullanılmakta, % 45,2'si ihraç edilmekte ve % 4,7'si de stoklara ilave edilmektedir. Zaman zaman yapılan destekleme sonucunda stok fazlalıkları önemli sorunlar yaratırken, yeni kuşak tüketicilerin yabancı sigaraların etkisinde kalarak taleplerinin

bu yönde gelişmesi, tütün ihracatının 2/3'ünü aşan miktarda yabancı kökenli sigara ithalatını da gerektirmiştir. Öte yandan bazı firmaların sigara pazarına girmeleri, Şark tipi tütünde harmanlanmış sigaralar yerine yeni çeşitlerin harmanlardaki payını da giderek artırmıştır (Çıkın ve Işıklı, 1990, 23).

1984 yılı itibariyle tütün ithalatına yönelik ilk gelişmenin ardından bu dönem ile birlikte tütün ve mamullerinin ithalatından söz edebilmektedir. 1177 sayılı kanun gereği 1984 yılına kadar tütün sanayi için tek kuruluş olan Tekel, devlet tekelinin terki neticesinde, yurt dışında üretilen tütün mamullerinin ithal edilerek yurt içinde satışını üstlenen bir kuruluş olma özelliğini de taşır olmuştur. Bu durum günümüze dek tartışmaların başlangıç noktasını oluştursa da, o dönem için gözetilen amaç, dönemin Tekel Genel Müdürü olan Ökten'in açıkladığı gibi, kaçakçılığın önüne geçmek, kaliteyi geliştirmek ve çeşitli fonlar yardımıyla gelir sağlamak olarak özetlenebilir.

1984'ten itibaren puroluk tütün, 1988'den itibaren de yaprak tütün ithalatına başlanmıştır. Yaprak tütün ithalatı 1988 yılında 500 bin kg iken, bu rakam 1989'da 3 milyon kiloya yükselmiştir (Tanrıverdi, 1990, 203).

Tablo 28'den de izlenebileceği gibi, 1984 yılı 1,8 bin ton olan sigara ithalat miktarı 1990 yılı itibariyle yaklaşık 16 bin tona yükselirken, ödenen miktar 28 milyon \$'dan 313 milyon \$'a kadar çıkmıştır.

Tablo 28:Türkiye'nin Sigara İthalatı (1984- 1990)

Yıllar	Miktar (Bin ton)	Değer (milyon \$)	Sigara İthalatının İhracatına Oranı (%)
1984	1,8	28	18
1985	4,2	59	20
1986	7,0	118	43
1987	9,7	174	63
1988	8,9	169	66
1989	12,4	197	40
1990	15,7	313	70

Kaynak: Ceylan, 1995, 162.

1985 yılında Türkiye’de toplam sigara tüketimi içinde sigaranın payı % 6 iken, bu oran 1990’da % 25,3 olarak gerçekleşmiştir (Ceylan, 1995, 162). Türkiye 1988–1989 döneminde sigara ithalatı için 168.986.124 \$ öderken, ihracattan sağladığı gelir ise sadece 1.538.000 \$’dır (Maçinli, 1990, 133). 1990 yılında ise, sigara ithali dolayısıyla döviz giderimiz aynı yıl tütün ihracatından elde edilen döviz miktarının % 70’ini oluşturmaktadır (Ceylan, 1995, 161).

Sigara olarak ithal edilenler arasında Marlboro ve Parliament sigaraları önemli bir yer tutmaktadır. 1984 yılında % 41 oranında iken 1989’da % 91 oranında ithalatında artış gözlenmiştir. Buna bağlı olarak ödenen miktar da artış eğilimi göstermiş ve 1989 yılında 197 milyon \$’a ulaşmıştır. Sigaraya ödenen döviz çıktısı toplam ithalatın % 1,3’üne ulaşmıştır (Tanrıverdi, 1990, 210). Ek 1’de Oriental ve harmanlanmış sigaraların 1989 yılı Pazar payları verilmiştir.

2.4.7. Tütün ve Vergi

Tablo 29: Tekel’in Hazineye Katkısı (Milyon TL)

Yıllar	Alınan Vergiler	Hazineye Toplam Katkı	Toplam Hazine Gelirleri	Hazine Gelirlerinde Tekelin Payı (%)
1981	77.150	77.150	1.443.427	5,34
1982	100.613	100.613	1.515.800	6,64
1983	122,221	122,221	2.512.420	4.86

Kaynak: Doğruel ve Doğruel, 2000, 184.

1984 yılına kadar tütünden % 55 oranında istihsal vergisi, %2 oranında deprem fonu ve % 3 oranında dönem sermayesi peşin geliri alınmıştır. Söz konusu yıl kaçakçılığı önlemek ve Toplu Konut fonuna kaynak yaratmak amaçlı Tekel’in resmi olarak yabancı sigara ithalatına başlamasıyla, Türkiye’de harman sigara dönemi başlamıştır. Bu aynı zamanda Tekel’in KİK olarak faaliyette bulunduğu yıllardır (Doğruel ve Doğruel, 2000, 229).

Tablo 30: Tekel'in 1984–1987 Döneminde Savunma Sanayi Destekleme Fonuna ve Toplu Konut Fonuna Katkısı

Yıllar	Yerli Sigara (Milyar TL)		İthal Sigara (Milyar TL)	
	Toplu konut	SSDF	Toplu konut	SSDF
1984	40.5	—	16.7	—
1985	72.1	1.6	32.9	—
1986	95.0	40.1	68.0	10.8
1987	122.4	43.3	99.1	13.7

Kaynak: Tekel Dergisi, 1988, 5.

Bu rakamlara göre, 1984–1987 yıllarında ithalata konu olan yabancı sigara için fona toplam 241,2 milyar TL, yerli sigara için toplam 415 milyar TL olmak üzere toplam 656,2 milyar TL katkıda bulunulmuştur.

Ayrıca, yerli (Samsun 100s) ve yabancı (Marlboro 100s) sigaralar örnek olarak ele alınarak 1990 yılı vergi durumları incelenebilir. Samsun sigarasının fabrika maliyeti, 312 TL olup, satış fiyatı 1.300 TL'dir. Elde edilen toplam fon 578 TL olup birim başı Tekel kârı 215 TL'dir. Marlboro sigarasında ise, gümrük fiyatı, 986 TL olup sigaranın vergi ve fon toplamı: 1.909 TL olmak üzere, satış fiyatı 3.100 TL olan bir paket sigaradan 124 TL bayi kârı çıkartılırsa, 81 TL olarak Tekel kârı gerçekleşmektedir (Tanrıverdi, 1990, 233).

1980- 1990 ortalaması olarak, tütünün GSMH içerisinde payı % 8, tarımsal hâsıllattaki payı ise; % 3,5 civarındadır (Özden, 1990, 14; Erdoğan, 1993, 55).

2.5. 1990'DAN BUGÜNE TÜRK TÜTÜN EKONOMİSİNE BAKIŞ

1990 yılı itibariyle tütüne yönelik adımlar şu başlıklar altında özetlenebilir:

- 03.05.1991 tarihli ve 91/1755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere Türkiye'de tütün mamulleri üretme hakkı verilmiştir.
- 1992 yılında özel sektör tarafından Düzce, Adapazarı, Gönen ve Kırklareli'nde Virginia ve Burley tipi tütünde yaygın üretime geçilmiştir.

- 1992 yılında Philip Morris, Sabancı Holding ortaklığı Torbalı'da PHILSA'yı kurmuştur. Aynı yıl R.J. Reynolds da (2000 yılında JTI tarafından satın alınmıştır) Torbalı'da üretime geçmiştir.
- 1994 yılında teknolojisi eskimiş olan TEKEL İstanbul-Cibali Sigara Fabrikası kapatılmıştır.
- 1994 ürün yılından itibaren Türkiye'de ilk defa kotalı üretim dönemi başlamıştır.
- 1997 yılında TEKEL tarafından Samsun Balıca Sigara Fabrikası devreye alınarak, Samsun Sigara Fabrikası kapatılmıştır.
- 1997 yılında BEST, üretim tesislerini TEKEL'e satarak faaliyetten çekilmiştir. Anılan fabrikada bulunan makine ve ekipmanlar TEKEL tarafından Bitlis Sigara Fabrikası'na aktarılmıştır.
- 2001 yılında Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarih ve 2001/06 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınmıştır.
- 03.01.2002 tarih ve 4733 sayılı Kanun ile düzenleyici ve denetleyici kurum olarak "Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK)" kurulmuştur. TAPDK tütün ve tütün mamulleri konusunda düzenleme ve denetleme görev ve yetkisi ile donatılmıştır.
- 2002 ürün yılından itibaren 4733 sayılı Kanun ile tütün ürünü için Devlet nam ve hesabına yapılan destekleme alımı kaldırılmış, bunun yerine yazılı sözleşme esaslı ve açık artırma yöntemi olmak üzere iki farklı alım-satım yöntemi öngörülmüştür.
- 2002 yılında Tekel İzmir Sigara Fabrikası kapatılmıştır.
- 2003 yılında TEKEL'in sigara bölümünün özelleştirilmesi için ihaleye çıkmış, JTI firması tarafından verilen bir milyar yüzelli milyon ABD Dolarlık teklif yetersiz bulunarak ihale iptal edilmiştir. 2005 yılında yapılan ikinci ihalede ise hiçbir firma teklif vermemiştir (DPT, 2006, 8).
- TAPDK tarafından hazırlanan düzenlemelere uygun olarak 2002 yılında BAT, 2004 yılında EUROPEAN ve 2005 yılında da IMPERIAL firmaları sigara sektöründe üretim faaliyetine başlamıştır. Türkiye'deki aromalı nargilelik tütün mamulü ihtiyacını karşılamak amacıyla 2004 yılında şerbetli, 2005 yılında ise Selar,

Smyrna ve İmeks firmaları üretime geçmişlerdir. 2007 yılında, Kore Tobacco TAPDK'dan fabrika kurma izni almış ancak üretime başlamamışlardır (WWW Doküman: www.tapdk.gov.tr). (04/04/2007).

- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) Türkiye tarafından kabul edilmiş, 30.11.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. TKÇS, 168 ülke tarafından imzalanmış olup, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 113 ülke, TKÇS'ni onaylayarak sözleşmenin tarafı haline gelmiştir (WWW doküman: www.saglik.gov.tr/TR/dosyagoster.aspx?DIL=1&BELGEANAH=5666&DOSYAIISI M=tutun.doc gov.tr). (17/03/2007).

Tüm bu adımlar ile tütün piyasalarının rekabet koşullarına açılması, Tekel'in yaprak tütün işletmeleri ile sigara sanayi faaliyetlerinin ayrılarak örgütlenmesi, tütün üretiminde piyasa fiyatı ve müzayede sisteminin kurulması, tütün ile ilgili yasalarda "günün şartlarına uygun" düzenlemeler yapılması amaçlanmıştır. Günün şartlarına uygunluk ifadesi ile tarım politikasının esaslarının DTÖ tarım anlaşmalarının öngördüğü yükümlülükler ile AB üyelik süreci içinde AB ortak tarım politikalarında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde belirleneceği 1990 sonrası çıkarılan tüm kalkınma planlarından anlaşılmaktadır. Kısaca özetlenen 1990 yılı sonrası gelişmeler ışığında Türk tütün ekonomisi ve politikası üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
1990'DAN BUGÜNE T.C. TÜTÜN EKONOMİ POLİTİKALARI:
AB ÜLKELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

3.1. 1990'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK TÜTÜN EKONOMİ VE POLİTİKALARI

1990 sonrası tütün ile ilgili mevzuat, bir önceki dönemde incelenen tütünde devlet tekelinden kopuşun devamı niteliğinde gelişmiştir. Tütünde destekleme politikalarının terk edilmesi ve Tekel'in özelleşme süreci içerisinde bulunması döneme damgasını vuran başlıklardandır.

AB uyum süreci içinde Tekel'in "A.Ş." olarak yapılanması ve çıkarılan VII. ve VIII. Kalkınma Planları incelendiğinde, tütün piyasalarının rekabet koşullarına açılması, Tekel'in yaprak tütün işletmeleri ile sigara sanayi faaliyetlerinin ayrı birimlerde örgütlenmesi, tütün üretiminde piyasa fiyatları ve müzayede sisteminin kurulması ile günün şartlarına uygunluk amaçlanmıştır. Bu bölümde 1990 sonrası Türk tütün ekonomisi politikası ve AB tütün ekonomisi politikaları incelenerek karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır.

3.1.1. Çıkarılan Yasalar, Yapılan Düzenlemeler ve Etkileri

1990'lı yılların ilk düzenlemesi, 2 Mayıs 1991, 91/1755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıdır. 03.05.1991 tarih ve 20860 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan bu karar ile, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin Tekel katılımı olmaksızın, tütün hazırlama üniteleri içeren entegre yeni tesisler kurarak tütün mamulleri üretmeleri serbest bırakılmıştır. Yine yurtiçi imalatçıları tarafından üretilen sigaraların marka bazında fiili üretiminin yıllık 2000 tona ulaşması halinde, söz konusu markaların ithalatı, bu madde hükümleri çerçevesinde fiyatlandırılması, dağıtım ve satışı serbest bırakılmıştır (Öner, 2003, 130).

Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı ile 20 Ağustos 1986 tarihli kararnamenin 5. maddesi değiştirilmiş, Tekel'in ortaklığı olmaksızın tütün üretimi serbestleşmiştir. Böylece, Türk tütüncülüğüne yönelik uygulanan monopol sona ermiştir.

Bu gelişmelerin ardından Tekel'in Philsa'daki % 15'lik payı son bulmuş (Ceylan, 1995, 147) ve 16 Aralık 1992 yılında Philsa'nın İzmir Torbalı'daki sigara fabrikası açılmıştır (Öner, 2003, 131). Tütünde monopol uygulamasını kaldıran yasal düzenlemelerin ardından kurulan özel sektör sigara üretim tesisleri devreye girmiş ve yabancı sigara ithalatı sona ermiştir (DPT, 2000,48).

Tütün tarımına yönelik 1993 yılında önemli bir gelişme olan 8 Kasım 1993; 21770 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu'nun 93/4988 sayılı kararı ile büyük bir dönüşümü ifade eden kota uygulaması yürürlüğe konmuştur.

Tütün üretim kontenjanı Bakanlıklar Arası Tütün Kurulu Kararı ile 180 bin ton olarak ilan edilmiştir. Kurul, 1994/1 sayılı kararı ile daha önce yayımlanan karar üzerinde gerekli çalışmalar tamamlandıktan sonra yürürlüğe konulacağını belirterek, kota uygulamasını askıya almıştır. Daha sonra 5 Nisan Ekonomi İstikrar Paketi doğrultusunda, Bakanlıklar Arası Tütün Kurulu'nun 28 Nisan 1994 tarih ve 1994/2 sayılı kararıyla üretim kotası sistemine geçilmiştir. 1994 yılında tütün üretim kotası, son üç yılın yurtiçi kullanım ve ihracat miktarları ile olası gelişmeler dikkate alınarak 220 bin ton olarak belirlenmiştir (Işıklı, Koç, Miran vd. 2001, 29).

Bu kontenjan esas alınarak her üreticinin azami ekebileceği tütün miktarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Üreticinin 3 yıl satmış olduğu ortalama tütün miktarı ile dağıtılacak kota arasındaki fark yani üreticinin gelir kaybı ile ortalama tütün hedef fiyatının çarpımının yarısı üreticiye 3 yıl süre ile ekimden vazgeçmenin karşılığı tazminat olarak ödenmiştir. Buna göre aradaki fark, belirlenen hedef ve müdahale fiyatına göre belirlenip prim şeklinde üreticiye doğrudan ödenmiştir (Türköz, 1995, 36–37).

Bölgeler itibariyle tütün üretim ve kotasına bakıldığında, 1989–1994 dönem ortalaması olarak Ege Bölgesi’nde 150 bin ton üretim söz konusu iken, verilen üretim kotası ile bu miktar 127.590 tona düşürülmüştür. Karadeniz’de söz konusu miktar 34 bin tondan 28.910 tona, Marmara’da 6 bin tondan, 4.111 tona, Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’nde ise, 64 bin tondan 59.389 tona düşürülmüştür (Türköz, 1995, 37).

İncelenen dönemde tütün üretimine yönelik gelişmelerin yanısıra tütün ve mamulleri tüketimine yönelik gelişmeler de yaşanmıştır. 7 Aralık 1996 tarih 4207 sayılı yasa ile tütün mamullerinin zararlarının önlenmesine dair yasa çıkarılarak kişileri tütün ve tütün mamullerinin zararlarından ve özendirici reklâm faaliyetlerinden korumak amaçlanmıştır. Kapalı mekânlarda tütün ve tütün mamullerinin içilmesi yasaklanmış olup, 18 yaşından küçüklere satışının yapılamayacağı ve bu tür mamullerin üzerinde yasal uyarı olarak “sağlığa zararlıdır” ibaresi konulması hükme bağlanmıştır.

2001 yılına gelindiğinde Tekel’in Şubat ayında 2001/6 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla özelleştirme kapsamına alınması tütün ve tütün politikası açısından kayda değer bir gelişmedir. Bir sonraki konu başlığında bu konu ayrıntılı olarak incelenecektir.

20 Haziran 2001 tarihinde 4685 sayılı kanun 6 Temmuz 2001 tarihi itibariyle Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Söz konusu kanunu kısaca özetlersek; yasada, tütün ve tütün mamulleri üretimi, iç ve dış alımı ve satımı konularında, sektörü düzenleyen ve denetleyen bağımsız bir kuruma yer verilmekte (Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Denetleme Kurumu); 1177 sayılı Tütün ve Tütün Kanunu kaldırılarak tütün üretiminde coğrafi sınırlama sona erdirilmekte; tütünün fiyatlandırılması, alımı, satımı ve ithalatı ile tütün ürünlerinin üretimi, fiyatlandırılması, satışı gibi konularda sektör tümüyle serbest rekabete açılmaktadır. Ayrıca 4733 sayılı kanun ile Tekel Kamu İktisadi Kuruluşu statüsünden çıkarılıp İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne dönüştürülmüştür.

Destekleme alımları kaldırılmış, üretici tütünleri için yazılı sözleşme esaslı veya açık arttırma yöntemi ile alınıp satılması sistemi getirilmiştir. Yasaya göre; ekime açık alanlarda her üretici istediği kadar tütün üretebilecek ama Tekel veya özel sektör sözleşme yaptığı üreticilerin sözleşme miktarı ile sınırlı olarak tütünü almak yükümlülüğünde olacaktır (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>). (12/04/2007).

Veto gerekçeleri ise özetle ve öncelikli olarak yerli üreticilerin ve çiftçilerin bu serbestleşme ile oluşabilecek sorunlarının çözümüne yönelik herhangi bir düzenleme olmaması nedenlidir. Tütün yerine başka bir ürüne yönelinmesi, kolay olmamakla beraber kısa süre içinde çözümlenecek bir durum da olmadığından bu eksikliğin büyük sorunlara yol açacağı kaygısı söz konusudur. Açık arttırma yöntemiyle tütün satışının güçlüğü ve tütünün ithal yolla temini olasılığının da varlığı, üreticiyi piyasada etkin olmaktan alıkoyacağı gibi birtakım kişi ve kuruluşların tek yanlı saptadığı fiyat koşullarına boyun eğme durumunda da bırakacaktır.

Sosyal devlet ilkesi ve anayasal kurallar karşısında, tütün üretimini düzenleme, tütün kalitesini iyileştirme, tütün satış sözleşmelerinden doğacak uyuşmazlıkların çözüm yolları, tütün satış merkezlerinin kurulacağı yerler, satılmayan tütünün korunma yöntemleri, yaprak tütün ticareti yapacaklarda aranan koşullar yasada yer bulmadığından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir (Er, 2001, 37).

Veto edilen yasa, hiçbir değişiklik yapılmadan 4733 sayılı yeni tütün yasası olarak TBMM’de 2002 yılında aynen kabul edilip yürürlüğe girmiştir.

Döneme ilişkin önemli bir gelişme de tütün destekleme politikalarının 2002 yılında terk edilmesi olarak karşımıza çıkar. 5 Nisan kararları ile destekleme alımlarının kapsamının, tütünün de içinde bulunduğu 4 ürün grubu ile sınırlandırılması uygulaması, 9 Ocak 2002 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 4733 sayılı kanun ile Tekel tütün piyasalarında destekleme alımlarında bulunmak üzere,

son kez görevlendirilmesi ile son bulmuş ve 2001 yılı ürünü tütün alımından sonra tütünün desteklenmeyeceği açıkça belirtilmiştir.

Tütüncülüğümüzdeki destekleme uygulamasında; menşe, çeşit, kalite, yetiştiricilikte gösterilen özen, tarımsal işletmelerin büyüklüğü, yapılan diğer tarımsal faaliyetler, üreticinin desteğe ihtiyaç derecesi, tütünün ihraç edilebilme veya yurt içi sigara harmanlarında kullanılabilme imkânı gibi unsurların hiçbiri dikkate alınmamış, üretilen her türlü tütün, devlet adına satın alınarak ayrımsız bir destekleme yapılmıştır (DPT, 2000, 59).

Tütün üretiminin kontrolden çıkması ve Tekel'in tütün destekleme görevinden dolayı stok artışı ile birlikte maliyetin yükselmesi ve tarihinin en sıkıntılı tütün parası ödeme dönemlerini yaşamaya başlaması üzerine, günün hükümeti, içine girdiği ekonomik kriz sonucunda IMF ile stand-by yapmak zorunda kalınca, destekleme politikalarını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Söz konusu tütün krizinden çıkışın yolu üretim miktarında kota uygulamasının başlaması ile birlikte tütün üretim miktarı önemli seviyede düşmüştür (Canyakmaz, 2002, 62–63). Tütün 2001 yılındaki tüm niyet mektuplarına konu olmuş, verilen taahhütlerin önemli bir kısmı yerine getirilmiştir.

2002 yılı 4733 sayılı tütün yasasının ardından, 2004 yılında Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi imzalanmıştır. Mayıs 2003'te Dünya Sağlık Örgütü'ne üye olan ülkelerin tamamı, sigara ile mücadele konusunda birleşmişlerdir. Tütün kullanımı ve tütün dumanına maruz kalmanın yaygınlığını sürekli ve özlü bir şekilde azaltmak için, tarafların ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde uygulayacakları bir tütün kontrol önlemleri çerçevesi sağlamak suretiyle, mevcut ve gelecek nesilleri, tütün tüketimi ve tütün dumanına maruz kalmanın yıkıcı sağlık, sosyal, çevresel ve ekonomik sonuçlarından korumak amaçlanmıştır (Aslan, 2005, 19–21).

2006 yılında ise, “Ulusal Tütün Kontrol Programı” yayınlanmıştır. 7 Ekim 2006 tarihli 26312 sayılı Resmi Gazete'de açıklanan bu programa göre, sigara kullanımına bağlı ölüm oranlarının azaltılması, bunun için de sigara tüketimini

kontrol altına almak amaçlanmıştır. 2006–2010 yıllarını kapsayan bu program, tütün ürünlerine olan talebin azaltılmasına, ürün kontrolüne ve tüketicinin bilgilendirilmesine yönelik önlemleri açıklamıştır.

Sigara tüketimini ve yan etkilerini sağlıklı bir toplum amacıyla önleme amaçlı alınan bu tedbirlerde oldukça geç kalındığı söylenebilir. Bu tedbirlerin uluslararası tekellerin Türkiye'ye girişi sonrası alınması dikkat çekicidir.

3.1.2. Tekelin Özelleştirilme Süreci

Özelleştirme; dar anlamda devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştiren Kamu İktisadi Teşebbüslerin mülkiyetinin özel sektöre geçmesi; geniş anlamda devletin iktisadi faaliyetlerini azaltması ya da bu fonksiyonunun tümüyle serbest piyasa koşullarına devredilmesi olarak tanımlanmaktadır (WWW Doküman: www.tmmob.org/print.php). (25/12/2006). Hızla yaygınlaşarak tüm ekonomilerde kendini hissettiren, kimi zaman sancılı, kimi zaman da ustalıklı sonuca ulaştırılan özelleştirme uygulamalarında temel amaç; ekonominin uluslararası rekabet gücüne kavuşturulması, kar ve verimliliğin artırılması, tüketici taleplerinin etkin ve hızlı bir şekilde karşılanması, gerekli yatırımların zamanında yerine getirilmesi, piyasada rekabetin artırılması suretiyle daha ucuz ve kaliteli tütünün tüketicilere sunulması olarak karşımıza çıkmaktadır (TAPDK, 2004, 43).

1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçme çalışmaları, tütün politikasının 1986 yılı itibariyle tütünde devlet tekeli kaldırılarak dönüşüm sürecine girişi ile sonuçlanmış ve gerek IMF gerekse Dünya Bankası'nın mali baskısı sonucu günümüzde Tekel'in özelleştirilme çalışmaları hız kazanmıştır (WWW Doküman: http://www.politics.ankara.edu.tr/WP/SBF_WP_63.pdf). (12/02/2007). Görünürdeki neden olarak Hükümet programı dahilinde Tekel'in özelleştirme sürecinde olması AB uyum çalışmaları ve Dünya'daki gelişmelere uyum sağlamak olarak nitelendirilebilir.

3 Mayıs 1991 tarihinde, 20 Ağustos 1986 tarihli kararnamenin 5. maddesinin tekrar değişimi, yabancı ortaklı sigara fabrikalarının kurulma girişimlerin ortaya

çıkması ile başlayan süreç tüketicilerin içim zevklerinin harmanlanmış sigaraya kayması ile devam etmiş ve yabancı tütün mamullerinin ithalatı belirgin bir şekilde artma eğilimi içine girmiştir. Sanayideki özelleştirme eğilimlerinin de etkisi ile devlet sigara fabrikalarına yapılan yatırımların giderek yavaşladığı ifade edilebilir (Işıklı, Koç, Miran vd. 2001, 29).

Bu çerçevede Tekel Genel Müdürlüğü, İDT olarak ticari ve sınai hayatta yerini alarak Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile 05.02.2001 tarihi itibarıyla özelleştirme kapsamına alınmıştır (TAPDK, 2004, 43). 2002 yılında Tekel'in "A.Ş." olarak yapılandırılarak özelleştirme yolundaki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır denilebilir.

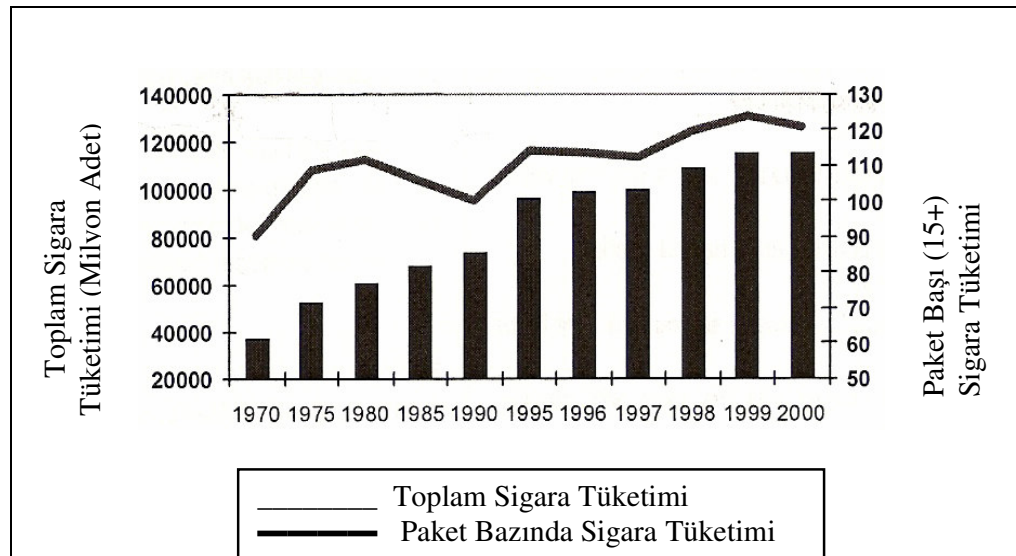
Tütün yasasının çıktığı 2002 yılında Tekel, bünyesinde 25 Yaprak Tütün İşletmesi Müdürlüğü, 8 Sigara Fabrikası, 28 Alkollü içki üreten fabrika ve imalathane, 80 Başmüdürlük, 20 Tuz İşletmesi bulunan güçlü bir kuruluştur. 500 büyük sanayi kuruluşu arasında Tekel, çalışanlar bakımından 1., brüt katma değerde 3., dönem karı yönünden 4., net aktiflerde 5., öz sermaye yönünden 7., üretimden satışlarda 8., satış hasılatı yönünden 10. sırada yer almıştır. Tekel A.Ş. 2003 yılında 6 katrilyon TL ciro ve 250 trilyon net kâr elde etmiştir (WWW Doküman: www.sendika.org/yazi?yazi_no=6790). (15/01/2007). Tekel'in 2000 yılında hazineye ödediği vergi ve fonların toplamı 2,8 milyar, hâsılatı ise 3,5 milyar ABD dolarıdır. Başka bir deyişle, Tekel'in vergi ve fonlar içindeki payı yaklaşık % 5'tir (Ataseven, 2005, 23).

1991 yılından itibaren yabancı sigara şirketlerinin gözdesi konumuna gelen Türkiye'nin bu anlamda önemi, nüfus bakımından fazla olması ve tütün mamullerinin akla gelen en önemli ürünü olan sigaranın tüketimindeki artıştan kaynaklanmaktadır.

Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere, sigara tüketimi, 1970'lerden bu güne zaman zaman oluşan; ekonomik kriz, yüksek enflasyon oranı veya nüfusun alım gücündeki azalışa rağmen sürekli bir artış eğilimindedir. 1970 ile 2000 yılları boyunca,

Türkiye’de sigara tüketiminin durumuna bakıldığında; 1970 yılında 37.506 milyon adet iken 2000 yılı itibariyle 115.500 milyon adet tüketilir olduğu görülür. Bu da % 207 gibi oldukça yüksek bir artışa tekabül etmektedir. Bununla beraber 2001 yılında dünyadaki sigaraların % 2 kadarı, Avrupa ve Orta Asya bölgelerinde tüketilen sigaraların % 14’ü Türkiye’de içilmiştir (WWW doküman: <http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/country%20briefs/Turkey.doc>). (04/10/2006).

Şekil 4: Türkiye’de Toplam Sigara Tüketimi (1970-2000).

Kaynak: <http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/country%20briefs/Turkey.doc>. (04/10/2006).

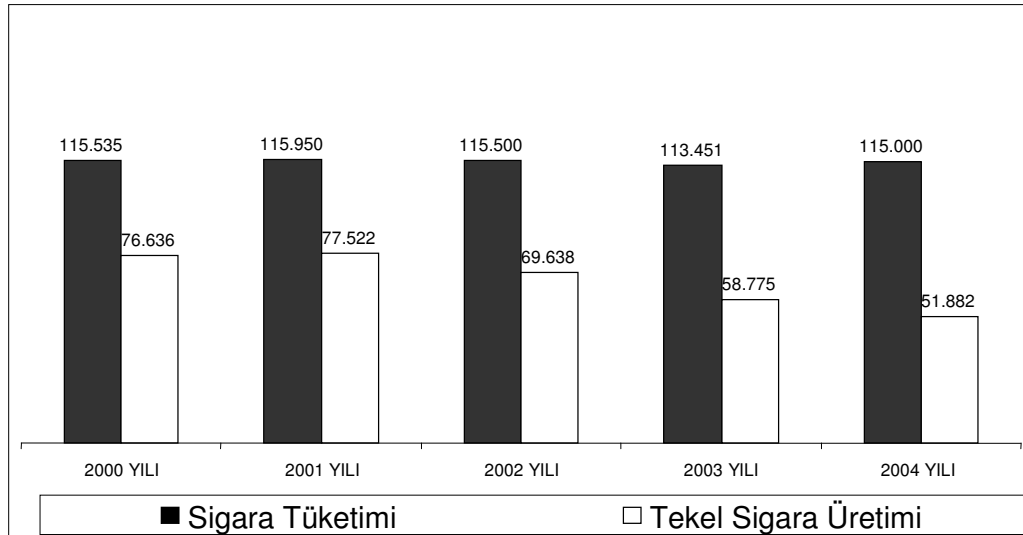
Bütün bu veriler bize Türkiye için yükselmekte olan sigara tüketiminin kişi başına sigara tüketimindeki artışla birlikte gittikçe artacağını göstermektedir. Artan nüfus oranı nedeniyle Türkiye’nin tütün ticareti göz kamaştırıcı bir ülke konumunda olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Şekil 5’te sigara tüketimi bakımından dalgalanma olmamakla birlikte Tekel sigaralarının üretim miktarının yıldan yıla düşmesi, tüketicilerin ithal veya yabancı sigara tüketme arzusunu yansıtmaktadır. İzlenen tütün politikalarının da uzantısı olarak üretimdeki yıllar bazında değişimler söz konusudur. 2001 yılında Türkiye’de yaşanan krizden çıkmak için başvuru dış kaynak IMF ve Dünya Bankası

olmuştur. Bunun karşılığı olan yapısal reformlar, ülkenin mali ve parasal politikaların değişimine neden olmuştur. Bu yasal reformlar şu başlıklar altında özetlenebilir;

- Doğrudan gelir desteği
- Alternatif ürün projesi
- Tarım satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması
- Proje destek ve tanıtım hizmetleri (Özkaya, 2004, 82).

Şekil 5: Toplam Sigara Tüketimi ve Tekel'in Ürettiği Sigara Miktarı

Kaynak: Tekel Kayıtları, İstanbul.

Doğrudan gelir desteği orta vadeli hedef olup, hükümetin sübvansese ettiği girdi, kredi ve fiyat desteğine dayanan mevcut sistemin, zaman içinde küçük çiftçileri giderek daha fazla hedefleyecek bu destek programı ile değiştirilmesi amaçlanmıştır. Genel olarak tarım reformu programı ile yıllık olarak GSMH'nın % 1'i oranında uzun vadeli bütçe tasarrufu yapılması ve Türk tüketicisine en az GSMH'nın birkaç puanı oranında tasarruf sağlanması hedeflenmiştir (Canyakmaz, 2000, 129).

Tablo 31: Satış Miktarına Göre Firmaların Pazar Payları (%)

Firmalar	2001 Yılı	2002 Yılı	2003 Yılı	2004 Yılı	2005 Yılı
TEKEL	69	61	56	47,6	38,7
PHILSA	21	27	33	37,7	42,5
J.T.I.	10	12	11	10,5	8
B.A.T.	—	—	—	4,1	7,9
EUROPEAN	—	—	—	0,1	2,5
IMPERIAL	—	—	—	—	0,5
Yabancı Toplam	31	39	44	52,4	61,4

Kaynak: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten76/satislar.htm> (18/04/2007).

Türkiye’de bugün toplam sigara satışı 110 bin ton civarındadır. Bu satışlar Tekel, Philip Morris Sabancı Sigara Sanayi A.Ş. ve R. J. Reynolds Tobacco Company (JTI) tarafından gerçekleştirilmektedir. 2000 yılı ile kıyaslandığında Tekel’in payının % 70’lerden % 40’lara gerilediği görülür (TBMM Parti Raporu, 2005, 24). 2004 yılından günümüze 3 firmanın daha bu pazardan pay aldığı ve başka firmaların da önümüzdeki günlerde gireceği bilinmektedir. Örneğin TAPDK yetkililerinden edinilen bilgiye göre, Kore Tobacco henüz üretime başlamasa da üretim izni alan firmalardan biridir.

Tekel’in sigara bölümü için 2003 yılında blok satış yöntemiyle açılan ihalede JTI şirketince 1,15 milyon dolar tutarında teklif verilmiş ve bu teklif yetersiz bulunarak ihale iptal edilmiştir. Bir yıl sonra yeniden açılan ihalede yatırımcıların ilgisini arttırmak için şirket hisselerinin blok satışı yerine varlık satışı tercih edilmiştir (TBMM Parti Raporu, 2005, 22).

Tekel’in özelleştirilmesi, üreticiden tüketiciye, tütünle ilgili her kesimi etkileyecek bir olgudur. Tütünden sağlanacak vergi dolayısıyla ve özelleştirme geliri itibarıyla Tekel’in özelleştirilmesini uygun bulmak, tek taraflı bir yaklaşım olacaktır. Özelleştirme her yönü ile değerlendirilip ülke ekonomisine en uygun politika seçilmelidir.

Tekel'in piyasa payının düşmesi sonucu son özelleştirme sürecinde teklif gelmemesinin nedeni, Tekel piyasa payının, Tekel'in özelleştirilmesine bağlı olarak ele geçirileceği ve piyasa üstünlüğünün bu şekilde sağlanacağı fikrinin ortadan kalkması olarak yorumlanabilir.

2006 yılı bütçe kanunu tasarısında Tekel'e ait sigara fabrikaları ile yaprak tütün işletmelerinin 2006-2008 yılları arasında özelleştirilmesi öngörülmektedir (DPT, 2006, 85).

3.1.3. Ekim Alanları, Üretim Hacmi ve Verim

Tarımsal üretimdeki dalgalı yapı, üretimi, devlet müdahalesine duyarlı duruma getirmiştir. Müdahaleye açık bir yapıda, piyasa istikrarsızlıklarını düzeltmek de bozmak kolay olup müdahalenin yönünü politik iktidar kararlılığı belirlemektedir. 1994'e kadar destekleme politikalarında kararsız bir yapı söz konusu olmuştur (Doğruel, 1993, 63-64). Türk tarımında en fazla desteklenen ürünlerden biri olan tütün Tablo 32'den de izlenebileceği gibi 1993'de rekor bir artış sergilemiştir.

1994 yılı kota uygulamasının etkisi ile üretim hacminde bir önceki yıla göre % 55 oranında bir düşüş görülmektedir. 1993 yılında 338 bin ton olan tütün üretimi 1994'te 186 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Ekilen alanda değişim ise bu derece yüksek gerçekleşmemekle birlikte 2000'li yıllarda destekleme alımlarının terki ile düşüş eğilimine girmiştir.

1994'te geçilen kota sistemi ile 220 bin ton üretimin % 58'inin Ege, % 19'unun Marmara, % 13,1'inin Karadeniz, % 3,6'sının Doğu Anadolu, % 23,4'ünün de Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde üretilmesi gerektiği şeklinde açıklanarak bölgeler itibariyle üretim kotası saptanmıştır (Işıklı, Koç, Miran vd. 2001, 29). Bu uygulama 3 yıl uygulanabilmiş, seçim malzemesi olmaktan çıkan tütün politikası yine aynı siyasi irade tarafından delinerek "kota artık yok" denilmiştir (Mercimek, 2003, 144). 1994 yılında 186 milyon kilo olarak gerçekleşen kotalı üretim, bu yaklaşım sonrası 1997 yılında, 286 milyon kiloya kadar ulaşmıştır.

Tablo 32: Tütün Ekim Alanları, Üretim ve Verim Değerleri (1991–2005)

Yıllar	Ekim alanı (hektar)	Üretim Hacmi (ton)	Verimlilik (kg / dekar)
1991	281.701	240.881	85,5
1992	331.158	334.276	100,9
1993	339.856	338.796	99,7
1994	227.113	186.954	82,3
1995	209.919	204.440	97,4
1996	236.620	225.216	95,2
1997	288.976	286.414	99,1
1998	274.617	250.556	91,2
1999	258.701	243.468	94,1
2000	236.569	200.280	84,7
2001	195.770	144.786	74,0
2002	191.000	152.856	80,0
2003	183.710	112.158	61,3
2004	192.710	133.913	69,5
2005	185.342	135.247	73,0
2006	146.166	117.634	80,4

Kaynak: TÜİK, 2006, 10. (2006 verileri www.tapdk.gov.tr adresinden temin edilmiş olup sözleşmeli tütün üretim bildirim rakamlarıdır).

1997 yılında ise üretim miktarı esas alınarak, üretim miktarının kademeli olarak her ürün yılı kademeli olarak % 10'ar azaltılarak üretim planlaması şeklinde üretim kotası tespit edileceği ifade edilmiştir. Bu orandan fazla üretilen tütünler ile kota verilmediği halde fazla üretilen tütünlerin, bölge üretim kotasını aşması halinde destekleme alımları dışında tutularak, randımanları karşılığı tutar bedelinin yarısı kadar bedelle satın alınabileceği ifade edilmiştir (Işıklı, Koç, Miran vd. 2001, 32). 1997 yılında ekici başına 5,7 dekar olan tütün alanı (DPT, 2004, 11), 2003 yılında 5,0 dekara gerilemiştir (WWW Doküman: www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm). (12/04/2007).

2000 yılında hazırlık çalışmalarına başlanan alternatif ürün projesi 28 Kasım 2001 tarih ve 24597 sayılı Resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Tütün Üretiminden Vazgeçip Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine dair uygulama tebliği ile uygulanmaya başlanmıştır. İlk yıl başarısız olan proje devam etmektedir. Proje ile Adıyaman, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Malatya, Mardin, Muş, Siirt ve Van olmak üzere 11 ilde 23,000 ha alanda tütün

yerine alternatif ürünler yetiştirilmesi planlanmıştır. Tütün üretiminden vazgeçen üreticilere, bu alanlarda üretmeyi istedikleri ürünlerin girdilerini ve vazgeçme nedeniyle uğrayacakları kayıplarını karşılamak üzere destek verilmesi amaçlanmıştır.

2002 yılında projeye toplam 4778 kişinin müracaatı kabul edilmiş, 22.700 dekar alanda alternatif ürünler yetiştirmiş 4762 tütün üreticisine 1,8 milyon dolar ödeme yapılmıştır. Rakamlar, 2002 yılında projenin sadece % 10 başarı sağlayabildiğini göstermektedir. 2003 yılı için ise alternatif ürün yetiştiren üreticilere dekara 80 dolar ödenmesi kararlaştırılmıştır. 2003 yılında projeden faydalanmak üzere toplam 458 üretici başvurmuş durumdadır. 2003 yılı Alternatif Ürün Programı Uygulama tebliğindeki 2002 yılında Tekel ile sözleşme yapmış olma şartının aranması müracaatları sınırlandırmıştır (TZOB, 2004, 9).

Türkiye'nin 2004 yılı tütün üretim miktarı Tablo 32'de de görüleceği gibi yaklaşık 133,500 ton olup, üretimin % 62'si Ege, % 12'si Karadeniz, % 6'sı Marmara ve % 20'si Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yetişmektedir (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Virginia ve Burley tipi tütün üretimi ise ülke ihtiyacının % 10'unu karşılamaktadır. Yabancı tütün kullanılan sigaralara katılan söz konusu tütünler, Düzce, Adapazarı, Gönen, Kırklareli'nde üretilmektedir (DPT, 2006, 28). 1998 yılı itibarıyla Virginia ve Burley tipi tütünde, 5 bin ton/yıl seviyelerinde üretim gerçekleşmiştir (DPT, 2000, 28). 55.000 tonu da ithal edilerek Türkiye'de toplam, 60.000 ton Virginia ve Burley tipi tütün, 45.000 ton da Şark tipi yaprak tütün kullanılmaktadır (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

3.1.4. Stoklar

Destekleme fiyatlarının düzeyi nedeniyle tütündeki başlıca sorun aşırı üretim sorunudur. Örneğin, 1996'da üretim fazlası yakılmıştır. 1998'de 235 milyon tonluk bir üretim kotası tespit edilmiştir. Tüccar 80 ilâ 100 milyon kilo satın almıştır. Kalan tütünü ise Tekel almıştır (Schmithz, Çakmak vd., 1999, 57).

Tablo 33: 1992–2004 Dönemi Türkiye’de Stok Durumu (Ton)

YILLAR	Tekel’e Ait Stok	Tüccara Ait Stok	Toplam Stok
1992	386.945	70.746	457.692
1993	485.490	85.873	571.364
1994	507.176	61.520	568.696
1995	443.950	74.146	518.096
1996	337.161	81.657	418.818
1997	283.249	89.386	372.635
1998	370.577	87.590	458.167
1999	461.505	59.450	520.955
2000	489.053	54.897	543.950
2001	471.864	56.644	528.508
2002	452.207	75.239	527.446
2003	433.639	—	—
2004	470.126	—	—

Kaynak: DPT, 2001, 355. (2001 sonrası veriler <http://www.yapraktutun.gov.tr> adresinden tarafımızca düzenlenmiştir). (12/04/2007).

Tablo 33’te de görüleceği üzere 1994 yılında Tekel stok miktarı en üst noktada gerçekleşmiş sonrasında uygulanan kota sistemi ile düşüş eğilimine girse de 1997 yılı sonrası yükselme seyri devam etmiştir.

Tablo 33’te görülen Tekel’e ait yüksek düzeydeki stokların önemli bir miktarı uzun yıllar itibariyle biriken öncelikle Güneydoğu ürünü stoklara ait rakamlardır. Bunların bir kısmı uzun bir süre beklemesi sebebiyle veya kalite itibariyle sigara reçetelerine giremeyecek durumda olan stoklardır. Bu ürünlerin depoda muhafazası, bakım işlemlerinin yapılması zorunluluğu sebebiyle bir maliyeti gerektirdiği gibi, yakılmaları da masrafı gerektirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Güneydoğu ürünü tütün, tüccar tarafından satın alınmamaktadır. Tekel ise bir miktar Güneydoğu tütününü sigara imalatında kullanmakla beraber önemli bir kısmını da sosyal amaçla desteklemektedir. Tekel alım yaptığı ürünlerden bir kısmını kendi fabrikalarında kullanmak amacıyla yani kendi tütün ihtiyacı için kullanmaktadır. Aldığı ürünün kalan kısmı ise destekleme amacına yöneliktir (WWW Doküman: http://www.tarim.gov.tr/uretim/istatistikler/urun_raporlari/tutun/tutun.htm). (26/04/2007).

Tekel stoklarında bulunan, büyük miktarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait olan, ihtiyaç fazlası 125 bin ton tütün 1990–1994 yılları arasında imha edilmiştir. Bu bağlamda, kaynak israfını önlemek, tütün üretim ve ticaretini yeniden düzenlemek amacıyla yeni yasal düzenleme yapma gereği duyularak 4733 sayılı kanun yürürlüğe alınmıştır. Söz konusu kanundan doğan gelişmeler neticesinde üretim miktarındaki düşüşün nedeni, üretici açısından, birim fiyattaki artışın girdi fiyat artışının gerisinde kalması yani, üreticinin net gelirinin azalmasıdır (DPT, 2006, 27).

Planlı üretimin uygun zamanda ve şekilde uygulanmasında güdülen yanlış politikalar neticesinde 2003 yılı sonu itibariyle Tekel'in tütün stoku 400 bin ton düzeyindedir (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>). (12/04/2007).

Tekel Genel Müdürlüğünün açıklamalarına göre; Tekel'in 19.000 ton imhalık tütün vardır. 100.000 ton destekleme alımlarından gelen satılacak tütünler olup 130.000 ton da idare stoku bulunmaktadır. Tekel'in 2007 yılı içi stoklarının toplam parasal değeri 550 milyon YTL olup, stokta bulunan tütünün 296.702 ton olduğu açıklanmıştır. Bütün bu stokların yıllık maliyetinin kilo başı 1 dolara ulaştığı dolayısıyla imha yoluna gidildiği vurgulanmıştır. 2005 yılında yaklaşık 5.000 ton, 2006 yılında ise, yaklaşık 10.500 ton tütünün imhasının gerçekleştirildiği, 2008 yılında ise imha edilecek tütün miktarının 2007 yılına göre 2 kat artış göstereceği belirtilmiştir (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/gundem/yillik/Subat2007.doc>). (28/03/2007).

Destekleme alımı tütün stoklarında bulunan tütünlere ilişkin kararda yapılan değişiklik ile işlenmiş tütünlerde, işlenmemiş tütünlerin alıcılara veya üçüncü şahıslar tarafından standardına uygun olarak yurt içinde işlenmesi kaydıyla dış alıcılara, Türkiye'deki tütün tüccarlarına veya sigara imalatçalarına satışının piyasa koşullarına göre yapılması uygun bulunmuştur.

Böylece, destekleme alımı tütün stoklarındaki tütünlerin gerektiği takdirde maliyetin altında ihraç edilmesi mümkün olacaktır. Bu durumda satış, Tekel Yönetim Kurulu Kararı ve Ö.İ.B.'nin bağlı olduğu Bakan onayı ile yapılacaktır. Satışı müteakip Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu bakanlığa bilgi verilecek ve Tekel'den satın alınarak ihraç edilen tütünler 4 ABD doları/kg fiyat farkının Tekel'e ödendiği belgelendirilmeden yurt içine tekrar ithal edilemeyecektir (WWW Doküman: <http://arama.hurriyet.com.tr/default.aspx>). (05/04/2007).

3.1.5. İstihdam ve Tütün Sanayi

Tütün istihdam bakımından da önem arz etmektedir. Türkiye'de tütün tarımının bir özelliği olarak, üretim büyük ölçüde aile işgücü ile yürütülmektedir. İş yoğunluğunun olduğu dönemlerde üreticilerin birbirlerine yardım etmeleri nedeniyle, yabancı işgücü kullanımı düşük düzeydedir. Tütün tarımının her evresine yoğun işgücü gereksinimi ve tütünde kalite sorunu, ekiciyi kendi işini bizzat yapmaya zorlamaktadır. Bu nedenle tütün işletmelerinden ekici ve aile bireylerinin mevsimine göre günde 14–15 saat çalıştıkları saptanmıştır.

Türkiye'de yirmi sekiz farklı üründe işgücü kullanımı üzerine yapılan bir araştırmada incelenen ürünler içinde, dekara kullanılan işgücü en yüksek olan ürünün tütün olduğu görülür. Tütün tarımında dekara kullanılan erkek işgücü birimi 1994 yılında 24,59'dur. Bu değer şeker pancarı tarımı için kullanılan işgücünden yaklaşık 3 kat, pamuk için kullanılan işgücünden yaklaşık 4 kat ve buğday için kullanılan işgücünden 51 kat daha yüksektir (Ceylan, 1995,17).

600 bin ailenin aktif rol oynadığı 1980'li yıllardan bugüne, üretici aile sayısının oldukça azaldığı Tablo 34'ten de izlenebilmektedir. 1990'lı yıllarda ortalama 550 bin ekici olduğu ve tütün tarımının aile işletmeciliği şeklinde yapıldığından yola çıkarak ortalama 2 milyon kişinin tütün tarımı ile uğraştığı tahmin edilebilir. 2003 yılına gelindiğinde ise bu sayının 330'lara inmesi dolayısıyla 1,5 milyon kişinin varlığına ulaşılmaktadır.

Tablo 34: 1990 Sonrası Türkiye’de Köy ve Ekici Sayısı

Yıllar	Köy Sayısı	Ekici Sayısı
1991	5,084	468,361
1992	5,278	526,385
1993	5,187	543,923
1994	5,065	494,298
1995	5,037	550,016
1996	4,998	546,671
1997	5,082	560,380
1998	5,076	622,063
1999	5,006	568,121
2000	4,962	583,474
2001	4,838	477,829
2002	4,629	402,236
2003	3,431	333,761
2004	3,904	282,729
2005	—	255.753
2006	—	222,414

Kaynak: DPT, 2000, 10; DPT, 2004, 8; DPT, 2006, 43, www.yapraktutun.gov.tr (12/06/2006). 2005 ve 2006 verileri www.tapdk.gov.tr adresinden temin edilmiştir.

Tütün yetiştiriciliği evresinde; 2004 ürün yılında sektörde faaliyet gösteren üretici sayısı 282.729 kişidir. Öyleyse, Türkiye’de tütün tarımıyla 1.000.000–1.250.000 kişinin uğraştığı sonucuna ulaşılabılır.

4733 sayılı yeni tütün yasası öncesi, 2001 yılında, 477.829 olan ekici sayısı, sözleşmeli tütün tarımının egemen olduğu 2002 ve 2003 yılında azalmıştır. 2003 yılı ile karşılaştırıldığında bu azalışın, % 43 oranında olduğu ve 333 bine düştüğü görülmektedir (TAPDK, 2004, 50). 2004 yılında ekici sayısı 282 bin iken 2005 yılında 255 bine kadar düşmüştür ve 2006 yılında 222 bin seviyesindedir.

Tütün ekici sayısında oluşan bu düşüşte, 2002 yılı sonrası yapılan düzenlemelerin payı büyüktür. Kimi yörelerde alternatif ürüne geçilmek, kimi yörelerde ise ailenin tarımdan tamamen çekilmesi söz konusu olmuştur.

Tütünün çok özel bir üretim kültürü gerektirdiği, işçilik bakımından zorlu olduğu göz önüne alınırsa tütün üretiminden vazgeçen ve ekipmanlarını dağıtan üreticinin tekrar sektöre dönmesi zordur. Genç nüfusun da tütün üretiminden

uzaklaşması söz konusudur. Bu durum göçleri hızlandıran bir seyir de alabileceğinden üreticinin bu sosyal yansımaları oluşturmasının önüne geçilecek birtakım tedbirlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

9 Ocak 2002 tarih ve 24635 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 4733 sayılı kanun ile ülkemizde yaprak tütün üretim, alım ve satımına ilişkin kurallar yeniden düzenlenmiştir. Destekleme ile piyasada talep edilmeyen tütünlere Hazine adına ve dünya fiyatlarının üzerinde fiyat verilmiştir (DPT, 2000, 58–59). Bu tarihe kadar Tekel, özellikle düşük kaliteli Doğu bölgesinde yetiştirilen tütünlerinin alıcısının az olması veya düşük fiyat verilmesi dolayısıyla farkı kapatmak adına, destek olan kurum olmuştur. Tekel kaynaklarına bakıldığında Doğu Bölgesinde üretimin kota ile sınırlandırılmaya çalışıldığı dönemlerde bile üretimin düzenli artış gösterdiği görülmektedir.

Tütün açık arttırma ile değil, hem Tekel hem de tüccarın köylere gidip üretim kalitesini tespit etmesi ile pazarlanmıştır (Schmithz, Çakmak vd., 1999, 58; TZOB, 2004, 5). 2002 yılı sonrası hem destekleme alımlarının kaldırılması hem de yazılı sözleşme ve açık arttırma usulü alım-satım esasına geçilmesi ile tütün üreticilerinin ürünlerini pazarlaması açısından değişim söz konusu olmuştur.

Yazılı sözleşme esasına göre üretim kanununun 6. maddesinde “...sözleşmeli üretim esasına göre üretilen tütünlerin fiyatları tütün mamulleri üreticileri veya temsilcileri arasında varılan anlaşmaya göre belirlenir” ifadesine yer verilmiş olup alım satıma yönelik esasların TAPDK tarafından belirlenecek oluşu 9. maddede belirtilmiştir (DPT, 2004, 6).

Üretici tütünlerinin yazılı sözleşme esasına göre alım satımı, Kurum tarafından tütün ticareti yetki belgesine sahip alıcıya bedeli karşılığında verilen Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesine göre yapılır. Sözleşmeli üretim esasına göre üretilen tütünlerin fiyatları, tütün mamulleri üreticileri ve/veya temsilcileri arasında varılan anlaşmaya göre belirlenmektedir. Yazılı sözleşme yapılarak üretilen tütünler dışında kalan üretici tütünleri, tütün satış merkezlerinde açık arttırma

yöntemiyle alınıp satılmaktadır. Bu şekilde tütün üreticilerine ürettikleri tütünü serbest piyasa kuralları gereğince ve tütünlerinin gerçek değerlerinin üzerinde satma imkânı sağlamakta ve üreticilerin daha kaliteli ürün üretmeleri teşvik edilmektedir. (TZOB, 2004,5).

Tütünün Türkiye ekonomisi açısından bu kadar çok öneminin olmasının yanında ayrıca bölgeler itibariyle sosyal konumu da çok önemlidir. Çünkü tütün birçok yerde tek geçim kaynağıdır. Örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Bitlis'te pazarlanan bitkisel üretim değerinin yarıya yakını, Batman ve Adıyaman'da ise yarıdan fazlasının tütünden elde edilmesi bu kentlerde sanayinin de gelişmemiş olması ile birlikte değerlendirildiğinde bu illerin ekonomisinde tütünün oldukça önemli bir yere sahip olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Tütün üretimi yapan çiftçiler ve tütün sanayisinde çalışanlar aileleriyle birlikte Türkiye nüfusunun yaklaşık % 5'ini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, geçimini tütün ve tütün sanayinden sağlayan 3–3,5 milyon civarında bir nüfus vardır. (Ataseven, 2005, 23-24).

Tekel 1995 ve 1997 yılı faaliyet raporlarına göre, tuz sanayi ve alkollü içkiler sanayi istihdamı çıkarılırsa tütün ile ilgili birimlerdeki istihdam sayısı 1993 yılında 44.711, 1994 yılında 40.846, 1995 yılında 35.085, 1997 yılında ise 31.705 kişidir. 4 yıl içinde 13.000 kişilik bir azalış söz konusu olmuştur.

1998 yılında tütün işletme ünitelerinde (3 işletme tesislerinde) 5.290 personel; tütün bakım depolarında (766 adet) ise 9.523 kişi istihdam edilmiştir (DPT, 2000, 12–13). Tekel'in toplam işçi sayısı 2000 yılı itibariyle 26.334'tür. Aynı yıl itibariyle özel tütün şirketlerindeki çalışan sayısı Türkiye'deki toplam istihdamın % 0,13'ünü ve Türkiye'deki endüstriyel sektör istihdamının % 0,74'ünü karşılamaktadır (WWW doküman: <http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/nOnder-The%20Economics%20whole%20.pdf>). (12/09/2006).

TAPDK'dan Tütün Ticaret Yetki Belgesi alan 52 firma bulunmakta olup, istihdam edilen personel sayısı ise yaklaşık 18.000 kişidir. Tütün mamulleri endüstrisi bölümünde son yıllarda faaliyet gösteren firma sayısı artmış, ancak TEKEL'de zorunlu emeklilik uygulaması nedeniyle istihdam bir miktar daralmıştır (DPT, 2006, 43).

Tütün endüstrisinde de 1980 sonrası dönem dahilinde gelişmeler olmuştur. 1993 yılında Tekel'in İstanbul'daki Maltepe sigara fabrikası yenilenmiştir. 1997 yılında ise, 1983 yılında çoğunluk hissesi Rothmans şirketine, azınlık hisseleri, Bitlis'teki girişimcilere ait, ihraç amaçlı kurulan BEST, üretim tesislerini Tekel'e satarak faaliyetten çekilmiştir. 1984 yılında devlet tekelinin kaldırılması ve 1991 yılında yapılan düzenlemeler sonrasında, uluslararası sigara üreticisi firmalar Türkiye'de sigara üretmek amacıyla yatırıma yönelmişlerdir. Bu doğrultuda Philip Morris, Sabancı Holding ortaklığı ile 1993'te İzmir Torbalı'da Philsa'yı kurmuştur (DPT, 2000, 9). 200 milyon doları aşan yatırımla kurulan bu tesiste Marlboro, Parliament, LM ve Chesterfield markaları üreten Philsa, Türkiye'nin de en büyük sigara şirketidir (WWW doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten73/basindan.htm>). (12/04/2007).

Merkezi İsviçre'de bulunan Japan Tobacco International (JTI), 1999 yılında RJ Reynolds International'ı satın almasıyla büyümüş bir gruptur. RJR Nabisco Holding sermayesi ile 1992 yılında Torbalı'da kurulan ve 1999'un Mart ayında JTI bünyesine katılan İzmir Torbalı'daki fabrikada, Camel'in yanı sıra, Salem, Winston, Monte Carlo ve More sigaraları üretilmektedir.

Tire Organize Sanayi Bölgesi'nde 2002'de tesisini faaliyete geçiren İngiliz British American Tobacco (BAT), Viceroy, Pall Mall, Kent sigaralarını üretmektedir. Dunhill, Lucky Strik, Rothmans gibi markaları da bulunan BAT'ta dağıtımdaki işbirliğini sona erdirmekle birlikte Koç Grubu'nun % 5 payı bulunuyor. Firma yaptığı pazarlama atağı ile kısa sürede % 10 pazar payına ulaşmıştır (WWW doküman:<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5885133&tarih=2007-02-03>). (06.05.2007).

Mersin Tarsus Organize Sanayi Bölgesi'nde 2004'te faaliyete geçen European Tobacco; Prestige, Winner, Cigara, Astra, Ranger, Vigor, European 2005 ve Business Clup markalı sigaralar üretmektedir. Manisa Organize Sanayi Bölgesi'ndeki tesislerini 50 milyon Euro yatırımla 2005 yılında faaliyete geçiren İngiliz Imperial Tobacco ise, Türkiye pazarına West, Davidoff ve Maxim markalı Klasik, Superkings, Regal ve L&B sigaraları üretmektedir (WWW doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten73/basindan.htm>). (12/04/2007).

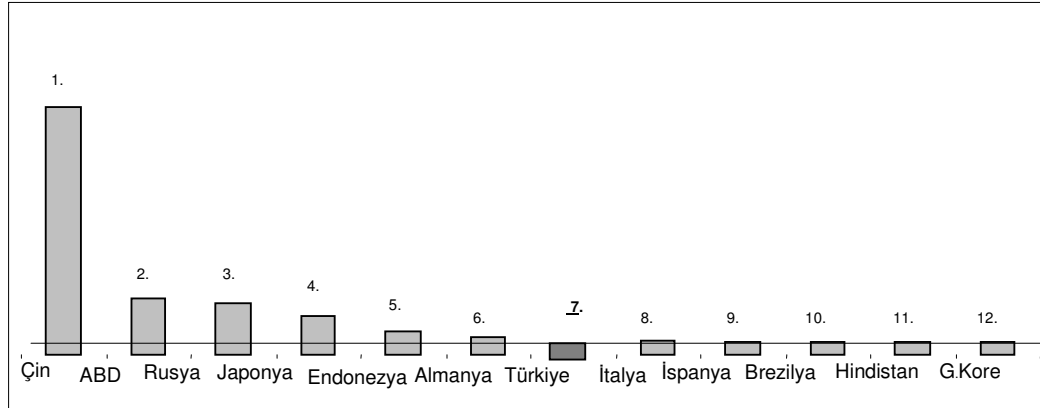
Tablo 35: 1990–2005 Yılları İtibariyle Tekel ve Özel Sektör Sigara Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	Tekel	Özel Sektör	Toplam
1990	61.124	—	61.124
1995	81.459	18.041	99.500
2000	76.636	51.164	127.800
2001	77.522	50.828	128.350
2002	69.789	59.000	128.750
2003	58.656	53.144	111.800
2004	51.969	—	—
2005	35.338	—	—

Kaynak: Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü.

Tablo 35'te Tekel'in sigara üretiminin düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. buna karşın ülkeye giren yabancı yatırımların sigara üretim miktarları yıldan yıla artmaktadır. Dünyanın beşinci, Avrupa'nın ise dördüncü büyük uluslararası tütün ürünleri şirketi olarak kabul edilen Gallaher Group Plc, Smart ve LD (Lodos Denizcisi) adlı markalarıyla Türk piyasasına girmiştir (WWW Doküman: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5885133>). (06.05.2007).

Şark tipi tütün üretiminde 2003 yılı itibariyle 148.207 ton ile Türkiye ilk sırada yer almıştır. Sigara sanayinde kullanılan en kaliteli Oriental tipi tütünler Türkiye dışında Balkan ülkelerinde, Yunanistan, Bulgaristan ve Eski Yugoslavya'da üretilmektedir. Son yıllarda Çin ve Hindistan gibi ülkeler düşük kalitede Oriental tip tütünleri üretmeye başlamıştır (WWW doküman: www.sendika.org). (13.04.2007).

Şekil 6: 2000–2004 Yılları Dünya Sigara Tüketimi

Kaynak: Tütün, tütün mamulleri ve alkollü içkiler piyasası denetleme kurumu (TAPDK).

Dünya sigara tüketiminde Türkiye yedinci sırada yer almaktadır. Türkiye’de temel üç tür sigara satışı vardır. Bunlar; yurtiçi filtreli sigaralar, yurtiçi filtresiz sigaralar ve yabancı marka sigaralardır. 1991’den itibaren Türkiye’de üretilen yabancı marka sigaralar, hem ithal hem yerli ürünler içermektedir. Yabancı markalı ürünlerin talebi her geçen gün hızla artmaktayken, filtresiz sigara tüketimi azalma eğilimini sürdürmektedir (WWW doküman: www.toraks.org.tr/sub/sigarasiz/Tr%20sigarfiyatlarizeyneponder.pdf). (10/09/2006). Ayrıca, değişen tüketici tercihleri ve en ucuz sigara fiyatının 1,50 YTL’ye yükselmiş olması nedeniyle filtresiz sigara satışı durma noktasına gelmiştir (DPT, 2006, 55).

3.1.6. Fiyatlandırma

Tütün üretimindeki sorun, yüksek kaliteli tütünler ile ilgili olmayıp, Doğu Anadolu’da üretilen düşük kaliteli tütünlerden kaynaklanmaktadır. Bu tütünün alıcıları, oldukça az sayıdaki uluslararası şirketlerdir. 1997 yılında bu tütünün kilosu 2 dolardan satılmıştır. Sonuçta hükümet, 2002 yılına kadar ilan edilen fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki farkı telefî ödemeleri yoluyla kapatmıştır (Schmithz, Çakmak vd., 1999, 58). Hükümet tarafından ortalama fiyat, Tekel ve özel sektör eksperleri tarafından kalite tespitlerine göre belirlenmektedir. Bölgelere ve nevilere göre

belirlenen grad sistemine dayanan fiyatlandırma uygulamasına 1993 yılı ürünüde son verilmiştir (DPT, 2001, 357).

Tütün destekleme alım fiyatları Tablo 36’da görüldüğü gibi, 1999 seçimi hariç, seçim dönemlerinde hızla artırılmış ve genelde TEFE ve enflasyonla uyumlu olmuş ise de 1997 yılından bu yana hep enflasyonun gerisinde kalmıştır. Özellikle büyük krizlerin yaşandığı 1994 yılı ve 2001 yılında fiyat artışının enflasyona göre en az olduğu yıllardır (TZOB, 2004, 8).

Tablo 36: 1990 Sonrası Tütün Fiyatları

Yıllar	Fiyat (TL/Kg)	% Artış	Yıl sonu TEFE	Dolar Kuru	Baş fiyat (\$/Kg)
1991	35.100	134	59	5.120,74	6.85
1992	46.000	31	61	9.079,80	5.07
1993	71.000	54	60	17.663,56	4.01
1994	142.000	100	150	41.030,00	3.46
1995	250.000	66	76	63.981,00	3.91
1996	500.000	100	85	117.521,00	4.25
1997	900.000	80	91	233.350,00	3.86
1998	1.400.000	56	54	360.136,00	3.89
1999	1.750.000	25	63	574.816,00	3.04
2000	2.200.000	26	33	950.870,00	2.31
2001	3.000.000	36	89	1.345.000,00	2.23
2002	4.296.000	43	35	1.655.000,00	2.59

Kaynak: TAPDK, 2004, 50.

Fiyatlar ise dolar bazında giderek azalmıştır. 1991 de 6,85 \$/kg olan tütün fiyatı 2002 yılında 2,59 \$/kg’a düşmüştür. Bu fiyatlar son 20 yıllık dönem göz önüne alındığında dolar bazında en düşük fiyatlardır. Ortalama fiyatların daha da düşük olduğu düşünülürse, ekicinin reel olarak geriye gittiği, hatta masrafını bile zor karşıladığı görülmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı’nın Yeni Tütün Yasası’nın veto gerekçesinde de yer aldığı gibi, Türk tütünü benzeri Oriental tütün üreten Yunanistan gibi ülkelere AB fonlarından sağlanan 3,6–6,9 dolar/kg primle Avrupa fiyatlarının Türkiye fiyatlarının çok üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (TZOB, 2004, 8).

Yasa gereği yazılı sözleşme yapmak suretiyle üretilen tütünler dışında kalan üretici tütünlerinin açık arttırma yöntemi ile alınıp satılması hükme bağlanmıştır. 2002 yılında sözleşmesiz üretim yapan ya da kota fazlası üretimi olan satıcılar ürünlerini TAPDK organizasyonunda “Kataloğa Dayalı Açık Arttırmalı Satış” merkezlerinde satışa sunmuşlar fakat alıcı bulamamışlardır. Sadece Ege Bölgesi’nde bir firmanın talebi üzerine 19 geçici satış merkezinde satış gerçekleşmiş olup diğer bölgelerden alıcıdan talep gelmediği için bu merkezler kurulamamıştır (TAPDK, 2004, 61).

Türkiye’de üreticilerin sözleşmeli üretim modeline alışık olmamaları ve üreticilerin örgütsüz olmaları sistemin tam olarak işleyişini zorlaştıran faktörlerdendir. Ayrıca kanuna rağmen fiyatların alıcı firmalar tarafından belirlenerek üreticiye teklif edilmesi nedeniyle üretici ya fiyat kabullenici olmakta ya da sözleşme yapmamaktadır. Hiçbir üreticinin, alıcının belirlediği sözleşme kilosuna itiraz şansı bulunmamaktadır. İtiraz etmesi durumunda ya da sözleşme imzalamaması durumunda, üreticiyi riske karşı koruyabilecek bir düzenleme ve sistem mevcut değildir (DPT, 2004, 7–8). Bu şartlarda, üretici örgütlerinin etkin olmamasının da etkisiyle, üretici, fiyat belirlemede pasif bir durumdadır.

İlk yılda sözleşme dışı üretim az miktarda gerçekleşmiştir. 4955 sayılı yasa çerçevesinde, karaborsa tütün ticaretini de önlemek amacıyla Tekel, kataloğa dayalı alıma esas olacak ihale fiyatına % 50 indirim uygulayarak tütünleri 800 bin ilâ 1 milyon liraya almıştır (TAPDK, 2004, 61). İkinci yılda sözleşme dışı üretim miktarı, ilk yılın ¼’ü kadardır. Açık arttırma yöntemi ile satışın yapılabilmesi için gereken Tütün Satış Merkezlerinin kurulması gerekli olup 4733 sayılı yasada bu konuda bir düzenleme yoktur (DPT, 2004, 13). Tütün Yönetmeliğinin 13’üncü maddesinde sayılan kuruluşlar öncelikle yasal, mali, fiziki, kalifiyeli personel vb. yönlerden güçlendirilmelidir. Zira gerçek ve tüzel kişiler bugün itibarıyla sahip oldukları imkânlarla tütün satış merkezi kurmaları ve işletmeleri mümkün görülmemektedir (TZOB, 2004, 6).

2002, 2003 ve 2004 ürün yıllarında bu yöntem ile tütünün pazarlanması sağlanmıştır. TAPDK denetiminde ve açık arttırma yöntemi ile satın alınan tütün, toplam tütün üretiminin % 1,5'i civarında gerçekleşmiştir (DPT, 2006, 54). 2004 yılında tütün fiyatı 4.150.000 TL olarak gerçekleşmiştir (www.yapraktutun.gov.tr). (12/04/2007).

Sözleşme ve satış merkezi uygulamasının eşanlı sürdürülmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü başlıca sorun tütün satış merkezlerinde tütünün satılamamasından ziyade, tütünü satın alacak, bir kurum eksikliğinin olmasıdır.

3.1.7. Dış Ticaret Olanakları

Tablo 37: Tekel ve Özel Sektör Tarafından İhraç Edilen Tütünlerin Miktarları ve Değerleri

Yıllar	Tekel		Özel sektör		Toplam	
	Miktar (ton)	Değer (1000\$)	Miktar (ton)	Değer (1000\$)	Miktar (ton)	Değer (1000\$)
1991	53.797	131.971	83.569	433.791	137.366	565.762
1992	34.115	98.986	44.853	214.007	78.968	312.993
1993	22.265	48.937	73.294	361.508	95.559	410.445
1994	26.129	42.029	85.808	362.335	111.937	404.364
1995	79.032	147.426	57.360	207.038	136.392	354.464
1996	91.216	246.632	77.922	317.407	169.138	564.039
1997	82.846	198.111	77.515	377.805	160.361	575.916
1998	50.404	130.485	78.393	376.186	128.797	506.671
1999	34.715	94.274	80.625	375.348	115.340	469.622
2000	33.433	98.121	66.761	274.787	100.194	372.908
2001	41.892	113.086	53.808	227.308	95.700	340.394
2002	38.046	73.840	50.794	206.026	88.840	279.866
2003	42.076	71.667	70.353	258.614	112.339	330.281
2004	33.017	48.610	71.088	322.999	104.105	371.610
2005	52.621	62.425	69.296	362.550	121.917	424.975
2006	50.401	55.375	77.574	441.667	127.975	497.043

Kaynak: Tekel Kayıtları; www.yapraktutun.gov.tr. (08/05/2007). (2006 verileri www.tapdk.gov.tr adresinden alınmıştır).

Türkiye tütün ihraç eden bir ülkedir. USDA'ya göre; Türkiye 1990'lı yıllardaki dönem hacmiyle tütün ihraç eden ülkeler arasında 4. sıradadır ve tütün

ithalatı bakımından 12. sırada yer almaktadır (WWW doküman:<http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/nOnder-The%20Economics%20whole%20.pdf>). (12/09/2006).

Tablo 37'den de izlenebileceği gibi, 1990 yılı sonrası her yıl ortalama 126.000 ton tütün ihraç edilmiş olup bunun ortalama 52.000 tonu Tekel'e aittir. 2000–2006 yılları ortalama ihracat miktarı ise 107.000 ton olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılında Tekel toplam ihracatın % 50'sini karşılamaktayken 2006 yılında bu oran % 40'dan da düşüktür. Özel sektör Türkiye'de tütünü ihraç etmek amacıyla satın alması ve pazarlaması amaçlı hareket etmektedir. 1995–1997 yılları haricinde özel sektörün ihraç miktarının Tekel'in ihraç miktarından daha yüksek olduğu Tablo 37'de görülmektedir. Bunun nedeni özel sektörden farklı olarak, Tekel'in öncelikle yurt içi sigara harmanları için tütün satın alması olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de üretilen tütünlerden Ege Bölgesi tütünlerinin büyük bir bölümü ile Marmara ve Karadeniz Bölgelerinde üretilen tütünlerin yaklaşık yarısına yakını ihraç edilmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde üretilen tütünlerin tamamına yakını sigara üretimi için Tekel tarafından satın alınmaktadır (WWW Doküman:<http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>). (12/04/2007).

Tütünün tarım ürünleri ihracatındaki payı ise, 2002 yılı itibariyle % 14,1 seviyesindedir (Ataseven, 2005, 28). Türkiye'nin, 2003 yılı itibariyle toplam tarım ve gıda sanayi ürünleri ihracatının yaklaşık 1/3'ünden fazlasının fındık, tütün ve kuru meyvelerden oluşması, ihracatımızın söz konusu ürünlerde gerek iç, gerekse dış piyasada meydana gelebilecek ani değişimlere açık olması sonucunu doğurmaktadır (WWW doküman: www.igeme.org.tr/tur/haber/KAPAK.pdf). (11/05/2007).

Tütünün genel ihracat içindeki oranı 1990 yılından günümüze kadar 17 yıllık süre içinde ortalama % 1,5 oranındadır. Tablo 38'den de izlenebileceği gibi, söz konusu dönem içinde tütün ihracatının genel ihracat dahilinde % 4,1 ile % 0,6 arasında pay aldığı görülmektedir.

Türkiye Oriental tipi tütün ihracatında ilk sırada yer almaktadır. 2004 yılında ihracatın % 30,8'i Tekel, % 69,2'si özel sektör firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir. İhraç edilen tütünlerin % 85'i Ege, % 8'i Karadeniz, % 6'sı Doğu ve Güneydoğu, %1'i Marmara Bölgesinde yetiştirilmiştir (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Tablo 38: Türkiye Tütün İhracatı ve Genel İhracat İçindeki Payı

Yıllar	Tütün ihracatı (milyon \$)	Genel ihracat (milyon \$)	Tütünün genel ihracata oranı (%)
1991	566	13.594	4.1
1992	313	14.715	2.1
1993	410	15.345	2.7
1994	404	18.106	2.2
1995	354	21.637	1.6
1996	564	23.225	2.4
1997	576	26.261	2.2
1998	507	26.974	1.9
1999	470	26.587	1.8
2000	373	27.775	1.3
2001	340	31.334	1.1
2002	280	36.059	0.8
2003	330	47.253	0.7
2004	372	63.167	0.6
2005	425	73.476	0.6
2006	497	85.309	0.6

Kaynak: www.yapraktutun.gov.tr. (08/05/2007); www.dtm.gov.tr (11.05.2007). (2006 tütün ihraç verileri www.tapdk.gov.tr adresinden alınmıştır).

Tütün ve tütün mamulleri ihracatı; genel ihracatın % 2–2,5'luk, tarımsal ürün ihracatımızın % 20'si civarında bir paya sahiptir. 2006 yılı Ocak- Aralık dönemi ihracatçı birlikleri kayıt rakamlarına göre, toplam ihracatımızın % 11,4'lük bölümünü tarım ürünleri oluşturmaktadır (WWW Doküman: www.tagem.gov.tr/haberler/mprrt/veri_degerlendirme.pdf). (12/05/2007). Sözünü ettiğimiz bu oranı 2005 yılına göre karşılaştırdığımızda % 5,9 oranında artarak 9,8 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülür. Tütün ve tütün mamullerinde ise 2005 yılı 590 milyon dolar % 21,2 artış ile 683,4 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (WWW Doküman: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc>). (12/05/2007).

Tablo 39: Türkiye'nin Yaprak Tütün ve İşlenmiş Tütün İthalat Miktar ve Değerleri

Yıllar	İthalat (ton)	İthalat Toplam değeri (Milyon \$)
2000	79.312	349,84
2001	64.253	284,79
2002	55.828	207,08
2003	69.888	234,87
2004	66.400	239,26
2005	67.120	271,47
2006	79.790	322,00

Kaynak: TAPDK-Gümrük Müsteşarlığı (2006 yılı verileri geçici verilerdir).

AB ülkelerine sigara ve puro olarak 1990–2006 yılları arasında toplam 21.771.850 kg olmak üzere toplam 153.373.934 dolarlık tütün ihracımız olmuştur. Yaprak tütün olarak ise, yine toplamda, 292.982.070 kg miktarında ve 1.108.992.950 dolar değerinde ihraç söz konusu olup, tütün ve tütün mamulleri olarak ifade etmek gerekirse, bu miktar toplamda, 314.861.551 kg ve 1.263.061.457 dolar değerinde olduğu görülecektir. Ek 3 ve 4'te sigara ve yaprak tütün gruplaması içinde AB ülkelerine yapılan toplam ihraç miktar ve değerleri gösterilmiştir. İhraç ettiğimiz tütün ve tütün mamullerinin alıcı ülkeler bakımından sıralandığında ilk sırayı Almanya almaktadır. Ek 5'te ülkelere göre tütün grupları ve ülkelere göre toplam ihraç miktar ve değerleri de gösterilmiştir.

1990'lı yılların başında yurt içinde kurulan sigara fabrikalarının üretime geçmesi ile sigara ithalatı yerini tütün ithalatına bırakmıştır (WWW Doküman:<http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>). (12/04/2007).

2004 yılı itibariyle yapılan hammadde ve hammadde olarak kullanılan yarı ürün ithalatı toplamı 66.400 ton olup karşılığında 239,3 milyon ABD Doları ödenmiştir. 1999–2005 döneminde az miktarda tütün ürünleri ithalatı gerçekleşmiştir. İthalatın büyük bir bölümü gümrük hattı dışı eşya satış mağazalarına satılmak üzere, çok az miktarı ise test amacıyla üretici firmalar tarafından

gerçekleştirilmiştir. Ülke içine satılmak amacıyla ithalat gerçekleşmemiştir (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Tablo 40: Yıllara Göre Türkiye'nin Sigara İhracat ve İthalat Miktar ve Değerleri

Yıllar	İhracat (ton)	İhracat Değeri (1000 \$)	İthalat (ton)	İthalat Değeri (1000 \$)
1990	2,829	23,602	15,841	312,809
1995	8,101	37,473	131	2,416
2000	12,269	96,317	4,574	10
2001	12,418	72,863	0	0
2002	14,423	84,516	1,847	76
2003	12,551	74,873	738	4
2004	8,971	60,250	1,194	2
2005	11,436	86,860	350	13

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (11/05/2007).

Fao kaynaklarına göre, tütün ihracatının artmaya devam edeceği beklenmektedir. Fakat bu artışın 1998–2000 yılından 2010 yılına kadar olan dönem süresince yıllık % 1'den daha az bir oranda olacağı ve dünya ihracatının 1998–2000 döneminde 2 milyon ton iken 2010 yılında 2,2 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin aksine, gelişmiş ülkelerin ihracat miktarları azalırken, ithalat gereksinimlerinin artması beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki dalgalı oranlar gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Ayrıca, Brezilya, Malavi ve Zimbabve gibi gelişmekte olan ülkeler diğer ihracat yapan ülkeler ile rekabet etmeye devam edeceklerdir.

3.1.8. Tütün ve Vergi

Tablo 41'de 2000 yılındaki ortalama vergiler gösterilmiştir. Vergiler, perakende satış fiyatının 1994'te % 44'ü iken, 2000 yılında % 77 seviyesine yükselmiştir. Vergi yapısı, yerli ya da ithal tütün kullanılarak üretilen sigaralara bağlı olarak farklılık göstermektedir. "Savunma fonu vergisi" Oriental tütün ile Tekel tarafından üretilen "Samsun" (85mm) sigarası için 1994'te fiyatının % 5,7'si iken 2001'de % 22,6'a yükselmiştir. Eğitim fonu için ise sırasıyla % 0,3'ten % 13'e yükselmiştir.

Tablo 41: Vergi Çeşitleri ve Yerli ve İthal Sigaralardan Alınan Vergi Miktarı

Vergi ve fonlar	Yerli sigara	İthal sigara
Ek Vergi	Mal bedeli+mera fonu +fed. Fonu tutarının % 120'si	CIF bedeli+mera fonu+fed. Fonu tutarının % 120'si
Katma Değer Vergisi	Satış fiyatının % 18'i	Satış fiyatının % 18'i
Federasyon Fonu	Ek vergi matrahının % 0,5'i	Ek vergi matrahının % 0,5'i
Savunma Sanayi Destekleme Fonu	Mal bedeli+ek vergi+fed. Fonu+mera fonu tutarının % 10'u	İthal maliyet+ek vergi+fed. Fonu+mera fonu tutarının % 10'u
Eğitim, Gençlik, Spor ve Sağlık Hizmetleri Payı (EGSSH)	Satış fiyatı-KDV tutarının % 15'i	Satış fiyatı-KDV tutarının % 15'i
Mera Fonu	Mal bedelinin %3'ü	İthal maliyetin %3'ü
Şehit, Dul ve Yetimler Payı	Satış fiyatı-(EGSSH) vergisinin tutarının %2'si	Satış fiyatı-(EGSSH) vergisinin tutarının %2'si
Gümrük vergisi		—AB ve EFTA'dan ithal sigara vergisi alınmıyor. —İsrail, Romanya, Litvanya, Estonya, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri, Slovenya, Letonya, Makedonya ve diğer ülkeler ithal sigaralarda % 57,6'sı
Tütün fonu		—ithal sigarada 0.40\$/paket —ithal tütünde 3 \$/Kg

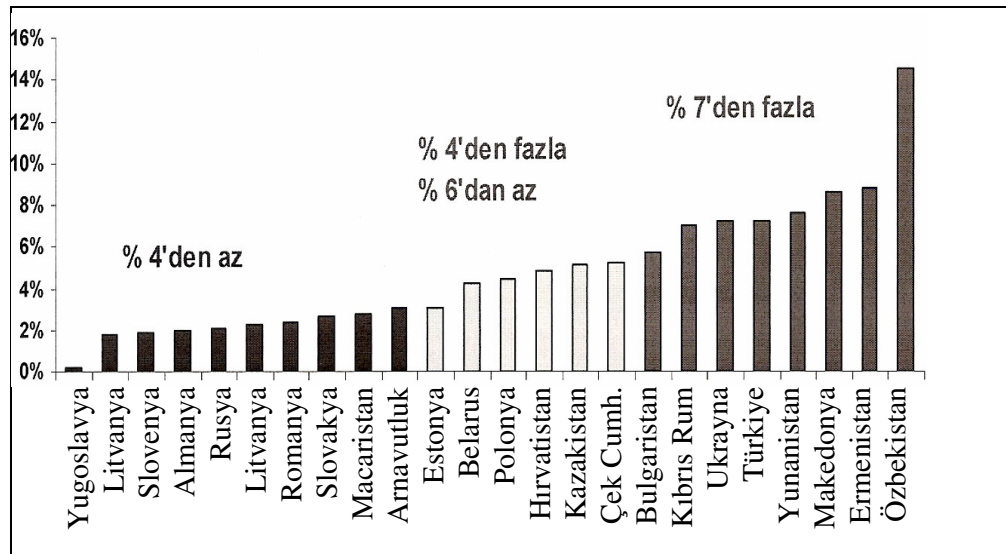
Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü, Pazarlama ve Dağıtım Müdürlüğü, 2001.

Samsun sigarası 2000 yılında vergi oranındaki en yüksek değerine ulaşmış 2001 yılında ise sigara vergilerindeki hazine payı kaldırıldığından 2000 yılında perakende fiyatının % 77,25 iken 2001 yılında % 70,5'e düşmüştür. (Bu yıla kadar destekleme alımları dolayısıyla oluşan borç, hazineye borçlanılarak ödenmiştir). Amerikan harman tipi tütünle üretilen Tekel'in "Tekel 2000" isimli sigarası ise, 1994'te perakende satış fiyatı bakımından % 45,4 oranında vergilenirken 2001 yılında % 72,2 seviyesine ulaşmıştır (WWW doküman:

<http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/Onder-The%20Economics%20whole%20.pdf>. (12/09/2006).

Toplanan bu fonlar 2000 yılı itibariyle toplam hükümet gelirlerinin % 3,14'üne karşılık gelmektedir. Tekel'in sigara satışı neticesinde toplanan toplam vergiler aynı yıl hükümet toplam gelirlerinin % 4,04'ü kadardır. (WWW doküman: <http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/Onder-The%20Economics%20whole%20.pdf>). (12/09/2006). Bu durum 50 yıl öncesinde çok daha yüksek olmuştur. 1948 yılında Tekel hükümet gelirlerine % 11.13 katkı sağlamıştır (Doğruel, Doğruel, 2000, 183).

Şekil 7: 2000 Yılı Orta ve Doğu Asya Ülkelerinde Toplam Gelirin Yüzdesi Olarak Sigaradan Elde Edilen Vergi Gelirleri

Kaynak: www1.worldbank.org/tobacco/presentations/Ayda_Turkey.ppt. (06/11/2006).

Türkiye; Orta ve Doğu Asya Ülkeleri ile kıyaslandığında, Şekil 7'de de görüleceği gibi, sigara gelirleri bakımından yüksek gelir elde eden bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Halen, tütün ve tütün mamullerinin ithalatında 3.000 \$/ton ve paket başına 0,40 \$'lık "Mülga Tütün Fonu" kesintisi tahsilât şeklinde yapılmakta olup, doğrudan bütçeye gelir olarak aktarılmaktadır. Bu rakamın 2005 yılı için 150 milyon ABD Doları civarında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (DPT, 2006, 82).

1999'da perakende satış fiyatından sağlanan toplam verginin, yurtiçi sigaralar için % 77, diğer ülkeler için % 85 olduğu görülür. Bu oran Avrupa ve Orta Asya ülkeleri arasında oldukça yüksek bir değerdir (WWW doküman:http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/country%20briefs/Turkey.doc). (04/09/2006).

Tütün mamullerinin bünyesindeki vergi oranlarının yüksekliği, mevzuatın yeterli olmaması, koordinasyon ve işbirliği içinde etkin bir mücadelenin sağlanamaması, tüketicinin yeterli bilince sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı tüketici, piyasalardaki kaçak ve sahte ürünlere yönelmektedir.

Türkiye'ye yasadışı yollardan giren kaçak ve sahte tütün mamulleri miktarının, sigarada için yıllık tüketim miktarının % 10–15 civarında olduğu, bu yolla devletin vergi kaybının ise yaklaşık 750 milyon ABD Doları civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (DPT, 2006, 71).

TABLO 42: Dünya Bankası Sınıflamasına Göre Ülkelerdeki Ortalama Sigara Fiyatları ve Vergiler

Ülkeler	Fiyat (ABD\$)	Vergi (ABD\$)	Vergi Oranı
Yüksek Gelirli Ülkeler	3,23	2,26	% 68,6
Orta Yüksek Gelirli Ülkeler	0,81	0,43	% 51,9
Orta Düşük Gelirli Ülkeler	0,34	0,17	% 49,9
Düşük Gelirli Ülkeler	0,34	0,15	% 45,6
Türkiye, 2000	0,51	0,22	% 42,0

Kaynak: Chaloupka, Hu, Warner, Jacobs ve Yürekli, 2000

Bu bağlamda Türkiye'de sigara fiyatları ile tüketim ilişkisi de önem kazanmaktadır. Yerli sigaraların fiyatları yabancı sigaralara göre daha düşük olmasına rağmen, son yıllarda yerli sigara tüketiminin yerini yabancı sigara tüketimi almıştır. Hükümet Tekel'in sigara fiyatlarını periyodik olarak yükseltmektedir. Özel sektördeki yabancı marka sigara üreticileri de bu artışa paralel olarak sigara fiyatlarını arttırmaktadır (WWW doküman: www.toraks.org.tr/sub/sigarasiz/

Tr%20sigar_fiyatlari-zeynep_onder.pdf). (10/09/2006). Örneğin, Dünya Bankası'nın gelir gruplarına göre sınıflandırmasında, Tablo 42'de de görüleceği üzere, yüksek gelirli ülkelerde ortalama sigara fiyatı 3,23 Amerikan Doları iken, Türkiye'deki ortalama fiyat 0,51 Amerikan Doları'dır.

12.06.2002 tarihli, 24783 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ÖTV Yasası ile tütün ve tütün mamulleri de dahil olmak üzere 16 vergi türü kaldırılarak yerine ÖTV adıyla tek bir vergi haline gelmiştir. ÖTV sonrası tütün ile ilgili olarak; Mera Payı, Ek Vergi, Federasyonlar Payı, Eğitim, Gençlik, Spor ve Sağlık Hizmetleri Vergisi, Malul, Şehit Dul ve Yetimleri Payı, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Toplu Konut Payı kaldırılmıştır (WWW Doküman: <http://www.altso.org.tr/yayinlar/dergi/082002/otv.pdf>). (15/03/2007).

Tütün mamulleri, dolaylı vergi sisteminin sadeleştirilmesi ve AB mevzuatına uyum sağlanması amacıyla çıkarılan ve 01/08/2002 tarihinde yürürlüğe giren 4760 sayılı ÖTV Kanununun 1. maddesiyle, Kanuna ekli (III) sayılı listede yer almak suretiyle ÖTV'e konu olmuş ve söz konusu malların perakende satış fiyatı üzerinden nispi oranlara göre vergilendirilmesi esası getirilmiştir. Başlangıçta % 49,5 olarak tespit edilen vergi oranı 01.08.2003 tarih ve 2003/5141 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı işe % 55,3'e yükseltilmiştir (DPT, 2004, 47–48; DPT, 2006, 72).

Tablo 43: 2004 Yılı Şubat Ayı İtibariyle ÖTV Miktarları

G.T.İ.P. No:	Mal ismi	Maktu vergi tutarı
2402.20	Tütün İçeren Sigaralar 1 Paketin Perakende Satış Fiyatı	
	—1.600.000 liraya kadar olanlar	1.250 TL/Adet
	—1.600.000 lira ile 3.050.000 lira arasında olanlar	2.500 TL/Adet
	—3.050.000 lirayı geçenler	4.000 TL/Adet
2402.90.00.00.00	Diğerleri	
	Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış sigaralar	2.500 TL/Adet

Kaynak: DPT, 2004, 48

Ayrıca, ÖTV Kanununun oran veya tutar başlıklı 12. maddesinden hareketle 26.02.2004 tarih ve 2004/6885 sayılı kararı ile yukarıda belirtilen nispi vergiye ilave olarak maktu vergi tutarları Tablo 43'te gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, oransal vergiye ek olarak uygulamaya konulan maktu vergi, tütün içeren sigaraların perakende satış fiyatları baz alınarak hazırlanmıştır (DPT, 2006, 72).

10.08.2004 tarihine kadar sigaranın paket başına satış fiyatı belirlenip, 20 sigara içeren pakette maktu vergi tutarı 25 bin ile 80 bin arasında değişmektedir. Fiyat artmayınca ÖTV de düşmektedir. Bu tarihten sonra sigarayı oluşturan tütün tipi dikkate alınarak vergilendirilme yoluna gidilmiştir. Buna göre; Oriental tipi tütün oranı yüksek olan sigaralarda maktu vergi düşük, yabancı tütünlere ise en yüksek seviyede tutulmuştur. Buna paralel oransal ÖTV'de tüm sigaralarda % 55,3'ten % 28'e düşürülmüştür. Puroya gram başına 180 bin lira ÖTV getirilmiştir. Tütün içeren sigaralar için ise aşağıdaki gibidir (WWW Doküman: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=124664>). (15/04/2007).

Tablo 44: 2004 Yılı Ağustos Ayı İtibariyle ÖTV Miktarları

G.T.İ.P. No:	Mal ismi	Maktu vergi tutarı
2402.20	Oriental tipi Tütün İçeren Sigaralarda tütün oranı	
	% 24'e kadar	50.000 TL/Adet (paket başı 1.000.000 TL)
	% 25–49 arasında olanlarda	30.000 TL/Adet (paket başı 600.000 TL)
	% 50–74 arasında olanlarda	22.500 TL/Adet (paket başı 450.000 TL)
	% 75–100 arasında olanlarda	17.500 TL/Adet (paket başı 350.000 TL)

Kaynak: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=124664> (11/08/2004 tarihli haberden yararlanılarak düzenlenmiştir). (15/04/2007).

Bu uygulamadan pahalı sigaralar (Philip Morris; Marlboro, Parliament; JTI, Camel) etkilenmemekte 1.000.000 TL'lik en yüksek maktu dilime girseler bile nispi ÖTV'nin % 55,3'ten % 28'e düşüşü ile maliyet avantajı sağlamışlardır. Bu durumdan en çok orta fiyat grubu etkilenmiştir. % 15.3 KDV ve % 4 bayi karı da düşünülürse, bu grup için zam kaçınılmaz olmuştur. Bu uygulama aslında Oriental tipi tütün

kullanımının teşviki anlamına gelmektedir. Vergi avantajından yararlanmak için Philip Morris tamamen Oriental tipi sigara imal ederek “Türkü” isimli sigarayı piyasaya sunmuştur (WWW Doküman: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/08/12/504748.asp>). (15/04/2007).

Daha sonra yapılan düzenleme ile Oriental tipi tütün oranında % 1–2 artışla alt vergi dilimine geçmenin önünü kesmek amacıyla, en üst vergi gelirin kapsadığı Oriental tipi tütün oranı % 24’ten % 33’e yükseltilmiştir. Buna göre % 33’e kadar birim başı 50 bin (pakette 1 milyon lira), % 34–60 arası için birim başı 26.750 bin (pakette 535 bin lira), % 67–100 arası birim başı 17.500 lira (pakette 350 bin lira) maktu vergi alınması kararlaştırılmıştır (DPT, 2006, 73; WWW Doküman: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/08/31/514739.asp>). (15/04/2007).

31/1/2005 tarih ve 2005/8410 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1/2/2005 tarihinden geçerli olmak üzere (III) sayılı listenin (B) cetvelinde yer alan tütün mamulleri için maktu vergi tutarlarında değişiklik yapılmıştır. Buna göre, tütün içeren sigaralarda içerdiği şark tipi tütün oranına göre; % 0-% 33 arasında olanlar (% 33 dahil) için 0,0675 YTL/adet, % 34-% 66 arasında olanlar (%66 dahil) için 0,0400 YTL/adet, % 67-%100 arasında olanlar (%100 dahil) için 0,0188 YTL/adet maktu vergi tutarları belirlenmiştir (DPT, 2006, 73).

10.08.2004 tarihinde Oriental tipi tütün kullanım oranlarına göre sigaradan maktu ÖTV alınmasına başlanmış ve 28.07.2005 tarihinde son verilmiştir. Bu süre zarfında marka bazında satışlarda ciddi dalgalanmalar gözlenmiştir, Oriental tipi tütün kullanım oranı yüksek olan sigara satışları artmıştır. Bu nedenle Oriental tipi tütün kullanım oranında % 10 artış olmuştur, Türkiye ve diğer menşeli Oriental tipi tütün ithal edilmiştir. 2004 yılında Oriental tipi tütüne olan ani talep nedeniyle iç piyasada bulunmayan Oriental tipi tütünden 1.200 ton ithalat yapılmıştır (DPT, 2006, 51–53).

Türkiye’de 2004 yılı itibariyle 117,907 milyon adet sigara üretimi, 108,870 milyon adet sigara tüketimi gerçekleşmiştir. Söz konusu tüketim sonucu 11,200

milyon YTL satış hâsılatı elde ederek bu meblağın yaklaşık 8,000 milyon YTL'si ÖTV ve KDV olarak devlete dönmüştür (WWW doküman: <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>). (05/12/2006).

Amerikan Blend sigaralarda kullanılan Oriental tip tütün kullanım oranındaki artış, Oriental tipi tütün kullanımına göre maktu vergi uygulamasının kalkması ile tekrar düşüş eğilimine girmiştir (DPT, 2006, 55).

25/7/2005 tarihli ve 2005/9145 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Oriental tipi tütün oranına göre maktu vergi tutarı belirleme uygulamasından vazgeçilmiş ve tütün içeren sigaralar ile diğer tütün mamulleri için adet başına 0,060 YTL'den paket başına 1,2 YTL'den az olmamak kaydıyla % 58 oranında nispi vergi alınması öngörülmüştür (DPT, 2006, 73).

25/07/2005 tarihli ve 2005/9145 sayılı kararnamenin eki kararının 2. maddesinde yer alan 0,0600 YTL/Gram ve 0,0600 YTL/Adet maktu vergi tutarları; 17/02/2007 tarihli ve 26437 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 13/02/2007 tarihli ve 2007/11674 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına istinaden sırasıyla 0,0700 YTL/Gram ve 0,0700 YTL/Adet olarak değiştirilmiştir.

Tüm bu açıklamalar ÖTV'nin ne denli sık değiştirildiğini göstermektedir. Bu anlamda söz konusu değişikliklerin, üretici ve devlet gelirleri açısından bir istikrarsızlık örneği olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye'de vergi yükünün fazlalığının da etkisiyle Makedonya, Çin, İran üzerinden Türkiye'ye kaçak sigara girişi söz konusudur.

Türkiye'de son yıllarda ülke nüfusunda meydana gelen artışa paralel olarak resmi sigara tüketiminde artış olmamış, hatta % 5–6 oranında düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüşteki temel nedenlerden birisi Türkiye'ye yasadışı yollardan giren kaçak ve sahte tütün mamulleridir. Bu miktarın sigarada yıllık tüketim miktarının %10–15 civarında olduğu, bu yolla Devletin vergi kaybının ise yaklaşık 750 milyon ABD Doları civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (DPT, 2006, 67).

Dünya Gümrük Örgütü verilerine göre Dünya sigara pazarının yüzde 10-15'inin kaçak ve sahte sigaradan oluştuğu ve sadece yasadışı sigara ticaretinden yıllık yaklaşık 30 milyar dolar vergi kaçağı oluştuğu bilgileri yer almıştır. Rapor'da, Türkiye'de yasadışı sigara ticaretinin rakamsal kazanç büyüklüğünün yaklaşık 2,5 milyar dolara ulaştığına yer verilmiştir. 2006 yılında 7.212.872 paket tütün mamulü yakalandığı ve bu illerin en çok Van, Hatay, Mersin, Şırnak, Gaziantep ve Diyarbakır olarak sıralandığı kaydedilmiştir (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/gundem/yillik/Mart2007.doc>). (10/04/2007). Doğu ve Güneydoğu Bölgesi illerinden Türkiye'ye kaçak yollarla tütün mamullerinin girişi Tekel'in sigara satış oranlarını da etkilemektedir.

Kaçakçılık dolayısıyla oluşan vergi kaybını önlemeye yönelik olarak 4733 sayılı Kanun'un 8 inci maddesinin ikinci fıkrası yeniden düzenlenmiştir. Madde gerekçesinde; "Tütün mamulleri, alkol ve alkollü içkilerin ambalajlarına vergi ve piyasa güvenliğinin sağlanması amacıyla uygulanan bandrol ve benzeri işaretlerin taklit edilmesinin önlenmesi, özellikle okul çevrelerinde yaygın bir şekilde rastlanan ambalajın bölünerek tek sigara satışı ile bir çeşit kumar makinesi olarak da kullanılan otomatik sigara satış makineleriyle ilgili düzenleme eksikliğinin giderilmesi, sektör firmalarının ürünlerinin haksız rekabet yaratmayacak, reklam ve tanıtıma ilişkin mevzuata uygun olarak teşhiri hususlarının tamamlanması ve idari yaptırımların sistematik hale getirilmesi amacıyla işbu değişiklik önerilmektedir" denilmiştir (WWW Doküman:<http://www.tutuneksper.org.tr/gundem/yillik/Mart2007.doc>). (10/04/2007).

3.2. AB ÜLKELERİNDE TÜTÜN EKONOMİSİ

Bilindiği gibi Avrupa Ekonomik Topluluğu 1957 yılında altı Batı Avrupa Devleti olan; Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında imzalanan "Roma Antlaşması" ile kurulmuş, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na hukuken ve fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliği kazandıran antlaşma 1 Ocak

1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Roma Antlaşmasınının 39'uncu maddesinde tarım politikasında başlıca hedef, tarımda verimliliği ve üretimi arttırmak, sektörde çalışanlara istikrarlı bir gelir düzeyi sağlamak, pazarı düzene kavuşturmak, arza devamlılık ve tüketicilere uygun fiyatlarla ürün temin etmek olarak belirtilmiştir (WWW Doküman: <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/abgst03/16.pdf>). (08/02/2007).

Bir iktisadi birleşme şekli olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği, Gümrük Birliği esasına dayanmaktadır. Malların serbest dolaşımını, sanayi ürünlerinde Gümrük Birliği (GB) yoluyla, tarım ürünlerinde Ortak Tarım Politikası (OTP)'na uyum yoluyla gerçekleştirmektedir. Ortak Tarım Politikası 1960 yılında tesis edilmiş olup, bu politikanın temel amacı tarımda üretimi ve verimliliği arttırmak, üreticilere daha iyi bir yaşam seviyesi yaratmak, piyasaları istikrara kavuşturarak arzın devamını sağlamak, tarımsal ürünlerin pazarlanmasını güvence altına alarak, bunların tüketicilere makul fiyatlarla satışını gerçekleştirmektir (WWW Doküman: www.yapraktutun.gov.tr). (12/06/2006).

Ortak tarım politikası (OTP) uyarınca kurulan ortak piyasa düzeni (OPD) içinde 23 ürün grubu yer almıştır. Yaprak tütün de bu tarımsal ürünlerden biridir (TAPDK, 2004, 112).

Avrupa Birliği'nin kendi tütün üretimi, miktar ve kalite bakımından tütün işleme sanayinin gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu için tütün sektöründeki Ortak Piyasa Düzeni; tütün üreticisini korumak ve yeterli miktar ve kalitede üretim sağlamak için önlemler alırken, üçüncü ülke kaynaklı tütün ithalatına yalnızca gümrük vergisi uygulanmakta ve miktar kısıtlaması bakımından da liberasyonu geçerli kılmaktadır. Birliğin amacı, yaprak tütün üreticisi ile tütün işleme sanayinin çıkarlarını bağdaştırmaktır (WWW Doküman: www.yapraktutun.gov.tr). (12/06/2006).

3.2.1. AB Ülkelerinde Tütün Programı İşleyiş Mekanizması

AB tütünde ortak piyasa düzenini (TOPD), 21 Nisan 1970 tarih ve 727/70 (EEC) sayılı konsey tüzüğü ile düzenlemiştir. TOPD ile Topluluk çapında ortak bir

tütün politikası oluşturularak tütün üretimini fakir tarımsal arazilerin bulunduğu bölgelere kaydırmak, üreticilere makul bir gelir düzeyi sağlamak, üretimi ithalatın azalmasına yardımcı olacak şekilde piyasa tarafından talep edilen çeşitlere yönlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaçları gerçekleştirilmesi için 727/70 (EEC) sayılı tüzük ile sözleşme esasına dayanan bir üretim sistemi, hedef ve müdahale fiyat sistemi, prim ödemesi ve ihracat geri ödemesine dayanan bir sistem geliştirilmiştir (WWW Doküman: http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten75/ab_tutunculugu.htm)(12/03/2007).

Müdahale fiyatları 1981 yılına dek hedef fiyatın % 90'ına göre tespit edilirken, 1982'de aradaki oran % 85'e indirilmiştir. Müdahale düzeni Topluluk üretiminin tümünün piyasada alınıp satılmadığı durumlarda devreye girmiştir. Daha açık bir deyişle; satın alma primi düzeni çerçevesinde piyasaya sürülememiş (primden yararlanmamış) olan yaprak tütünler, üye devletlerin müdahale kuruluşları tarafından müdahale fiyatları karşılığında satın alınmıştır. Müdahale kurumları satın almış oldukları tütünlerin ilk işlemeden sorumlu olup, ayrıca bu tütünlerin açık arttırma ya da ihale usulü ile satışını yapabilmişlerdir (WWW Doküman:http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten75/ab_tutunculugu.htm). (12/03/2007).

AB'de kotalı üretim yapılmakta olup üretim sözleşmeli yöntemle gerçekleşmektedir. Tütün üretim kotası, 1993'te 370 bin ton, 1994'te 350 bin ton olup miktarın aşılması halinde oluşacak fazlalık için finansal özendirici sistem uygulanmamaktadır (Karabağlı ve Alpkent, 1997, 31).

Kota uygulamasının sürdürülebilirliği açısından "garanti eşiği" uygulaması önem kazanmıştır. 1980'li yıllarda genişlemenin getirdiği üretim artışı ve bütçe harcamalarını dengeleyebilmek için yapılan reformlardan biri olan bu uygulama, kota sistemi ile birlikte üretimi düşürücü bir önlemdir. Üretim, tüketim ve ihracat potansiyeli dahilinde maksimum üretim eşiği saptayıp eşiğin aşılması halinde hedef ve müdahale fiyat artış oranları sınırlandırılmış ya da üreticilerin fazla ürünleri stoklamaları ve satış masraflarına üretim vergisi ile katılmaları sağlanmıştır

(Ataseven, 2005, 5). Bu şekilde ortak sorumluluk devreye girmekte, sonraki kampanya dönemlerinde fiyat üzerinde indirimlere gidilebilmektedir (Canyakmaz, 2002, 123).

AB için hasat başına genel bir garanti eşiği konulmuştur. Bu miktar içerisinde, her çeşit grubuna ve her üretici üye devlete ait münferit garanti eşikleri yer almaktadır. Garanti eşikleri, işlenmemiş yaprak tütünde 1999 yılında en çok kota miktarına sahip 3 ülke olan İtalya, Yunanistan, İspanya sırasıyla 132.509, 126.657, 42.300 ton ve toplamda AB ülkelerindeki kota miktarı 348.568 ton iken, bu rakam 2004'te 334.064 tona çekilmiştir (DPT, 2004, 22). Buna göre en fazla kota 127.200 ton ile İtalya'ya ve 121.846 ton ile Yunanistan'a verilmiştir (Ataseven, 2005, 4).

Söz konusu dönemde prim ödemeleri, Topluluk üretiminin etkinliği değerlendirilirken önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Ortak Tarım Politikasına (OTP) dahil olan ürünlerde hektar başına en büyük desteği ekilen arazi bazında yaprak tütünün aldığı görülmektedir. Örneğin 198.000 hektar alanda tütün ekimi yapılan 1985 yılında, tütüne hektar başına 4.353 ECU ödeme yapılırken, zeytin yağına 260, tahıllara 85, şaraba ise 410 ECU ödeme yapılmıştır. 1980 yılında 309 milyon ECU olan toplam prim ödemesi, 1991 yılında yaklaşık dört kata ulaşan bir artışla 1.330 milyon ECU'ya ulaşmıştır (WWW Doküman:http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten75/ab_tutunculugu.htm). (12/03/2007).

AB tütün piyasalarında tütün çiftçisini kayıt altına alan, yıllık 350.000 ton üretimi, üretilecek çeşidi ve üretim merkezlerini belirleyen, planlayan, tütün çiftçisinin refah düzeyini korumaya dönük olarak kaliteye dayalı destekleme yapan, desteklemeyi de, tütünün kolay satışını sağlayacak pirim sistemine dayandıran, ülkedeki tüm ürünü kontrol ederek kaydeden bir yapılanma içindedir. Tüm bunları gerçekleştiren üye devletlerce kendisinin hukuk ve yasal düzenine uygun idari özerkliğe sahip "özel yetkili makam" olup 45.000 tondan fazla tütün üretimi olan üye devletler yetkili makamı kurmak zorundadır (TAPDK, 2004, 113).

2000’li yıllara gelindiğinde AB’de ithalat miktarındaki artış, yeni üye katılımı ile pirim ödemelerini AB bütçesindeki ağırlığının artması sonucu TOPD’de yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Gündem 2000 kapsamında yapılan yeni reform çerçevesinde, pirim ödemelerinin üretimden bağımsızlaştırarak daha basit tarım programı oluşturmak ve tütün üreticisinin toplam gelirinin % 75’inin pirim ödemesine dayanması dolayısıyla ekonomik anlamda verimsizliği önlemek ve maliyetleri düşürmek amaçlanmıştır. Yeni ülkelerin (Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya) birliğe katılımı ile toplam prim ödemelerinin 1 milyar Euro’dan 2 milyar Euro’ya çıkacağı hesaplanmıştır (WWW Doküman: www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten76/satislar.htm). (18/04/2007); (Ataseven, 2005, 15).

26 Haziran 2003 tarihinde hazırlanan reform ile doğrudan yardımların (primlerin) üretimden ayrılması, “Decoupling” kavramı ile tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, o gün itibarı ile mevcut olan doğrudan yardım ödemelerinin “Tek Çiftlik Ödeme Sistemi” olarak üretimden ayrılarak verileceği, bu gelişme ile üreticilerin artık prim almak için değil, piyasa talepleri doğrultusunda daha kaliteli ürün üretmek durumunda kalacakları, ancak, üreticilerin yardıma hak kazanması için çevre, hayvan sağlığı ve refahı gibi çapraz uyum denilen yeni bir takım ölçütleri de karşılamaları gerekeceği kararlaştırılmıştır (WWW Doküman: www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten76/satislar.htm) (18/04/2007).

Konsey, tütündeki desteklerin üretimle bağlantısının 2006 yılından itibaren dört yıllık geçiş döneminde aşamalı olarak azaltılmasını kararlaştırmıştır. Tütün priminin bir bölümü, 2010 yılına kadar karardan etkilenen bölgelerin yeniden yapılanmasında kullanılacaktır. Bu çerçevede, tütün priminin dört yıl içerisinde en az % 40’ının üretimle bağlantısının kesilerek tek bir ödeme sistemi içerisinde çiftçilere yansıtılacaktır. Bu bağlamda, üye ülkeler, üretimle bağlantılı desteklerin en çok % 60 oranında kullanabileceklerdir. Bu zaman dilimi içinde prim iki şekilde ödenecektir. Birinci şekle göre; tütün priminin en az % 40’ı üretimden ayrılmış olarak işletme primi adı altında üreticilere verilecektir. İkinci şekle göre; tütün priminin % 60’ı

üretimle bağı olarak ödenecektir. Üye ülkeler geçiş dönemi sırasında bu iki şekil prim ödeme konusunda karar verme olanağına sahiptirler.

Üretimle bağlantılı destekler AB'nin bölgesel kalkınmasında birinci hedef bölgeler ve belirli çeşit ürün üretimine tahsis edilecektir. Reformun ikinci aşamasına geçildiğinde ödeme şekli de değişecektir. 2010 yılından itibaren dört yıllık geçiş dönemi sonunda, tütün yardımının üretim ile bağı tamamen sona erdirilecektir. Bunun % 50'si ise kırsal kalkınma politikası içerisinde yeniden yapılandırma programı dahilinde AB Tütün Fonu'na tahsis edilecektir (WWW Doküman: http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten70/ab_tutun_politikasi.htm. (14/02/2007) ; Ataseven, 2005, 14).

Yeni üyelere verilen desteklerin yıllar itibariyle artırılması üzerinde durulmuştur ve bu ülkelerin 2004 yılı için verilen desteklerin % 25'inden yararlanılması ve 2013 yılında da desteklerin tamamından yararlanılması kararlaştırılmıştır (Ataseven, 2005, 15).

Doğrudan yardımın 2005 yılında % 4, 2006 yılında % 5'inin Tütün Fonuna aktarılacağı öngörülmüştür (WWW Doküman: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/1559&format=HTML>). (12/04/2007).

3.2.2. Tütün Üretim, Tüketim ve Ticaret Miktarları

Tütün üretimi AB'nin toplam tarımsal üretiminin ancak % 0,4'nü oluşturmaktadır. Son yıllarda tütün üretimi AB içinde ve dünya genelinde gerilemiştir. Dünya üretiminin % 5,4'ne tekabül eden 348.013 ton ile AB, Çin (%38), Brezilya (%9), Hindistan (%8) ve ABD'den (%7) sonra beşinci büyük tütün üreticisidir. AB'nin işlenmiş yaprak tütününün % 75'ini Yunanistan ve İtalya üretmektedir. AB içinde tütün ekim alanları 90'lı yıllarda % 2,6'a gerilerken, aynı zaman dilimi içinde hektar başına düşen verimlilik miktarı 2 tondan 2,7 tona yükselmiştir. 2000 yılında 79.510 tütün ekicisi işletme vardı. Aynı zamanda, işletme

başına düşen ortalama ekim alanı 1990'da 1,4 hektar iken 2000 yılında 1,6 hektara çıkmıştır (WWW Doküman: http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten70/ab_tutun_politikasi.htm). (14/02/2007).

Tablo 45: Üye Ülkelerin Tütün Üretim Hacmi (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004
Yunanistan	135.685	136.593	136.490	127.000	121.000	121.000
İtalya	214.851	129.937	130.487	122.231	106.250	102.765
Fransa	27.632	25.252	23.861	14.329	25.467	24.550
İspanya	43.178	42.908	40.710	36.367	43.586	33.702
Almanya	10.441	10.985	11.441	11.441	12.000	12.000
Portekiz	4.911	6.135	5.764	5.603	5.735	5.500
Belçika-Lük.	1.492	1.200	1.400	1.200	1.300	1.062
Avusturya	418	230	230	230	220	220
Toplam	438.608	353.240	350.383	328.371	314.244	300.799

kaynak: www.fao.org.(15/05/2007).

ABD Oriental tipi tütün dışındaki yaprak tütün çeşitlerini ülke içi üretim ile karşılamakta iken AB ülkeleri için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Sigara endüstrisi bakımından gelişmiş olarak nitelendirilse de iklim ve toprak koşullarının elverişsiz olmasının da etkisi ile yaprak tütün (işlenmemiş tütün) ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamak durumundadır. Öyleyse, AB ülkeleri genel itibariyle yaprak tütün ithalatçısı, tütün mamulleri ihracatçısı olarak nitelendirilebilmektedir.

AB içinde paket sigara bazında 600.000'in üzerinde sigara satılmaktadır. Kullanılan yaprak tütün toplam 720.000 tondur. Bunun 180.000 tonu birlik içinde üretilip 540.000 tonu ithal edilmektedir (WWW Doküman: <http://www.france-tabac.com/documents/White%20Paper%202003.pdf>). (03/11/2006).

Tablo 45'ten de görüleceği gibi, birlik içinde en fazla tütün üretim hacmi Yunanistan, İtalya ve İspanya'ya aittir. 2004 yılı toplam tütün üretiminin % 40'ı Yunanistan tarafından üretilmiştir.

İtalya AB içinde en fazla tütün yetiştiren ülke olmasının yanında, önemli bir tütün ihracatçısı ve ithalatçısı, aynı zamanda sigara ithalatçısıdır. Yunanistan ise, Oriental tipi tütün üretiminde Türkiye'nin ardından ikinci, AB içinde ise birincidir (Tanrıverdi, 1990, 120).

Tablo 46: Üye Ülkelerin 2003 Yılı Tütün İle Uğraşanların Sayısı

Ülkeler	Üretici	Mevsimlik İşçi	Toplam
Yunanistan	63.586	147.614	211.200
İtalya	32.559	102.441	135.000
Fransa	5.793	42.714	48.507
İspanya	7.179	31.321	38.500
Almanya	1.301	14.999	16.000
Portekiz	570	3.080	3.650
Belçika	263	678	941
Avusturya	89	0	89
Toplam	111.340	342.547	453.887

Kaynak: <http://www.france-tabac.com/documents/White%20Paper%202003.pdf>. (03/11/2006).

Tütün sektörü, 212.960 kişiyle, AB tarım sektöründeki bütün yıllık iş birimlerinin % 2,4'ne eşit olan 126.070 yıllık iş birimi ile en fazla emek yoğun olan sektördür. Yaprak tütün üretiminde işgücü ihtiyacı şüphesiz daha çok sezona bağlı olup, ayrıca, kısa süreli işçilerin payı da oldukça yüksektir. Sektördeki toplam işgücünün % 80'ni aileler meydana getirmektedir (WWW Doküman: http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten70/ab_tutun_politikasi.htm). (14/02/2007).

Tablo 53'ten de izlenebileceği gibi, AB ülkelerinde yaprak tütün ithalat oranı 2005 yılı toplamı olarak 855.645 tondur. Yaprak tütün üretimi en fazla Yunanistan, İtalya, İspanya, Fransa, Portekiz, Almanya, Belçika ve Avusturya olmak üzere 8 ülkede yapılırsa da (WWW Doküman: www.france-tabac.com/documents/White%20Paper%202003.pdf). (03/11/2006) hem ihtiyacı karşılamaktan uzak hem de nitelik bakımından düşük seviyededir. Buna rağmen tütün mamulleri ihracatında AB'nin yeri kayda değerdir. Sigara tüketimi açısından 2002 yılı verilerine bakıldığında, AB üye ülkeler toplamında 91,8 milyon tüketici söz konusu olup 633.661 milyon adet

sigara tüketildiği görülmektedir (WWW Doküman:
http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten70/ab_tutun_politikasi.htm).
 (14/02/2007).

3.2.3. AB Ülkelerinde Tütün Dış Ticareti

Tablo 47: AB Ülkelerinde Tütün İhracat Miktarları (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	126.690	117.725	97.111	105.521	104.425	99.954	115.941
İtalya	138.159	103.350	110.278	119.748	121.295	117.760	106.486
Fransa	36.905	89.316	80.594	84.539	78.320	129.091	119.150
İspanya	18.202	36.872	42.148	37.890	38.921	35.368	44.543
Almanya	91.580	235.748	205.846	198.080	193.562	277.582	350.573
Portekiz	3.354	7.817	14.620	13.493	12.365	13.898	15.228
Belçika-Lük	30.018	58.008	71.749	76.027	80.196	106.942	79.223
Avusturya	3.547	18.235	22.334	28.888	31.422	28.763	48.239
Danimarka	6.198	9.504	8.476	10.376	10.733	11.638	12.722
Finlandiya	1.555	534	372	684	690	705	126
İrlanda	4.135	9.427	9.624	10.147	8.368	7.762	8.531
Hollanda	114.476	179.160	148.408	178.657	152.384	160.593	180.577
İsveç	1.713	2.683	2.657	3.939	1.064	1.200	2.138
İngiltere	64.198	124.503	105.285	91.586	80.797	71.634	57.673
Toplam	640730	992911	919502	959.75	914542	1062890	1127450

<http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).

Tablo 47 ve Tablo 48'deki tütün ihracat ve ithalat miktarları, işlenmemiş tütün, sigara, puro ve diğer tütün ürünlerini kapsamaktadır. AB ülkeleri tütün ihracat ve ithalat miktarları karşılaştırıldığında ithalatının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2005 yılında toplam 1.127.450 ton ihracata karşın 1.296.718 ton ithalat gerçekleşmiştir. Birlik içinde 2005 yılı itibariyle ihracat birincisi ülke olarak Almanya görülmektedir.

AB, 2002 verilerine göre, dünya tütün ihracatının % 9'unu, ithalatının ise, % 19.9'unu gerçekleştirmiştir. AB, kendi ürettiği tütünün % 55'ini ihraç etmekte ve kendi üretiminin de % 160'ını genellikle ABD, Brezilya, Malezya'dan ve Zimbabve'den ithal etmektedir. İhraç edilen tütünler sun-cured tütün ve tüm çeşitlerin kurutulmuş yaprakları üzerinde yoğunlaşmıştır. AB'de üretilen tütünler

Rusya, ABD, Mısır, Japonya, ve Cezayir piyasalarına ihraç edilmektedir (Ataseven, 2005, 16).

Tablo 48: AB Ülkelerinde Tütün İthalat Miktarları (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	14.816	37.798	34.358	40.417	37.107	37.795	40.893
İtalya	77.340	98.830	99.746	113.217	114.504	160.449	97.137
Fransa	123.789	147.502	160.756	160.116	136.723	194.454	212.176
İspanya	76.831	72.486	92.730	82.766	81.786	86.139	103.182
Almanya	200.749	300.135	277.247	257.771	269.860	322.979	336.068
Portekiz	10.541	19.397	17.547	17.843	17.836	24.227	21.899
Belçika-Lük	57.092	85.719	110.321	105.914	97.930	119.079	95.569
Avusturya	12.249	18.025	24.381	31.892	33.087	33.603	31.143
Danimarka	17.734	17.168	16.389	16.784	17.381	23.134	20.040
Finlandiya	7.290	5.856	5.839	5.860	5.728	7.097	7.889
İrlanda	8.508	14.532	15.518	16.315	13.509	9.543	11.016
Hollanda	123.865	200.313	151.903	145.943	149.808	229.254	212.187
İsveç	13.471	11.817	11.210	20.81	15.002	21.292	17.294
İngiltere	149.090	150.575	128.247	86.143	98.471	100.142	90.225
Toplam	893.405	1180153	1146192	1101792	1088741	1369187	1296718

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007)

3.3. TÜTÜNDE ULUSLAR ARASI REKABET

Serbest ticaretin bir gerekliliği olarak tütün, diğer tarım ürünlerine göre ticari anlamda daha şanslı ve özellikli bir ürün olma konumunu rekabet edilebilir hale gelmesi ile daha da güçlendirecektir. Türkiye özellikle verimliliği ve teknolojik yenilenmeyi hedef alıcı tedbirlerle rekabet gücünün artırılmasını temel almalıdır. Tarım sektöründe birçok yönden diğer ürünlerden daha çok öne çıkan tütünün geleceği konusunda Türkiye’de günümüzde karamsar bir hava söz konusudur. Bunun nedenlerinden biri gelişmiş ülkelerde daha da baskın olarak hissedilen tütünün sağlık boyutunun önem kazanmasıdır. Ayrıca Türkiye’de tütünün özelleştirme sürecinde oluşu ile Tekel’in sigara payında son 10 yılda önemli düşüşlerin oluşması ile bu pazarın geleceğinin nereye sürükleneceği konusundaki belirsizlikler söz konusudur. Tütün ekonomik boyutu olan bir tarım ürünü olması dolayısıyla ülkelerin istihdam, hammadde, milli gelir ve tüketici ihtiyaçlarını karşılayan bir ürün olduğu da unutulmamalıdır. Bu kapsamda alınacak tedbir ve üretim politikalarının dünya

tarımını da dikkate alarak, maliyet ve fiyat unsurlarının topluluk fiyatlarına yaklaştırılması olası AB üyeliği ve uyum süreci açısından oldukça önemlidir.

3.3.1. Yaprak Tütün Dış Ticaretinin Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması

Ülkemizden ihraç olunan yaprak tütünün miktarı yıllar itibariyle farklılık göstermektedir. Ülkemizde üretilen tütünün Oriental tip tütün olması sebebiyle alıcı ülkeler tarafından diğer çeşitlerle harmanlanarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin başında yaklaşık % 30'luk payı ile ABD gelmekte bu ülkeyi %38'lik payı ile Avrupa Birliği ülkeleri, % 32'lik payı ise diğer ülkeler oluşturmaktadır.

Tablo 49:Türkiye’de Yaprak Tütün İhracat ve İthalat Değerleri

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT	
	MİKTAR (Ton)	BEDEL (1000 \$)	MİKTAR (Ton)	BEDEL (1000 \$)
1990	94.770	418.491	3.279	21.429
1995	82.591	244.547	21.640	134.398
2000	100.385	368.361	62.199	308.182
2001	105.956	354.320	50.112	243.370
2002	92.164	273.206	41.366	162.085
2003	113.711	328.975	48.933	176.866
2004	114.775	399.805	46.391	165.948
2005	134.275	468.257	50.110	182.045

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (11/05/2007).

Tablo 49’da da görüleceği gibi; 2005 yılında 134.275 tonluk tütün ihracatı karşılığında 468 milyon dolar ihracat geliri sağlanmıştır. Bunun yanında yaprak tütün ithalatımız artan blended sigara ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak artmış ve aynı yıl 50.110 ton ithalat karşılığında 182 milyon dolar ithalat gideri söz konusu olmuştur.

Türkiye’de en çok ihraç edilen tarımsal ürünlerin toplam tarımsal ihracattaki payına bakıldığında, 2000 yılı itibariyle % 10,3 ile “yaprak tütün”, en çok ithal edilen tarımsal ürünlerin toplam tarımsal ihracattaki payı ise, % 14,11 olarak görülmektedir

(WWW Doküman: www.aeri.org.tr/pdf/bks/2-2.pdf). (22/03/2007). Dünya Bankası araştırmalarına göre ise, yine aynı yıl Türkiye, 163.660 ton yaprak tütün üretmiş ve yaklaşık yarısını ihraç etmiştir. Oriental tütün üretiminde birinci konuma olan Türkiye'yi Yunanistan ve Bulgaristan takip etmektedir.

Tablo 50: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Yaprak Tütün İhracatı (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	123.335	82.885	77.922	84.126	80.831	76.544	94.171
İtalya	137.633	102.933	109.623	119.165	120.891	116.350	105.571
Fransa	11.854	25.092	21.044	23.429	27.41	39.998	37.299
İspanya	17.196	31.995	35.900	30.221	30.899	25.449	32.201
Almanya	15.909	6.069	55.882	59.902	50.590	80.203	90.461
Portekiz	3.136	4.151	6.819	6.343	5.240	4.298	4.373
BelçikaLük	9.738	26.143	38.117	48.484	63.012	75.786	51.275
Avusturya	1.529	972	883	1.030	1.494	1.338	806
Danimarka	763	1.893	1.157	1.193	1.020	1.058	1.460
Finlandiya	235	58	27	161	15	357	1
İrlanda	362	65	34	63	30	46	2
Hollanda	11.802	29.340	21.776	15.179	18.927	19.789	16.382
İsveç	444	540	651	2.067	4	9	5
İngiltere	9.108	10.772	9.976	11.842	12.285	11.390	5.232
Toplam(15)	343.044	382.908	379.811	403.197	411.606	452.615	439.239
Kıbrıs R. Y.	390	271	217	301	350	350	390
Çek Cum.	36	446	295	406	1.693	1.288	36
Macaristan	1.091	3.017	3.031	4.050	5.510	2.296	1.091
Malta	12	47	319	16	24	4	12
Slovenya	2.012	1.110	359	531	1.213	0	2.012
Slovakya	5.248	1.804	3.497	2.896	3.865	357.000	5.248
Estonya	23	30	39	—	0	—	23
Letonya	1.933	2.671	3.499	2.538	1.545	2.069	1.933
Litvanya	1.615	4.095	4.038	2.925	3.734	9.192	1.615
Polonya	23.336	32.154	51.973	19.249	46.620	59.833	23.336.
Toplam(10)	48.474	34.010	31.835	30.728	38.755	42.316	36.704
Toplam(25)	391.518	416.918	411.646	433.925	450.361	494.931	475.943
Brezilya	188.153	341.489	435.397	464.866	465.974	579.761	616.464
Çin	38.383	122.726	168.524	172.123	184.466	185.648	168.513
ABD	229.817	188.324	190.832	157.332	157.997	165.789	152.982
Zimbabve	115.768	177.053	221.145	105.550	137.305	150.944	67.414
Malavi	71.487	91.066	93.554	105.003	102.981	93.296	104.698

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).

Türkiye, yaprak tütün ihraç eden bir ülke konumundadır. Özellikle yabancı tütün olarak nitelenen Burley ve Virginia üretimi, ihtiyacımızın çok düşük bir kısmını karşıladığından, geri kalan miktarın ithal yolla karşılanması zaruri olmaktadır. Çünkü artan blended sigara ihtiyacının karşılanması için sigara ithalatında, marka bazında 2005 yılı için 1.600 milyon adet sigara üretme şartı bulunmaktadır. Bununla birlikte sigara için 0,40 ABD Doları/paket mülga tütün fonu ve ayrıca gümrük vergisi ödenmesi gerekmektedir. Bu şartlarda sigara ithal ederek piyasada rekabet etmek çok zordur (DPT, 2006, 51).

Virginia tipi tütünün Yeni Zelanda'dan Almanya'ya kadar 75 ülkede üretimi yapılmaktadır. Dünyadaki ana üreticiler ise Çin, ABD, Brezilya, Hindistan ve Zimbabve'dir. Virginia tütünü Dünya tütün üretiminde % 65 civarında bir paya sahiptir (DPT, 2004, 32).

Burley tipi tütünler ise tat tutucu özelliğine sahiptir. Şeker oranı düşük, nikotince zengindir. Toplam 55 ülkede üretimi yapılmaktadır. Başlıca üretici ve ihracatçı ülkeler ABD, Malavi, Brezilya, Arjantin, İtalya, Kore ve Meksika'dır. Dünya üretiminin % 12'si civarındadır (DPT, 2004, 33).

Fao kaynaklarına göre; yaprak tütün üretimi 1971 yılında dünyada 4,2 milyon ton iken 1998–2000 yılında 6,9 milyon tona ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere yaprak tütün üretimi gittikçe artmaktadır. Global üretimin 2010 yılında 7,1 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Gelişmiş ülkelere yaprak tütün üretimi 1990'lı yıllarda kademeli olarak düşmüştür. Gelişen ülkelere ise yaprak tütün üretiminin gittikçe artacağı, 1998–2000 yıllarında yaklaşık % 79 olan bu payın, 2010 yılında % 87 olacağı beklenmektedir. Çin'in 2010 yılında Hindistan ve Brezilya'nın yaklaşık 3 milyon ton ile dünyanın en büyük üreticisi olarak kalacağı ve Malavi ve Zimbabve'nin üretim seviyesinin daha düşük kalacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 51: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Yaprak Tütün İthalatı (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	9.162	23.005	21.479	23.987	22.131	23.121	27.495
İtalya	41.434	38.314	32.265	43.040	52.268	46.152	21.557
Fransa	57.643	87.220	87.411	87.852	75.106	137.731	152.599
İspanya	70.629	61.747	47.232	36.950	27.240	29.013	34.304
Almanya	61.862	229.040	200.018	182.274	195.289	240.922	248.778
Portekiz	10.387	12.766	10.827	11.012	11.788	16.092	12.827
BelçikaLük	40.889	41.279	64.013	73.462	71.855	74.573	59.957
Avusturya	11.192	14.365	18.912	24.596	25.945	23.434	22.569
Danimarka	17.149	16.355	15.606	15.916	15.963	20.980	16.105
Finlandiya	6.108	2.518	2.443	2.570	2.372	239	3
İrlanda	5.074	7.555	11.372	12.253	7.243	4.667	6.304
Hollanda	91.557	154.187	104.306	101.574	109.700	169.348	171.779
İsveç	10.849	8.492	7.632	11.073	3.133	9.351	5.368
İngiltere	122.022	129.115	110.491	67.431	78.955	84.379	76.000
Toplam(15)	655.957	825.966	734.007	694.030	699.009	880.102	855.645
Kıbrıs R.Y.	0	0	0	0	0	0	0
Çek Cum.	14	11	12	16	22	16	14
Macaristan	8.170	9.332	7.404	8.613	6.017	3.966	8.170
Malta	25	14	10	10	11	7	25
Slovenya	5.248	4.379	4.377	4.129	1.456	242	5.248
Slovakya	2.012		2.183	2.265	3.600	1.468	2.012
Estonya	—	—	8	—	—	—	—
Letonya	49	22	56	737	21	44	49
Litvanya	1	6		79	58	322	1
Polonya	3.945	6.822	4.548	6.275	8.680	14.142	3.945
Toplam(10)	19.464	35.696	45.645	67.267	32.917	64.554	75.439
Toplam(25)	675.421	861.662	779.652	761.297	731.926	946.656	931.084
Brezilya	32	6.980	8.963	10.524	10.803	7.475	7.900
Çin	62.986	53.100	71.428	64.073	72.552	63.518	88.226
ABD	198.884	196.598	234.164	263.806	261.112	257.579	224.074
Zimbabve	2.439	4.842	578	1.034	5.784	25.230	14.595
Malavi	1.229	4.841	13.150	8.371	37.643	24.343	27.974

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).

Tütün sektörünün bugün itibariyle başta ABD olmak üzere AB ve diğer ülkeler ile yaprak tütün dış ticareti bakımından rekabet etme şansını koruyabilmesi için yapılması gerekenlerin Başlıcaları şu şekilde özetlenebilir;

- Üreticinin; temsilcisi konumundaki örgütlerin fiziki yapı, mali güç, kalifiye personel yetersizliği giderilerek sektörde gerek ulusal ve gerekse uluslararası ölçekte etkin ve yaygın bir şekilde faaliyet göstermesi,
- Üreticiye verilen tarımsal desteklerin, tütün üretimini koruyacak ve geliştirecek şekilde bir üretim politikası oluşturmak,
- Tütün kaçakçılığı ile mücadelede etkin önlemler almak ,
- Tütün üreticilerinin birlik içinde isteklerini yerine getirebilecekler bir kuruluş olan tütün kooperatiflerine etkinlik kazandırılması.

3.3.2. Sigara Ticareti Bakımından Diğer Ülkeler İle Karşılaştırılması

Tekel'in 2002 yılından itibaren destekleme alımları görevinin sona ermesi ve tütün sektörünü düzenleme ve denetleme yetkisinin ayrı bir kuruma verilmesi ile Tekel, özel firmalar gibi, sigara üretip pazarlayan bir kurum niteliği kazanmıştır. Böylece rekabet ortamı daha adil bir yapıya kavuşmuştur.

2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı yasa öncesi, Tekel, Türkiye'de sigara fiyatlarının belirlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Tütün piyasalarında, Tekel fiyatları açıklanmadan, diğer firmalar açıklayamadığı gibi, Tekel'in verdiği fiyata göre fiyat vererek tütün alımı yapmışlardır. Söz konusu yasa sonrası ise, üretici tütünlerinin ve mamul maddelerin fiyatlandırılması üretici ve alıcı firma arasında belirlenecek ortaklaşa mutabakat ile belirlemiştir. Bu nedenle üretici, alıcı firmaların istekleri dışına çıkamamaktadır (Ataseven, 2005, 42).

Tablo 52'den de izlenebileceği gibi AB ülkeleri arasında 2005 yılı itibariyle Almanya ve Hollanda sigara ihracatında önde gelen ülkelerdendir. Yeni katılan 10 üye ülke arasında ise aynı yıl için, Polonya'nın sigara ihracatının diğerlerine nazaran daha çok arttığı gözlenmektedir.

Tablo 52: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Sigara İhracat Miktarı (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	3.359	27.229	14.370	18.355	19.699	20.531	20.664
İtalya	413	212	452	437	268	117	569
Fransa	5.453	15.944	13.344	17.850	18.314	18.610	18.561
İspanya	836	4.526	4.651	5.240	5.076	7.499	10.513
Almanya	—	140.937	124.753	118.150	117.086	153.782	204.747
Portekiz	209	3.627	7.776	7.126	7.104	9.573	10.832
BelçikaLük	11.770	1	7	1	11	—	—
Avusturya	1.619	17.058	20.846	27.697	29.701	29.697	46.978
Danimarka	3.635	4.899	3.955	5.097	5.821	5.561	5.776
Finlandiya	1.307	460	335	512	685	299	120
İrlanda	560	581	460	500	447	108	49
Hollanda	72.873	123.052	103.953	139.946	101.338	104.110	126.661
İsveç	93	796	690	379	229	320	272
İngiltere	40.756	95.393	78.489	64.194	50.672	42.293	38.954
Toplam(15)	142.883	434.715	374.081	405.484	356.451	392.500	484.696
Kıbrıs R.Y.	6.118	21.755	21.747	7.951	5.089	3.675	2.984
Çek Cum.	—	8.721	9.622	9.028	7.833	12.682	14.360
Macaristan	455	—	—	—	—	93	1.453
Malta	130	660	714	908	706	531	119
Slovenya	—	3.584	2.986	2.988	3.165	1.221	291
Slovakya	—	3	—	2.265	2.842	950	29
Estonya	—	66	146	31	47	47	54
Letonya	—	1.390	2.995	5.328	1.402	1.860	2.290
Litvanya	—	3.815	4.420	3.685	3.627	5.061	15.996
Polonya	71	8.758	8.842	2.310	4.562	18.496	31.969
Toplam(10)	6.771	48.698	51.472	34.494	29.273	44.616	69.545
Toplam(25)	149.654	483.413	425.553	439.978	385.724	437.116	554.241
Brezilya	1	843	521	1.655	2.614	2.871	2.807
Çin	86.151	43.850	39.600	42.193	45.553	48.084	43.780
ABD	90.105	119.179	107.470	102.084	97.921	96.916	93.286
Zimbabve	379	1.395	796	1.600	315	3.325	430
Japonya	5.341	13.779	20.326	20.167	19.919	20.296	19.085

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).

1999 yılı sigara üretim miktarları esas alındığında, dünya sigara üretiminin % 30'unun Çin devlet monopolü (CTNC), % 17'sini Philip Morris, % 16'sını BAT, % 11'ini Japon Tobacco (JTI), % 2.5'ini Altadis, % 2.3'ünü Reemtsma gerçekleştirmektedir (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>). (12/04/2007).

Tütün sektörü Dünya ve Türkiye konjonktürü incelendiğinde bir monopol piyasasının hakim olduğu görülür. Bu koşullar liberal ekonominin en acımasız şekilde hâkimiyet sürdüğü ABD ve AB ülkelerinde de aynıdır. Gerek yaprak tütün piyasasında gerekse sigara endüstrisinde 2 veya 4 firma, piyasanın % 90-95'ine hakim olmaktadır. Türkiye'de son yıllardaki duruma bakılacak olursa, Tekel haricindeki firmaların serbest rekabet koşulları içinde hareket etmedikleri, kendi koşulları içinde rekabeti önleyici anlaşmalar yaptıkları bir vakiadır (WWW Doküman: <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten0301/index.htm>). (28/03/2007). Dolayısıyla piyasadaki rekabet özel sektörün Tekel ile rekabetinden ibaret kalmaktadır.

AB'de ise, topluluklar komisyonu, sorunlar karşısında çeşitli reform çalışmaları yürürlüğe koymuştur. Avrupa Birliği Komisyonu, Ortak Tarım Politikası reform önerilerinin çerçevesini, Avrupa Birliği'nin rekabet gücünün fiyatlarda yeterince indirim yapılması yoluyla iç piyasadan ve dünya piyasalarından artan oranda pay alınmasını temin edecek şekilde sürdürülmesi olarak belirlemiştir (WWW Doküman: www.yapraktutun.gov.tr). (12/04/2007).

Tablo 53'ten de izlenebileceği gibi AB ülkeleri arasında 2005 yılı itibariyle İtalya ve İspanya sigara ithal eden başlıca ülkelerdendir. Brezilya ise, 2004-2005 yılları arasında önemli bir artış sergilemiştir. Çin sigara ihracatçısı olarak tanınmasına rağmen sigara ithal eden de bir ülkedir. 2000'li yıllardan itibaren sigara ihtiyacını ithalat yoluyla karşılayan ülke Japonya olarak görülmektedir.

Günümüzde Tütün ekonomisinin nabzını tutan Ç.U.Ş lerden olan Philip Morris Co. Inc. (ABD), British America Tob. (İng) Richard Joshua Reynolds Inc. (ABD), ülkemiz tütün endüstrisine 1991 yılı sonrası girmiştir. Sigara endüstrisinde faaliyet gösteren bu ÇUŞ'lerin, bağlı şirketleri ve lisans anlaşması yaptıkları şirketlerin sayıları oldukça fazladır. Bu şirketlerin özelleşme sonrası Türkiye'de daha da etkin olmasının yani özelleştirmenin olumlu ve olumsuz yönleri şüphesiz olacaktır. Olumsuz olarak nitelendireceğimiz en önemli sakıncası, Türk tütün piyasasının harmanlanmış sigara üretimine yoğunlaşp Oriental tipi tütün üretiminin

yok olacağı yönündedir. Bu Türk tütüncülüğünün körelip ihracat potansiyelinin yok olması sonucunu doğuracağı gibi, sosyal yönü olan da tütün sektöründe geçimini sağlayan ailelerin ve diğer çalışanların istihdamını da olumsuz etkileyebilecektir.

Tablo 53: AB Ülkeleri ve Seçilmiş Ülkelerde Sigara İthalat Miktarı (ton)

Ülkeler	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	4.862	11.769	10.223	12.541	11.177	9.726	10.171
İtalya	34.393	56.686	61.631	65.151	58.859	71.653	74.116
Fransa	48.116	52.987	65.320	63.777	53.295	46.884	49.653
İspanya	907	7.958	38.761	39.206	46.278	49.019	57.717
Almanya	10.482	34.783	36.111	34.745	32.652	31.385	27.117
Portekiz	120	1.989	2.113	2.285	2.267	2.434	2.899
BelçikaLük	4.077	1.548	222	—	—	—	—
Avusturya	511	1.868	3.008	4.018	3.719	5.019	3.793
Danimarka	201	653	516	549	942	1.696	3.478
Finlandiya	151	1.762	1.866	1.817	1.966	5.806	6.884
İrlanda	395	754	765	714	2.168	670	2.020
Hollanda	15.349	14.835	22.921	24.448	19.992	22.415	19.002
İsveç	2.029	2.853	3.128	9.088	11.425	11.195	11.240
İngiltere	15.751	7.753	5.643	10.169	8.424	6.266	5.891
Toplam(15)	137.344	198.198	252.228	268.508	253.164	264.168	273.981
Kıbrıs R.Y.	3.548	25.864	18.656	6.122	1.635	927	1.063
Çek Cum.	—	2.732	2.618	2.378	3.520	7.416	10.459
Macaristan	1.556	360	367	416	474	2.491	—
Malta	80	351	431	742	792	217	331
Slovenya	—	3.746	1.674	2.012	1.957	4.223	4.849
Slovakya	—	3.746	4.714	4.679	4.503	6.547	12.033
Estonya	—	2.153	2.359	3.138	3.016	2.695	2.955
Letonya	—	2.881	3.322	3.103	3.450	4.824	4.006
Litvanya	—	647	1.016	1.092	1.016	1.264	1.716
Polonya	3.502	87	5	85	5	604	4.582
Toplam(10)	8.686	42.567	35.162	23.767	20.368	31.208	41.994
Toplam(25)	146.030	240.765	287.390	292.275	273.532	295.376	315.975
Brezilya	0	154	40	43	43	47	125
Çin	61.711	48.761	48.598	40.094	44.046	47.407	47.050
ABD	3.365	15.155	11.813	25.900	27.070	21.842	14.538
Zimbabve	0	734	23	58	126	96	230
Japonya	41.407	83.521	82.220	83.476	83.491	75.516	93.536

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).

Rekabet açısından değinilmesi gereken bir husus da şirket birleşmeleridir. 1997/1 sayılı Tebliğ'in, 1998/2 sayılı Tebliğ ile değişik 4. maddesi, bağımsız iki veya

daha fazla teşebbüsün birleşmesini, işleme taraf olan teşebbüslerin toplam pazar paylarının %25'i ya da toplam cirolarının 25 trilyon TL'yi aşması halinde izne tabi kılınmaktadır. 2005 yılında ABD'de kurulu çok uluslu bir teşebbüs olan "Dimon Incorporated" (Türkiye'de, tütün işleme işi ile işigal eden ve daha çok ihracata yönelik çalışan Dimon Türk Tütün A.Ş. unvanlı bağlantılı bir teşebbüsü bulunmakta olup sadece şark tipi tütün işlemekte ve satmaktadır) ile yine ABD'de kurulu çok uluslu bir teşebbüs olan "Standard Commercial Corporation"ın (Türkiye'de, tütün işleme işi ile işigal eden ve daha çok ihracata yönelik çalışan Spierer Tütün İhracat Sanayi Ticaret A.Ş. unvanlı bağlantılı bir teşebbüsü bulunmakta olup şark tipi ve yabancı tip tütün işlemekte ve satmaktadır) birleşme kararları uygun görülmüştür (WWW Doküman: www.rekabet.gov.tr/pdf/dergi21internet.pdf). (22/04/2007).

Ayrıca, rekabeti teşvik edici uygulamalardan son yıllarda bahsetmek mümkündür. Üretimde tütün mamulleri olarak sigara haricinde, aromalı nargilelik ürünler de yerini alması tütün ekonomisi bakımından olumlu bir gelişmedir. (DPT, 2006, 49).

3.3.3. Türkiye'de Yabancı Tütün Yetiştirilmesi

İlk kez 1839 yılında Virginia tütününden, yeni bir kurutma yöntemiyle Flue Cured tütün elde edilmesi ve 1864'de yeni bir mutant çeşit Burley'in bulunması, zaman içinde Türk tütününün kaderini derinden etkilemiştir. Bu yeni elde olunan Flue Cured tütün tipi, ülkemizde Oriental tipi tütünler gibi şekerce zengin ve asit karakterli olmakla beraber sert içimli değildir. Ayrıca Virginia ve Burley tütünlerinin karakterlerindeki olumlu gelişmelerden yararlanarak yapılan harmanlara, belli oranda Oriental tip tütün katmak suretiyle, imal edilen ilk sigara 1913 yılında piyasaya sürülmüştür (DPT, 2004, 32).

Türkiye Oriental tütün yetiştiren bir ülkedir. 1984 yılı sonrası harmanlanmış sigaralarının tüketim payındaki artış dolayısıyla oluşan piyasa tekeline karşılık verebilmek ve rekabet ortamı içindeki yerini alabilmek amacıyla Tekel; yabancı

harmanlı sigara üretimine ağırlık vermiştir. Tekel 2000 ve Tekel 2001 bu tip sigaralardır. Artan talebi karşılamaya yönelik yabancı tütün yetiştiriciliği de söz konusu olmuştur. Türkiye’de Marmara bölgesinde Virginia ve Burley üretimi yapılmaktadır. Fakat yeterli olmayışından dolayı ithal edilmektedir.

Türkiye’de yabancı menşeli tütün alımına ilişkin miktar ve pazar payları incelendiğinde, Dimon, Standard, Altab, Birtab şirketlerinin toplam 4.759 ton alım yaptıkları görülür (WWW Doküman: www.rekabet.gov.tr/pdf/dergi21internet.pdf). (22/04/2007).

3.4. KARŞILAŞTIRMA VE ÖNERİLER

Türkiye’de tarım sektörü, ülke nüfusunun beslenmesinin sağlanması, milli gelir ve istihdama katkısı, sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını karşılaması ve sermaye aktarması gibi nedenlerden dolayı, AB’de ise bütçe ve mevzuatın yaklaşık yarısını kapsaması sebebiyle önemini halen korumaya devam etmektedir (WWW Doküman: www.ceterisparibus.net). (17/05/2007).

Tarım sektörü içinde tezimizin konusunu da oluşturan tütün Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren Türkiye için önemini koruyan ve ekonomik anlamda getirisi olan bir tarım ürünüdür. Söz konusu dönemde toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık ¼’ü sadece tütünden elde edilmiştir. Fakat Reji döneminden kalan 4 fabrika ile üretime devam edilmesi, tütün endüstrisi açısından eksik kapasite ve yetersiz teknoloji sorunu, 1960’lı yıllarda üretim miktarının talebi karşılayamamasını da beraberinde getirmiştir.

Özellikle 1941 yılı itibariyle destekleme alımlarının söz konusu olması ile üretimin, üretici sayısının ve verimin artması; tütün ekiminin taban araziye kayması ve kalitenin düşmesine neden olmuştur. Bir taraftan üretilen tütün mamullerinin kalitesinin düşük olması diğer taraftan tütün mamullerine olan talebin

karşılanamaması 1970’li yıllarda ülkeye kaçak sigara girişini başlatmıştır. Destekleme alımlarının terk edildiği 2002 yılına kadar üretilen tüm tütünlerin satın alınmasına devam edilmiştir. Türk tütüncülüğü açısından stok sorununu ortaya çıkaran bu durumdan ve stoklama maliyetinden de kurtulmak amacıyla ihtiyaç fazlası bu tütünlerin sonraki yıllarda yakılarak imha edilmesi yoluna gidilmiştir. Destekleme politikalarının dağınık ve siyasi gelişmelerden etkilenen bir yapıya sahip olmasının ortaya çıkardığı bu durumdan etkilenen yine Türk tütün ekonomisi olmuştur.

1984 yılı, Türk tütüncülüğü açısından, sigara ithalatının bazı koşullarda serbest bırakılması açısından önemlidir. Monopol piyasasından oligopol piyasaya geçişin önünü açan bu yeniliğin ikinci adımı 1991 yılında olmuştur. Böylece Tekel ortaklığı olmaksızın yabancı şirketlerin tütün piyasasına girmeleri ve yıllık marka bazında 2000 ton üretim yapmaları durumunda fiyatlandırma, ithalat ve satışı serbest hale getirilmiştir. ÇUŞ’lerin ülkemizde yatırım yapmalarının başlangıcı olan 1991 yılından günümüze baktığımızda, yabancı şirketlerin pazar payının, Tekel’in pazar payını aştığı görülmektedir (Bknz Tablo:31).

Kısaca özetlenen bu gelişim süreci içinde, tütün, halen değerini ve önemini koruyan bir ihracat ürünüdür. Ülke ekonomimiz için önemini vurgulamak için 2006 yılı dış ticaret değerlerine baktığımızda, tütün ve tütün mamulleri ihracatının 683,4 milyon dolar, ithalatın ise 256 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu miktar içinde Şark tipi yaprak tütün ihracatı önemli bir yer tutmaktadır ve önemli bir bölümü AB ülkelerine ihracat edilmektedir. Bu bağlamda Türk tütün ekonomisi politikalarını AB ekonomi politikaları ile karşılaştırmak ve tütünün rekabet edilebilirliğini sınamak, tezin temel amacı olarak benimsenmiştir. AB ülkeleri ile ortak yönlerinin olduğu kadar farklılıklarının da söz konusu olduğu görülmüştür. Özellikle Şark tipi tütün ihracatı bakımından Türkiye’nin lider konumunda olduğu ve diğer ülkelerle rekabet edilebilirliği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç itibarıyla AB uyum sürecinde uyulması gerekenler, öneri olarak bu kısımda değinilecektir.

Türkiye, AB ülkelerinde uygulanan tütün ekonomi politikaları bakımından; tütün fonunun kullanımı, üretimin desteklenmesi, arazi genişliği ve ihraç edilebilirlik bakımından farklılık göstermektedir. AB ülkelerinde tütün sektöründe tütünün sağlık açısından yarattığı olumsuz etkileri duyurabilmek, üretim projelerine katkı sağlamak ve yardım amacıyla tütün fonundan kaynak aktarımı varken, Türkiye’de böyle bir girişim söz konusu değildir. Türkiye’de tütün fonundan elde edilen gelir, direkt olarak bütçeye katılmaktadır.

AB ülkelerinde tütün üreticilerinin gelirlerinin % 75’i primlerden oluşmaktadır. Bu anlamda tütün, Birlik için en çok desteklenen tarım ürünü olarak dikkat çekmektedir. Türkiye’de ise 2002 yılı itibariyle destekleme alımlarının kaldırılması ile destek anlamında sadece 2003 yılı alternatif ürün projesi ile sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede, tek seferde dekara 80 dolar ödenmiş, projeye katılımın sınırlı olması dolayısıyla tam anlamıyla amacına ulaşamamıştır.

Arazi genişliği bakımından ise; AB’de tütün yetiştiren arazilerin ortalama genişliğinin yaklaşık 2 katı kadarı Türkiye için söz konusudur. Verimlilik açısından değerlendirildiğinde AB ülkelerinde ürün veriminin, Türkiye’den daha fazla olduğu bilinmektedir.

Türkiye’de sadece 1993–1997 yılları arasında söz konusu olan kota uygulaması AB ülkelerinde titizlikle ve uygulamadan ödün verilmeksizin sürdürülmektedir. Hatta bu uygulamanın işlerliğini sağlamaya yönelik; piyasada üretim yapamayan, ürününe piyasa koşullarında satış imkânı bulamayan ve sektörden ayrılmak isteyen üreticilere yönelik kota geri alım sistemi söz konusudur. Kota transfer sistemi ile de garanti eşiğinin piyasa talebini karşılamakta yetersiz olduğu durumlarda üye ülkeler arasında transfer yapılabilirliktedir.

İhraç edilebilirlik bakımından değerlendirildiğinde, AB’nin Şark tipi tütün üreticilerinden olan Yunanistan ile Türkiye karşılaştırıldığında, 2005 yılı net yaprak tütün ihracat değeri bakımından Yunanistan’ın 222.494 bin dolar gelir elde ettiğini buna karşın Türkiye’nin 374.335 bin dolar ihracat geliri elde ettiği bilinmektedir.

Ayrıca AB ülkelerinde primin tütün tiplerine göre farklılaştığı bilinmektedir. Bu tiplerden Virginia tipine yönelik desteğin fazla oluşu Yunanistan'ı Şark tipi tütünden vazgeçme eğilimi içine sokmuştur. Bu anlamda ortaya çıkan boşluğun Türkiye tarafından doldurulması da olası bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın AB ülkelerinden özellikle İngiltere, Hollanda, Almanya, sigara ihracatçısı ülkeler olarak oldukça önemli konuma gelmişlerdir.

Tüm bu farklılıklara rağmen, Türkiye ve AB'nin tütün ekonomi politikaları bakımından benzer taraflarının da olduğu görülmüştür. Bunlar, üretim yöntemleri, alternatif tarımsal ürüne geçiş zorluğu, işletme büyüklükleri ve vergi yükü olarak sıralanabilir.

Hem birlik ülkelerinde hem de Türkiye'de üretim sözleşmeli yöntem ile yürütülmektedir. Bu yöntem stok birikimini de önleyici bir uygulama olması bakımından önemlidir.

Tütüne alternatif ürün bulma konusunda zorluklar hem birlik için hem Türkiye için söz konusudur. Getiri bakımından diğer ürünlerden kat kat önde olması ve bu şartlar altında üreticinin tütün üretiminden vazgeçmesi oldukça güçtür. AB'de tütün yerine ikame edecek ürün yetiştirilmesi için teşvik, finansal olarak da desteklendiğinden, üreticilerin gelir kayıpları önlenmektedir.

İşletme büyüklüğü bakımından, genelde küçük ölçekli işletmelerin söz konusu oluşu ortak yönleri bakımından ele alınabilir. Buna karşın özellikle İtalya'da büyük ve orta ölçekli işletme sayısında artış görülmektedir (Ataseven, 2005, 50).

Vergi yükü bakımından değerlendirildiğinde, Türkiye'de tütün mamulleri üzerindeki toplam ÖTV ve KDV yükünün perakende satış fiyatının ortalama % 73,25'ine tekabül ettiği, bu oranın Temmuz 2005 tarihi itibarıyla AB üyesi olan 25 ülkenin 14 ünden daha düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'de sigara üzerindeki toplam vergi yükü, ithal tütün ve sigaralarda ÖTV ve KDV'nin yanı sıra yaklaşık % 2 civarında olan mülga tütün fonu ve gümrük vergisinin de eklenmesi durumunda %

75'i aşmaktadır. Bu çerçevede Türkiye toplam vergi yükünde AB üyesi ülkeler içinde ilk 10 sırada yer almaktadır (DPT, 2006, 75). AB üyesi ülkelerde ve Türkiye'de sigara üzerindeki ÖTV ve KDV yükü Ek 6'da gösterilmiştir. Kaçak sigaranın önüne geçebilmek için denetimin güçlenmesi gerekmektedir. Türkiye'de bu görev 2002 yılından itibaren TAPDK'ya aittir. Daha önce de belirtildiği üzere satıcıların denetlenmesi ve gelir kayıplarının önlenmesi için söz konusu kurumun ülke çapında sadece birkaç merkezde değil tüm bölgelerde denetim ağı geliştirmeleri gerekmektedir.

Bu bulgular ışığında, AB uyum sürecinde alınma gereken önlemler Türkiye için önem kazanmaktadır. Tütün üreticilerinin rekabet edilebilirliğin önemli bir şartı olan kaliteden ödün vermeksizin üretim yapabilmeleri için gerekli ve etkin bir üretim politikası sağlanmalı, bu anlamda üreticilere gerekli yardım yapılmalıdır. Arz talep dengesi, diğer ülkelerdeki gelişmeler takip edilerek stok oluşumunu önlemek suretiyle dikkate alınmalıdır. Ayrıca gelir kaybına yol açan yabancı tütün ithalatını minimum düzeye çekmek için kısıtlı da olsa üretimi olan Virginia ve Burley tipi tütün yetiştiriciliğine ağırlık verilmelidir.

Belirtilmesi gereken başka bir husus ise, 2001 yılından itibaren özelleştirilemeyen Tekel'in özelleştirme sürecine girmesi sonrasında üretimin yavaşlaması hatta bazı fabrikalarda durması söz konusu olmalıdır. İşçisi olup, üretimi olmayan Tekel fabrikalarının biran önce atıl durumdan ve belirsizlikten kurtulması gerekmektedir. Bu atıl fabrikalar eğer tütün mamulleri için kullanılmayacak ise, farklı amaçlarla kullanılabilir. Çünkü Tekel fabrikalarının olduğu illerde, üretimi durdurulan bu fabrikalar önemli ve gelir getirmesi olası konumlara sahip yerlerdedir. Fakat genel itibarıyla, özelleştirmenin ekonomiye katkısının uzun dönemde olumsuz olabileceğinden Tekel'in yeni teknoloji ile yeniden yapılandırılma yoluna gidilmelidir.

Türkiye'nin AB ile uyumunda, öncelikli hedef Türk tütüncülüğünün kendi içinde sorunlarını çözmesi ve ortaya çıkan konjonktür çerçevesinde AB ve dünya tütün piyasasındaki değişimlerin yakından takip edilmesi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ana Britannica. (1990). Tütün. İstanbul: Ana Yayıncılık, Cilt No:21, s. 338
- Aral, T. N. (1986). *Sigara endüstrimizin Yabancı Tütün ve Sektöre Açılması ve Türk Tütüncülüğü*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12–13–14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Ataseven, Y. (2005). *AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Ankara: TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı TEAE Yayınları Proje Raporu 2001-12. Yayın No: 139 ISBN: 957-407-183-7.
- Aslan, D., (2005). *Dünyada ve Türkiye’de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi*. Ankara: Sted Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. Cilt:14, Sayı:1, Matus Basımevi.
- Bluhm, D. (1954). *Colombus’tan Davidoff’a Tütün ve Kültür* (Çeviren: Z. A. Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları (2001).
- Buran, A. (1991). *Tekel Genel Müdürlüğü Teşkilat Yapısı ve Mali Tekel Uygulaması*. Ankara: Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Büyük Larousse. (1986). Tütün. İstanbul: Gelişim Yayınları, Cilt No:19, s. 11888
- Caesar, E. ve Corti, C. (1946). *Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi* (Çeviren: C. Çağlar). İstanbul: Tekel Tütün İnstitüsü Yayınları C Serisi No:4
- Canyakmaz, E. C. (2002). *Türkiye’de Tütün Destekleme Politikaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Ceylan, İ. C. (1995). *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Chaloupka, F.J., Hu, T.W., Warner, K.E., Jacobs R. And Yürekli A.A. (2000). *The Taxation of Tobacco Products*. Oxford University Press.
- Cillov, H. (1965). *Türkiye Ekonomisi Bakımından Tütünün Önemi ve Gelişme İmkânları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Çıkmın, A. ve Işıklı, E. (1990) *Türkiye’de Tütün Tarımı*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, Seminer ve Tebliğler. Sayı: 78.
- DİE (1948). *İstatistik Yıllığı*. Ankara: DİE Yayın: 285
- DİE. (1990). *1989 Yılı İstatistik Yıllığı*. Ankara: DİE Yayın: 1405.
- DİE. (1992). *İstatistik Göstergeler 1923-1990*. Ankara: DİE Yayın: 2790
- DPT. (1990). *Tütün ve Tütün Mamulleri Özel İhtisas Komisyon Raporu*. Ankara: DPT Yayınları. 6.BYKP. Yayın No:2216-360.
- DPT. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)*. Ankara
- DPT.(2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tütün ve Tütün Mamulleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara
- DPT.(2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)*. Ankara
- DPT. (2004). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu II. Raporu*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

- DPT. (2006). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi Ön Raporu*. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.
- Doğruel, F. (1993). *Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları: ABD, AT ve Türkiye*. İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:1993-29 Can Matbaa.
- Doğruel, F., Doğruel, S. (2000). *Osmanlıdan Günümüze Tekel*. İstanbul: Tekel Yayınları
- Durak, A. ve Brohi, A. (1986). *Tütün Tozunun Organik Gübre Olarak Yetiştirilmesi*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Er, C. (2001). *Tütünün Hikâyesi*. Ankara: Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği ve Vakfı Yayın No:198.
- Er, C. ve Yıldız, M. (2003). *Keyf Bitkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No:1534.
- Erdem, E. (1988). *Dünden Bugüne Tütün*. İstanbul: Tekel Dergisi. Sayı:2
- Erdoğan, M. (1993). *Türkiye’de Tütüncülük Siyaseti ve İstihdam*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Erim, N. (2003). *Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı* (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.
- Esendal, E. (1986). *Tütün Tekelindeki Değişiklik Üzerine Türk Tütünleri Karşısında Türkiye’de Yabancı Tütün Yetiştiriciliği*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

- Gencer, S. (2001). *Türkiye Tütün Çeşitleri*. İzmir: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü
- Gençlik Ansiklopedisi. (1980). Tütün. İstanbul: Gelişim Yayınları, Cilt No:9, s. 2507.
- Gür, M. (1977). *Tütün Talebine Etki Yapan Faktörler*. İstanbul: Tekel Haber Bülteni, Yayın No: Tekel 81, Sayı: 9.
- Gür, M. (1978). *Genel Tütüncülük*. İstanbul: Tütün Ekspertleri Yüksek Okulu Yayını
- Gür, M. (1984). *Tütün Teknolojisi*. Sigara: Dünü, Bugünü, Yarını. Ankara: TÜBİTAK Yayınları No:586
- Gür, M. (1986). *Yabancı Tütünler- Türk Tütünleri*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Gür, M., Erdem, E. ve Dikman, T. (1986). *Tütün Ticareti Önemi-Sorunları*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Güven, Ö. (1990). *Türkiye'de Uzun Vadeli Tütün Politikası*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, Seminer ve Tebliğler.
- Günay, A. R. (1982). *Milli Tütün Komitesinin IV. Toplantısı*. Tekel Haber Bülteni. İstanbul: Tekel Sayı:4.
- Güney, O. (1986). *Tütün Tarımı*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

- Güngör, H. (1991). *Türkiye’de İzlenen Yaprak ve İşlenmiş Tütün Politikası ve Avrupa Topluluğu Karşısındaki Sorunlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Işıklı, E., Koç, A., Miran, B., Akyıl, N., Abay, C., Gümüş, S. Günden, C. (2001). *Türkiye’de Tütün Arzının Kontrolü ve Ekonomik Etkileri*. Ankara: TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı TEAE Yayınları Proje Raporu 2001-12. Yayın No: 62 ISBN: 947-407-082-2.
- İlter, M. (1993). *Keşfinden Bugüne Tütünün Tarihçesi*. İstanbul: Tekel Dergisi Sayı:1
- İncekara, F. (1984). *Tarım Yönünden Tütün*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları No:586
- Karabağlı, A., ve Alpkent, N. (1997). *Türk Tütün İçki ve Sanayinin AB Pazarına Uyumu*. Ankara: MPM Yayınları Yayın No: 604.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Remzi Kitabevi. ISBN: 975-14-0717-6
- Ketenci, K. (1977). *Türk Tütünlerinin Tarihçesi*. İstanbul: Tekel Aylık Haber Bülteni. Sayı:3
- Ketenci, K. (1986). *Yurdumuzda Yabancı Tütünlerin Yetiştirilmesi Çalışması*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12–13–14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Koçtürk, M. Cebeci, N. (2003). *Tekelin Özelleştirilmesi ve Tütünde Örgütlenmenin Önemi Üzerine Bir Araştırma*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Alaşehir Meslek Yüksekokulu. Yayın No:247, Zembil Basım Yayın Limited Şirketi.
- Köktener, A. (1995). *Yüzyılların Tutkusu Tütün*. İstanbul: Tekel Dergisi. Sayı:2.

- Mackay, J. and Eriksen, M. (2002). *The Tobacco Atlas*. Switzerland: World Health Organization
- Maçinli, T. (1990). *Birinci Oturum Panel Konuşması*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, Seminer ve Tebliğler.
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1990). *Türkiye’de Tütün*. Ankara
- Mercimek, V. (2003). *Türkiye’de Tütün*. (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.
- Meydan- Larousse Gençlik Ansiklopedisi. (1974). *Tütün*. İstanbul: Sabah Yayıncılık, Cilt No:4, s. 273.
- Oktar, T. (2003). *Osmanlı Döneminde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler*. (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.
- Otan, H. ve Apti, R. (1989). *Tütün*. İzmir: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını No:83.
- Öner, M. (2003). *Tarihsel Gelişim Sürecinde Türk Tütün Politikalarımız* (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.
- Özden, S. Y. (1988). *Tütüncülükte Yeni Yaklaşım ve Sonuçları*. İstanbul: Tekel Dergisi Haziran Sayı: 2 Yıl:2.
- Özgüven, M., Sekin, S., Gürbüz, B., Şekeroğlu, N., Ayanoğlu, F., Eken, S. (2004). *Tütün Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Üretimi ve Ticareti*. Ankara: Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları
- Ökten, E. (2003). *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün*. (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.

- Özçam, A. (1986). *Ege Bölgesi Tütüncülüğündeki Dar Boğazlar ve Yabancı Tütün Çeşitlerine Kayma Olasılığı*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Özgener, E (1978). *Yaprak Tütün İhracatında Özel Kesim ve Sorunları*. Ankara: MPM Yayınları 216.
- Öztürk, C. (2003). *Milli Mücadele Döneminde Reji Sorunu*. (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.
- Özyıldırım, T. (1986). *Sigara Sanayi*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Resmi Gazete, 07.10.2006 Tarihli: *Ulusal Tütün Kontrol Programı İle İlgili 2006/29 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*
- Sapan, H. (1997). *Türk Tütününde Fiyatlandırma Politikası*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Sarıoğlu, M. (1976) *Tütünde Kalite Nitelikleri*. İstanbul: Tekel Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sarıoğlu, M. (1980). *Türk Tütünleri*. İstanbul: Tekel Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sekin, S. (1986). *Türkiye’de Amerikan Tütünlerinin Yetiştirilmesi ve Sigara Yapımı Üzerine Görüşler*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Şen, M. (2003) *Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine*. (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.

- Tanrıverdi, H. (1987). *Türk Tütünçülüğününün Yabancı Tütün ve Sektöre Açılmasıyla Türk Tütünçülüğü Ve Geleceğine İlişkin Tütün Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tanrıverdi, H. (1990). *Türk Tütün Politikasınının Avrupa Topluluğu Ortak Tütün Politikasıyla Bütünleşmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Tanrıverdi, A. (1991). *Türkiye’de Tütün Endüstrisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Tarıkahya, F. N. (1997). *Gıda, İçki ve Tütün Sanayi Yapısı ve Verimlilik Göstergeleri*. Ankara: MPM Yayınları. No: 608
- Tarım, S. (1984). *Tarımsal Bölgelerin Ekonomisi Yönünden Tütün*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları No:586.
- TBMM CHP Grup Başkanlığı (2005). *Tekel ve Tütün Araştırma Komisyon Raporu*.
- Tekel. (1975). *Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu*. İstanbul: TC Tekel Genel Müdürlüğü.
- Tekel. (1990). *Tütün Enformasyon Bülteni*. İstanbul: TC Tekel Genel Müdürlüğü. Sayı: 68.
- Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü Genelgesi. (1984). İstanbul: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü. Genelge No:46, Genelge Tarihi: 5.6.1984
- Tekel Dergisi. (1988). *Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi*. İstanbul: Tekel. Kasım-Aralık Sayı:3, Yıl: 2.
- Tekeş, H. (1978). *Tütünün Yurt İçi Ticareti, Önemi ve Sorunları*. Ankara: MPM Yayınları No: 216 İlk-San Matbaa.

Tekin, F. (1973). *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Doktora tezi.

The Encyclopedia Americana. (1979). Tobacco. USA., Volume: 26, p. 800–803.

Tekel Haber Bülteni (1977). *Tütün Üretimi ve Ekici Piyasaları*. Tütün Üretim ve Enformasyon Grubu Müdürlüğü. Yayın No: Tekel 67, Sayı:6.

TÜİK. (2006). *Tarım İstatistikleri Özeti*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. Yayın No: 3036

Türkay, O. (2000). *Mikro İktisat Teorisi*. Ankara: İmaj Yayınları ISBN: 975-7852-13-9.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (1957). *Türkiye Ekonomisinde Tütün*. Ankara.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (1968). *Ortak Pazarda Tütün ve Tütüncülüğümüz*. Ankara

Türkiye Ziraat Odaları Birliği. (2004). *Tütün Raporu*. Ankara: TZOB

Türköz, H. (1995). *Tütün Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Avrupa Birliği Ortak Tütün Politikası ile Uyumunu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (1986). *Türkiye'de Tütüncülük*. İstanbul: Tekel Yayınları

Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK), (2004). *Tütün Sektörünün Dünü, Bugünü, Yarını ve Beklentileri Sempozyumu*. İzmir: Tütün Piyasası Dairesi Başkanlığı.

Tütün İhtisas Komisyon Raporu (Ankara'da Toplanacak Tütün Kongresi Münasebetiyle İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil Komisyonca Hazırlanan Rapor) (1934). *Tütün Raporu*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.

Tütün, Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (1990). *Türkiye'de Tütün*. İstanbul: Tekel Yayınları

Umur, A. (1978). *Tütün Üretim Politikası Açısından Türkiye ve Dünya Tütün Üretimi ve Değerlemesi*. Ankara: MPM Yayınları No:216

Ünal, M. (2003). *Tütünün Dört Yüz Yılı* (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.

Voges, E. (1984). *Tobacco*. Tobacco Encyclopedia. West Germany: Tobacco Journal International

Yılmaz, F. (2003). *Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde* (Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli). İstanbul: Kitabevi 195.

Yılmaz, A. (1997). *Türkiye'de Tütün Üretiminin Sosyo Ekonomik Boyutları Ve Perspektifler*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Önder, Z. (2002). *The economics of Tobacco in Turkey: New Evidence and Demand Estimates*. World Bank, Economics of Tobacco Discussion Papers, No:2. [http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/nOnder-The%20Economics%20 whole%20.pdf](http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/nOnder-The%20Economics%20whole%20.pdf). (12/09/2006).
- <http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/country%20briefs/Turkey.doc>. (04/10/2006).
- Yürekli, A.A. (2002). *Tütün Kontrolü Neden Türkiye'nin Toplum Sağlığı Gündeminde Öncelikli Olmalı? Devletin ve Toplumun Sorumlulukları*. <http://www.toraks.org.tr/sub/slayt.php?adres=0>. (21/10/2006).
- www1.worldbank.org/tobacco/presentations/Ayda_Turkey.ppt. (06/11/2006).
- BM. (10 Ocak 2006). Tobacco in Turkey. http://www.fao.org/documents/show_cdr. (15/05/2007).
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, Aylık Ekonomi Değerlendirme Raporu, 2007. http://212.175.40.92/TimPortal_TR/Lists/Arastirma%20Raporlari/Attachments/60/TI M_MAKRO_BULTEN_MAYIS_2007_SAYI17.pdf. (12/05/2007).
- A. Aysu, BİA haber Merkezi, 03/02/2003 “Yabancı, Tekel Olsun Deniyor” <http://www.bianet.org/2003/02/21/16346.htm>. (09/12/2006).
- H. A. Özcan, “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler” Dış ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ekim98/dnbgdistic.htm. (22/12/2006).
- Y. Tuğ, “Tütün Raporu” (2002). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı http://www.tarim.gov.tr/uretim/istatistikler/urun_raporlari/tutun/tutun.htm. (26/04/2007).
- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5885133&tarih=2007-02-03>. (06.05.2007).
- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6461685&tarih=2007-05-05>. (06/05/2007).
- <http://www.ntvmsnbc.com/news/271796asp>. (10/03/2006).

- <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten73/basindan.htm>. (12/04/2007).
- <http://arama.hurriyet.com.tr/default.aspx>. (05/04/2007).
- <http://members.tripod.com/~dusunce/pages/tutun.html>. (04/09/2006).
- <http://www.tutuneksper.org.tr/gundem/yillik/Subat2007.doc>. (28/03/2007).
- Y. İ. Barış. “Tütün Kullanımının Tarihiçesi”
http://www.toraks.org.tr/sub/sigarasiz/TuTuN_KULLANIMININ_TARiHcESi-I_Baris.pdf. (21/10/2006).
- <http://www.hastane.trakya.edu.tr/sigara.html>. (23/10/2006).
- <http://www.orzax.com/haber.asppg=62>. (28/10/2006).
- www.francetobac.com/documents/FT_Le%20tabac%20dans%20le%20monde_2005.pdf. (03/11/2006).
- <http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>. (05/12/2006).
- <http://rega.basbakanlik.gov.tr>. (08.12.2006).
- <http://www.istanbulrap.kayyo.com/showthread.php>. (04/12/2006).
- http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberleryeni/2006/%C5%9Fubat/ah_10_02-06.htm. (04/12/2006).
- www.tutuneksper.org.tr/guncel/a/yillik/yiilik2006 Temmuz.doc. (09/12/2006).
- İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, AR-GE Başkanlığı (2004). “Tarım ve Gıda Sektörü İhracat Potansiyeli”
www.igeme.org.tr/tur/haber/KAPAK.pdf. (11/05/2007).
- Alanya Ticaret ve Sanayi Odası, 2002, ÖTV Kanun Tasarısı Açıklaması.
<http://www.altso.org.tr/yayinlar/dergi/082002/otv.pdf>. (15/03/2007).
- www.ceterisparibus.net. (17/05/2007).
- www.fao.org/docrep/006/y4997e/y4997e0j.htm - 85k.
- www.ansiklopedi.gen.tr/index.php. (02/09/2006).
- www.rekabet.gov.tr/pdf/dergi21internet.pdf. (22/04/2007).
- www.tutuneksper.org.tr/tutunce/turkiye/bucak_yabanci_mense_tutunculugu.doc (18/01/2007).
- http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Istatistik_Rapor.Asp. (10/05/2005).
- www.tapdk.gov.tr. (04/04/2007).

- www.saglik.gov.tr/TR/dosyagoster.aspx?DIL=1&BELGEANAH=5666&DO SYAISIM=tutun.doc gov.tr. (17/03/2007).
- www.tmmob.org/print.phb. (25/12/2006).
- http://www.politics.ankara.edu.tr/WP/SBF_WP_63.pdf. (12/02/2007).
- http://www.tarim.gov.tr/uretim/istatistikler/urun_raporlari/tutun/tutun.htm. (26/04/2007).
- <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten67/tutunpolitikasi.htm>. (12/04/2007).
- <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc>. (12/05/2005).
- <http://www.tutuneksper.org.tr/gundem/yillik/Mart2007.doc>. (10/04/2007).
- <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/abgst03/16.pdf> (08/02/2007)
- [www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten75/ ab_tutunculugu.htm](http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten75/ab_tutunculugu.htm) (12/03/2007).
- [www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten76/ satislar.htm](http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten76/satislar.htm) (18/04/2007).
- www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten70/ab_tutun_politikasi.htm. (14/02/2007).
- <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/1559&format=HTML> (12/04/2007).
- <http://www.france-tabac.com/documents/White%20Paper%202003.pdf>. (03/11/2006).
- <http://faostat.fao.org/site/535/DesktopDefault.aspx?PageID=535> (15/05/2007).
- <http://www.tutuneksper.org.tr/yayin/bulten/bulten0301/index.htm>
- www.yapraktutun.gov.tr. (12/04/2007).
- www.rekabet.gov.tr/pdf/dergi21internet.pdf. (22/04/2007).
- <http://www.aeri.org.tr/pdf/bks/6-11.pdf>. (22/03/2007).
- Radikal Gazetesi 11/08/2004 Tarihli Haber.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=124664> (15/04/2007).
- www.sendika.org/yazi?yazi_no=6790. (15/01/2007).
- www.tagem.gov.tr/haberler/mptr/veri_degerlendirme.pdf. (12/05/2005).

EKLER

Ek 1: Oriental Sigaraların 1989 Yılı Pazar Payları (%).

Marka	Yapımcı Firma	Pazar Payı
Maltepe KS	Tekel	61.8
Samsun KS	Tekel	16.2
Samsun 100s	Tekel	7.2
Birinci 68 Filtresiz	Tekel	6.2
Maltepe 100s	Tekel	2.8
Tokat KS	Tekel	1.3
Bafra KS	Tekel	1.0
Bitlis 68 Filtresiz	Tekel	1.0
Bafra 68 Filtresiz	Tekel	0.8
Lüks Bitlis	Best	1.4
Lüks Tokat KS	Tekel	0.6
Silahlı Kuvvetler 100s	Tekel	0.3
Meltem KS	Tekel	0.2
Bitlis KS	Tekel	0.2
Silahlı Kuvvetler KS	Tekel	0.2
Diğer	Tekel	1.2

Kaynak: Tanrıverdi, 1990.

Ek 2: Blended Sigaraların 1989 Yılı Pazar Payları (%).

Marka	Yapımcı Firma	Pazar Payı
Marlboro 100s	Philip Morris	58.3
Parliament 100s	Philip Morris	16.4
Tekel 2000 100s	Tekel	10.3
Camel 100s	R. J. Reynolds	3.3
Marlboro Light	Philip Morris	2.1
Camel KS	R. J. Reynolds	2.0
Samsun 216 KS	Tabacs Turcs	1.0
Samsun Gold	Tabacs Turcs	1.0
Best KS	Best	0.7
Salem 100s	R. J. Reynolds	0.7
Barclay 100s	Brown and Williamson	0.7
Kent 100s	Brown and Williamson	0.6
HB Crown Filter	British American Tobacco	0.6
Rothmans KS	Rothmans	0.4
Diğer		1.4

Kaynak: Tanrıverdi, 1990.

Ek 3: 1990 İle 2006 Yılları Arası AB Ülkelerine Sigara ve Puro İhracatı

ÜLKE ADI	MİKTAR (kg)	TUTAR (\$)
ALMANYA	17.419,400	259.372,5300
AVUSTURYA	82,000	7.767,0000
BELÇİKA	13.704.605,399	91.889.488,6100
BİRLEŞİK KRALLIK	49.680,000	356.572,1949
ÇEK CUMHURİYETİ	25.660,800	147.576,0000
ESTONYA	32.274,010	327.668,4000
FRANSA	1.269,700	31.201,0000
HOLLANDA	8.102,200	121.570,2300
İSPANYA	240,000	17.220,0000
İSVEÇ	9,000	1.040,0000
LETONYA	1.733.772,490	12.787.972,5000
LİTVANYA	203.917,660	1.982.531,5000
POLONYA	13.370,800	186.789,7800
SLOVAKYA	600,000	8.946,0000
SLOVENYA	4.119.858,869	33.309.073,5000
YUNANİSTAN	1.860.988,460	11.939.144,8000
Genel Toplam	21.771.850,788	153.373.934,0449

Kaynak: http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Istatistik_Rapor.Asp. (10/05/2005)

Ek 4: 1990 İle 2006 Yılları Arası AB Ülkelerine Yaprak Tütün ve Tütün Döküntüleri İhracatı

ÜLKE ADI	MİKTAR (kg)	TUTAR (\$)
ALMANYA	98.352.922,960	395.031.559,1798
AVUSTURYA	10.404.754,000	31.326.621,6400
BELÇİKA	26.193.004,960	119.570.978,5299
BİRLEŞİK KRALLIK	13.940.180,680	39.304.229,2400
ÇEK CUMHURİYETİ	10.665.130,000	36.666.600,3600
DANİMARKA	2.726.930,000	15.639.928,0839
FİNLANDİYA	578.358,000	2.386.198,1900
FRANSA	29.650.103,100	75.318.381,5620
HOLLANDA	36.060.911,480	154.444.877,7600
İRLANDA	59.284,000	117.354,8000
İSPANYA	13.617.159,000	64.734.020,9800
İSVEÇ	298.238,000	1.521.088,6000
İTALYA	9.032.613,000	34.828.188,4700
KUZEY İRLANDA	9.298,000	34.960,4800
LETONYA	232.553,000	177.450,9700
LİTVANYA	4.304.872,000	16.118.528,6600
LÜKSEMBURG	247.800,000	881.486,3300
MACARİSTAN	4.256.773,000	16.818.927,0800
POLONYA	13.457.765,000	41.474.300,8600
PORTEKİZ	5.968.369,000	24.581.763,5200
SLOVENYA	294.085,000	1.144.344,9500
YUNANİSTAN	12.630.966,400	36.871.159,9100
Genel Toplam	292.982.070,580	1.108.992.950,1556

Kaynak: http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Istatistik_Rapor.Asp. (10/05/2005).

Ek 5: 1990 İle 2006 Yılları Arası AB Ülkelerine Tütün ve Tütün Mamulleri İhracatı

ÜLKE ADI	MİKTAR (kg)	TUTAR (\$)
ALMANYA	98.434.647,860	395.811.192,6598
AVUSTURYA	10.407.836,000	31.346.656,0900
BELÇİKA	39.905.165,359	211.496.511,6899
BİRLEŞİK KRALLIK	13.989.860,680	39.660.801,4349
ÇEK CUMHURİYETİ	10.690.790,800	36.814.176,3600
DANİMARKA	2.726.930,000	15.639.928,0839
ESTONYA	32.274,010	327.668,4000
FİNLANDİYA	578.358,000	2.386.198,1900
FRANSA	29.654.442,800	75.357.674,2720
HOLLANDA	36.069.013,680	154.566.447,9900
İRLANDA	59.284,000	117.354,8000
İSPANYA	13.617.399,000	64.751.240,9800
İSVEÇ	298.247,000	1.522.128,6000
İTALYA	9.032.613,000	34.828.188,4700
KANARYA ADALARI	29.700,000	117.909,0000
KUZEY İRLANDA	9.298,000	34.960,4800
LETONYA	1.966.325,490	12.965.423,4700
LİTVANYA	4.508.789,660	18.101.060,1600
LÜKSEMBURG	247.800,000	881.486,3300
MACARİSTAN	4.256.773,000	16.818.927,0800
POLONYA	13.471.135,800	41.661.090,6400
PORTEKİZ	5.968.369,000	24.581.763,5200
SLOVAKYA	600,000	8.946,0000
SLOVENYA	4.413.943,869	34.453.418,4500
YUNANİSTAN	14.491.954,860	48.810.304,7100
Genel Toplam	314.861.551,868	1.263.061.457,8605

Kaynak: http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Istatistik_Rapor.Asp. (10/05/2005).

Ek 6: AB Ülkeleri ve Türkiye’de Toplam ÖTV ve Vergi Yüğü

Ülkeler	Toplam Minimum ÖTV Yüğü (%)	Toplam Vergi Yüğü ÖTV + KDV (%)	En çok satan fiyat kategorisinde 1 paket sigara fiyatı (Euro)	Satın Alma Gücü Standardı (PPS)
Fransa	64.00	80.39	5,00	111
İrlanda	61.00	78.36	6,25	139
İngiltere	63.12	78.01	7,38	119
Portekiz	61.61	77.57	2,40	73
Malta	61.83	77.08	3,60	72
Danimarka	56.05	76.05	5,77	122
Finlandiya	57.57	75.60	4,00	115
Avusturya	58.70	75.37	3,00	122
İtalya	58.50	75.17	3,00	105
Belçika	57.63	74.99	3,56	119
Almanya	60.73	74.52	4,42	109
Slovenya	57.55	74.22	1,80	78
Macaristan	54.08	74.08	1,66	61
Yunanistan	57.50	73.47	2,70	82
Hollanda	57.09	73.06	3,68	120
Polonya	54.27	72.30	1,34	47
Kıbrıs R.Y.	59.05	72.09	2,87	82
Estonya	56.55	71.78	1,15	50
İspanya	57.63	71.42	2,20	98
İsveç	49.59	69.59	4,10	116
Lüksemburg	58.31	69.02	2,80	223
Çek Cum.	51.27	67.25	1,70	72
Slovakya	46.00	61.97	1,82	52
Litvanya	45.65	60.90	0,90	48
Letonya	45.00	60.25	0,58	43
Türkiye	58.00	*75,00	1,56	29

Kaynak: DPT, 2006, 76.

* ÖTV ve KDV’ye ilave olarak mülga Tütün Fonu ve Gümrük Vergisi dikkate alınarak hesaplanmış yaklaşık rakamdır.

